ТЕРЕЗА ДЕСКЕЙРУ

I

Адвокат відчинив двері. В глухий коридор— судової палати посунув туман. Тереза відчула його на своєму обличчі і глибоко вдихнула. Вона боялася, що її чекають, і тому не наважувалася вийти. З-за одного з платанів з'явився мужчина, в якому вона впізнала свого батька.

— Справу припинено за відсутністю складу злочину, — гукнув адвокат і, повертаючись до Терези, промовив:

— Ви можете вийти: там нікого нема.

Вона зійшла вниз по мокрих східцях. Батько не пригорнув її, навіть не агвів— угору погляду; він розпитував адвоката Дrapo, а той відповідав упівголоса, наче боявся, що їх можуть підслухати.

— Завтра я одержу офіційне повідомлення про припинення справи за відсутністю складу злочину.

— А не може бути ще якихось несподіванок?

— Ні, тепер, як кажуть, хай посвищуть.

— Після свідчень мого зятя цього й треба було сподіватися.

— Сподіватися... сподіватися... Ніколи не відаєш...

— Ну, знаєте, Ларок, в таких справах свідчення жертви...

— Не було ніякої жертви,— пролунав голос Терези.

— Я хотів сказати: жертви власної необережності, мадам.

Двоє чоловіків зміряли поглядами нерухому постать молодої жінки, закутаної в пальто, і стали вдивлятися в її бліде обличчя, яке нічого не видавало. Вона запитала, де знаходиться карета. Щоб не привертати нічиєї уваги, батько звелів кучерові чекати за містом, на дорозі в Бюдо.

Вони перейшли площу. Листя платанів, мокре од дощу, поприлипало до лав. Дні тепер стали коротші. До того ж, щоб досягти шляху на Бюдо, можна було йти найглухішими вулицями. Тереза йшла проміж двома чоловіками, від яких була на півголови вищою і які знову почали сперечатися, так наче її тут не було. Але оскільки ця жінка заважала їм, вони штовхали її ліктями. Тоді вона пішла трохи позаду, зняла рукавичку і стала обдирати мох із старих стін, які тяглися вздовж шляху. Іноді їх випереджав робітник на велосипеді або якась тарадайка. Грязюка, що виприскувала з-під коліс, примушувала тулитися до стіни. Але Терезу ховали сутінки, і ніхто з людей не міг її розпізнати. Запахи печеного хліба й туману не були для неї лише вечірніми* запахами маленького містечка; їй вчувалися в них пахощі життя, яке, нарешті, знову було їй повернене; жінка закривала очі, вбираючи в себе пахощі землі, і силкувалася не слухати базікання маленького чоловіка на коротких каракатих ногах, який навіть жодного разу не глянув на свою дочку. Вона могла впасти край шляху, і ні він, ні Дюро не помітили б цього.

— Месьє Дескейру дав прекрасне свідчення, це так. Але ж отой рецепт... Що не кажіть, а то підробка. І сам доктор Педме подав скаргу...

— Він же потім забрав її.

— А оте пояснення: ніби якийсь невідомий вручив їй рецепт...

Тереза, не так через утому, як від намагання втекти од тих слів, що ними вже на протязі багатьох тижнів катували її, сповільнила крок, але надаремно: хіба ж можна сховатися кудись від фальцету батька.

— Мало я їй говорив: "Але ж, нещасна, придумай щось інше... придумай щось інше".

Так, він дійсно багато разів говорив їй про це. Чого ж йому ще потрібно? Адже "честь родини" врятовано. Заким настануть вибори в сенат, ніхто й не згадає цієї історії. Так думала Тереза, яка не хотіла знову прилучатися до чоловіків^ але в запалі суперечки вони спинилися посеред дороги.

— Повірте мені, Ларок, ви повинні дати відсіч, переходьте в наступ, скажімо, в найближчому недільному номері "Сіяча". Чи, може, ви волієте, щоб цим зайнявся я? Треба було б придумати гострий заголовок, щось на зразок "Негідні плітки".

— Ні, голубе, ні. Що тут, зрештою, писати? Адже видно, що розслідування велося абияк; навіть не запросили експерта-графолога... Я бачу єдиний вихід — приглушити, зам'яти цю справу. І я не пожалію грошей...

Тереза не розчула відповіді Дюро, бо вони наддали ходи. Вона знову жадібно втягувала пахощі дощової ночі, так наче боялася, що от-от задихнеться. І раптом перед нею постав образ Юлії Беллади, її бабусі по матері, якої вона ніколи не бачила. Даремно було б шукати в домі Ларокіе чи Дескейру портрета,/ дагеротипа чи фотографії цієї жінки, про яку ніхто нічого не знав, окрім того, що одного прекрасного дня вбна виїхала, аби ніколи більше не повертатись. Тереза уявила собі, що вона так само може бути стертою, знищеною і що її донечці, її маленькій Марії, не дозволено буде навіть дивитися на фото тієї, яка привела її на світ. О цій порі Марія вже засинає в кімнатці аржелузького дому, в яку

Тереза ввійде пізніше, цього ж вечора. І в темряві ночі вона навіть почула, як спить дитина...

Край дороги стояла карета зі спущеним верхом. її ліхтарі осявали два худі кінські крупи. Далі, обабіч дороги, піднімалася темна стіна лісу. Верховіття сосен, що стояли ліворуч і праворуч, спліталися між собою, утворюючи склеп. Кучер з жадібною цікавістю розглядав Терезу. На її запитання, чи не спізняться вони в Нізан на останній поїзд, він відповів заспокійливо...

— Останній раз, Гардер, я завдаю вам цього клопоту.

— Мадам більше не їздитиме сюди?

Вона кивнула, і кучер ще дужче став пожирати її очима. Невже їй судилося на протязі всього життя бути об'єктом такої цікавості?

— Ну що ж, ти задоволена?..

Нарешті батько її помітив. Тереза проникливим поглядом обвела його . жовчне обличчя, поросліі твердою щетиною щоки і тихо мовила;

— Я стільки вистраждала... Така розбита...

І враз замовкла: що говорити? Адже він не слухає її; навіть більше — її не бачить. Яке йому діло до Терезиних переживань? Для нього важливе тільки одне: його просування в сенат припинено, його скомпрометувало оце дівчисько (всі вони якщо .не ідіотки, то істерички). На щастя, вона більше не носить прізвища Ларок, вона тепер — Дескейру. Суду присяжних таки вдалося уникнути, зітхнув він з полегкістю. Але як перешкодити супротивникам роз'ятрювати його рану? Завтра він піде до префекта. Богу дякувати, редактор газети теж в їхніх руках... Він узяв Терезу під руку:

— Швидше, час не жде.

Тоді адвокат, можливо, з підступністю або ж просто не бажаючи розставатися з Терезою, запитав, чи вона поїде сьогодні до месьє Бернара Дескейру. Відповівши: "певно, що так..." — вона вперше після того, як пішла од судді, уявила собі, як через кілька годин знову переступить поріг кімнати, де ще лежав її чоловік, і як перед нею знову відкриється' безконечний плин днів і ночей, на протязі яких треба буде жити поруч з цією людиною.

Відколи почалося.слідство, Тереза жила у свого батька, і їй не раз доводилось міряти ту саму дорогу. Сідаючи в карету, вона слухала останні поради Дюро щодо відповідей, які повинен давати месьє Дескейру, коли його знову будуть про щось питати. В той час Тереза не відчувала жодної тривоги, що їй доведеться знову бути віч-на-віч з цією хворою людиною^ для них тоді мало значення не те, що відбулося насправді, а лиш те, що треба або не, треба говорити. Ніщо їх так не. об'єднувало, як ця потреба самозахисту; крім того, їх ще поєднувала їхня маленька донечка Марія. Вони вигадали для слідчого просту історійку, яка б могла задовольнити цього законника; все в ній було на своєму місці. Того дня Тереза сідала в цю саму карету; але з яким нетерпінням ждала вона кінця нічної подорожі! А тепер ось бажає лиш одного, щоб цій подорожі не було краю! Вона пригадує, як колись, щойно сідала в поїзд, їй негайно хотілося бути вдома, і всю дорогу вона вигадувала пояснення, які треба було давати Бернару (одного разу навіть говорила йому про рецепт, що по ньому якийсь невідомий просив її одержати ліки, виправдовуючись тим, що не може показатися на очі аптекареві, бо винен йому гроші... Але Дюро дотримувався думки,* що Бернарові не слід говорити про п,е...).

Кошмар розвіявся. Про що говоритимуть вони сьогодні ввечері? Вона уявляє собі порожній будинок, в якому він чекає на неї; їй ввижається ліжко посеред кімнати з викладеною плитками підлогою, низенька лампа, яка стоїть посеред газет і пляшечок з ліками. Розбуркані каретою, загавкають сторожові пси, а потім замовкнуть, і знову запанує

урочиста тиша, знайома Терезі ще з тих ночей, як вона стежила за Бернаром, котрий мучився в жорстоких нападах блювоти. Тереза силкується уявити собі перші погляди,— що ними вони обміняються незабаром; потім всю ніч, і ранок, і день, що настане, і цілі тижні в аржелузькому домі, де вони вже не зможуть вигадувати якусь вірогідну версію своєї драми. Нічого не буде між ними, крім того, що було в дійсності... Що було в дійсності... Охоплена жахом, Тереза белькоче, обернувшись до адвоката, хоч слова її адресовані батькові:

— Я думаю побути кілька днів у месьє Дескейру, а пізніше, як його здоров'я піде на краще, повернусь до батька.

— Ще цього мені не вистачало! — Оскільки Гардер заворушився на своєму сидінні, старий продовжував пошепки: — Ти збожеволіла! Покинути чоловіка в такий момент? Ви повинні бути нерозлучні, як два пальці на руці... Як два пальці на руці, чуєш? Аж до самої смерті...

— Ти маєш рацію, батьку. Що це мені прийшло в голову! Значить, ти теж переїдеш в Аржелуз?

— Але ж, Терезо, я чекатиму вас у себе в четвер, в день ярмарку. Ви приходитиме, як завжди.

Як вона не розуміє, що найменше відхилення від звичного життя для них рівнозначне смерті! Мало ще вона принесла горя сім'ї!

— Ти робитимеш те, що твій чоловік ндкаже тобі! Здається, ясно я сказав...

І він штовхнув її в карету.

Тереза побачила простягнуту на прощання адвокатову руку з брудними нігтями. "Все добре, що добре закінчується",— сказав він, а сам подумав^^кби справа пішла належним ходом, не бачити б йому

гонорару,— сім'я звернулася б до адвоката Пейрекава із бордоської колегії.

и

Тереза любить цей запах старих ридванів, запах прілої шкіри. Вона вже радіє з того, 'що забула цигарки,— їй так не хочеться палити в темряві. Ліхтарі освітлюють придорожні горби, узористе листя папороті, кореневища велетенських сосен. Тінь від карети, падаючи на купи каміння, прибирає химерних форм. Іноді повз них проїжджає візок, і мули самі звертають з дороги; візник, який добре здрімнув, навіть не поворухнеться. Терезі здається, що вона ніколи не добереться до Аржелуза: треба добру годину їхати на залізничну станцію в Нізан, а потім тягтися тією мотузянкою, яка зупиняється під кожним тином. Навіть із Сен-Клер, де вона зійде з поїзда, доведеться ще десять кілометрів трястися на підводі (дорога така погана, що жоден шофер не наважиться їхати по ній уночі). На кожному метрі цього шляху доля ще може змилосердитись і визволити її. Тереза піддалася цій омані. Вона зняла капелюшок, відкинула знеможену голову на шкіряне сидіння. Голова її хитається в такт, жінка розслаблює тіло і.повністю поринає в забуття. До сьогоднішнього вечора вона жила життям зацькованого звіра і тільки зараз, коли небезпека минула, стала відчувати, яка вона виснажена. Запалі щоки, загострені вилиці, спраглі губи й високе чоло, — он 'який вигляд у цієї жінки, призначеної на довічну самотність. А ще недавно її "чарівність "вважали непоборною. Вона властива всім людям, обличчя яких приховує глибокі страждання, спалахи внутрішнього болю, що його вони силкуються будь-що не показувати людям. Пірнувши в сидіння карети, яка котилася в темну гущавину лісу, молода жінка довго погладжує рукою схудле обличчя. Як зустріне її Бернар, фальшиве свідчення котрого врятувало її? Мабуть, він нічого не питатиме сьогодні... але завтра? Тереза заплющує очі, потім знову розплющує і придивляється, де вони зараз? Ах! Навіщо вгадувати? Навіщо загадувати наперед? Спати... Чому ж це вона не в ридвані? І ця людина за столом, покритим зеленою скатертиною... Слідчий!.. Знову він... Але ж він добре знає, що справу полагоджено. Хоч чомусь хитає головою:

рішення про відсутність складу злочину винести не можна, з'явилися нові докази. Нові докази? Тереза відвертається, щоб ворог не бачив її перекошеного з жаху обличчя. "Порийтесь у своїй пам'яті— мадам. Чи ви, бува, нічого не забули, не приховали у внутрішній кишені старого плаща, який зодягаєте під час полювання на диких голубів?" Вона задихається. Не спускаючи очей з своєї жертви, слідчий кладе на стіл маленький пакуночок, запечатаний червоним сургучем. Тереза могла б сказати напам'ять формулу, яку він зачитує в'їдливим голосом:

хлороформ: 10 грамів, аконітин: 2 грами, дигіталіс: 20 сантиграмів.

Слідчий зареготав;.. Заскрипів тормоз. Тереза пробуджується й на повні груди хапає вологе повітря (це, мабуть, почався спуск до пересохлого потічка). Щось подібне було з нею колись у дитинстві: їй снилося, що вона через чиюсь помилку повинна була вдруге здавати іспит за початкову школу. І зараз пробудження принесло їй таку саму полегкість, як і тоді; тільки неясна тінь тривоги ще бентежить її душу, бо ухвала про припинення справи поки що не офіційна. "Але ж ти добре знаєш, що спершу її доводять до відома адвоката..."

Вільна... Чого ж іще можна бажати? Влаштувати якось своє подальше життя з Бернаром — це вже іграшка. Повністю зізнатися йому, не залишити жодних недомовок — ось де порятунок. Хай все* що було приховане, від сьогоднішнього вечора буде виведене на денне світло. Це рішення сповнює Терезу радістю. Поки доїде до Аржелуза, вона матиме час приготувати свою сповідь, як казала колись її набожна подруга Анна де ля Трав у ті щасливі дні, коли вони разом проводили канікули. Бідна сестричко Анно, невинна дитино, якби ти знала, яке місце займаєш ти у всій цій історії!

Звичайно, вона мала. рацію, ця маленька дівчинка, коли повторювала Терезі, розсудливій і насмішкуватій гімназистці:

— Ти— не можеш собі уявити, як хороше стає після того, як признаєшся й дістанеш пробачення,— тоді ніби народжуєшся на світ і можеш починати життя спочатку.

Вже від самого тільки вирішення розказати все Тереза відчула якусь солодку полегкість: "Бернар знатиме все; я йому розповім..."

Що вона казатиме йому? З чого почати? Що роблять усі ті, які розуміють свої злочини?.. "Я ж не свідома своїх. Я не хотіла вчинити того, в чому мене звинувачують. Сама не знаю, чого хотіла. Й ніколи не розуміла, куди тягне мене та несамовита сила, що була в мені..."

Гасова лампа, яка немилосердно коптіла, освітлювала стіну нізанського вокзалу й полишену кимось підводу. З товарного поїзда долітало ревіння і жалібне мекання. Тардер узяв Тере-зину валізу і знову впився в неї поглядом. Напевно, жінка наказала йому: "Ти добре придивися, яка вона і як вона себе тримає". Тереза інстинктивно відчула на обличчі батькового кучера ту усмішку, яка всіх — примушувала говорити: "Просто не задумуєшся над тим, гарна вона чи ні... мимоволі зачаровуєшся нею..." —Тереза попросила його купити квиток: самій не хотілося переходити через залу для пасажирів, що в ній сиділи дві знайомі фермерки. Поставивши кошики на коліна, вони щось в'язали на спицях, похитуючи головами.

Коли кучер приніс квиток, вона звеліла йому залишити собі здачу. Він узяв під козирок, підібрав віжки і, обернувшись востаннє, ще раз пильно глянув на дочку свого господаря.

Поїзда ще не було. Зовсім недавно, під час літніх канікул, Тереза Ларок і Анна де ля Трав мали велику радість з цієї затримки на станції в Нізані. Вони смакували в якомусь заїзді смаженими яйцями з шинкою або, обійнявшись, блукали вулицею, зараз такою темною; з тих минулих років вона пригадується Терезі завжди залитою місячним сяйвом. Як

вони реготали а своїх кумедних тіней! Вели розмови про вчительок і подруг,— одна захищала свій монастир, а друга — ліцей.

— Анна,— кидає Тереза в темряву її ім'я.

Саме про неї треба було б перш за все поговорити з Бернаром... Ну й педант цей Бернар: він класифікує всі почуття, не бачить у них прихованого зв'язку. Як ввести його 'в цей незбагненний світ, що в ньому Тереза жила й страждала?

Одначе це треба зробити. Нема іншого виходу. Ввійшовши в кімнату, вона мусить сісти на краю ліжка і своєкг щирою розмовою примусити його пройти разом із нею всі сходинки одна за одною. Аж поки він скаже: "Я розумію тебе, встань, я пробачаю тобі".

Вона пірнула потемки в сад начальника станції. Відчула ніжний запах хризантем...

В купе першого класу порожньо або принаймні світло недогарка занадто слабке, щоб можна було когось побачити. Читати при ньому неможливо. Та й, зрештою, будь-яке оповідання здалося б зараз блідим у співставленні з її жахливим життям. Можливо, вона помре від сорому, туги, докорів сумління і втоми, але від нудьги — ніколи.

Тереза сіла в куток, заплющила очі. Просто не віриться, щоб вона, розумна жінка, не змогла розповісти свою трагедію так, аби її зрозуміли. Ні, коли вона закінчить, Бернар неодмінно скаже: "Заспокойся, Терезо, і не побивайся так. Ми житимемо разом до самої смерті, і те, що сталося, ніколи не зможе нас розлучити. Приготуй мені помаранчовий сік. Я вип'ю його одним духом, навіть якщо він буде каламутний..."

"Ні! Він, напевно, не зрозуміє,— думає Тереза.— Треба буде знову все починати спочатку". Але де лежитд> той початок? Коли ми хочемо одірвати себе від світу, то стаємо подібні до рослин, яких ніколи не

можна вирвати з корінням. Може, почати з самого дитинства? Але й дитинство не є початком...

Дитинство Терези — як той сніг на березі забрудненої ріки. В ліцеї, здавалося б, вона була байдужою до всіляких тривог, що їх переживали її ровесниці. Вчительки часто ставили їм за приклад Терезу Л арок: "Тереза втілює в собі вищий від буденного тип людини. її свідомість — єдиний для неї критерій. Вона горда з того, що належить до обраних..."

Тереза запитує себе: "Чи справді я була вже такою щасливою? Такою непорочною? Все, що було перед одруженням, набуває тепер в моїх очах особливої чистоти, очевидно, на противагу тому незмивному брудові, яким облипло все моє наступне життя. Час перебування в ліцеї здається мені справжнім раєм. Хоч тоді я цього не усвідомлювала. Хіба ж могла знати, що саме в ті роки прожила своє справжнє життя? Непорочна... Була колись нею. Ангелом... також. Але то був ангел, сповнений пристрастей. Що б там не патякали мої вчительки, я страждала і примушувала страждати інших. Мені було солодко від болю, що його завдавала ближнім, бо ж сама терпіла від них. Найбезневинніші розваги були джерелом і горя, і радості".

Зустрічаючись з Анною в літню спеку в тіні аржелузьких дібров, Тереза знаходила втіху в тому, що не вважала себе недостойною її. їй було досить і того, що зона могла сказати цій вихованці Сакре-Кер: "Щоб бути такою чистою, як ти, мені не. потрібно всього цього ганчір'я, ані цих засмальцьованих фраз". До того ж— непорочність Анни де ля Трав випливала в основному із незнання життя. Панії з Сакре-Кер намагались відгородити своїх дівчаток від дійсності безконечною КІЛЬКІСТЮ невидимих ширм. Тереза ставилась до них з презирством за те, що вони плутали доброчесність із незнанням:

— Дорогенька моя, ти не знаєш життя...— не раз казала вона своїй подрузі...

Прекрасні дні. Сидячи в маленькому поїзді, який нарешті рушив, Тереза усвідомила собі, що вона повинна відштовхуватись у своїх думках саме від тих днів, коли вона хоче все зрозуміти. Пропаща жінка, яка сьогодні* повертається, крадучись під покровом ночі,— це і є та життєрадісна істота, якою була вона в ті далекі літні дні в Аржелузі.

Як вона втомилася! Ритмічне постукування коліс припиняється; протяжно свище локомотив; поїзд обережно наближається до станції. Чиясь рука розмахує ліхтарем, хтось вигукує щось місцевою говіркою, лунає пронизливе квікання поросят, яких вивантажують з поїзда: це вже Юзест. Ще одна зупинка, — і тоді буде— Сен-Клер, звідки доведеться їхати підводою до Аржелуза. Як мало залишається Терезі часу, щоб обдумати все!

III

Аржелуз — це справжнісінький кінець світу, одне з тих місць, далі якого вже йти нікуди. Кілька хуторів, розкиданих у полі, за десять кілометрів від містечка Сен-Клер, що сполучалося з ними вибоїстою дорогою; ні тобі церкви, ні мерії або цвинтаря. Порита чортовими ямами дорога за Аржелузом переходить у піщану стежку, а далі, аж до самого океану, на протязі вісімдесяти кілометрів тягнуться самі болота, лагуни і ланди, на яких бродять— овечки, що під кінець зими набирають попелястого кольору. Найбагатші родини Сен-Клера вийшли з цього забутого богом поселення. Десь у середині минулого століття, з тих пір, як живиця і деревина почали збільшувати скупі достатки, діди теперішніх мешканців переселилися в Сен-Клер, а їхні садиби в Аржелузі стали потрапляти в оренду. Про давню пишноту цих будівель свідчать різьблені балки причілків, іноді мармурова піч. Та з року в рік вони все більше осідають.

ЛароКи і Дескейру зберегли свої аржелузькі оселі, якими одержали їх від предків., Жером Ларок, мер і головний радник в Бордо, не хотів нічого змінювати в аржелузькому маєтку, одержаному ним за жінкою (вона вмерла при пологах). Він ніскільки не дивувався з того, що дівчина

залюбки проводила там канікули. Вона приїжджала на початку липня під опіку тітки Клари, старшої сестри батька, глухої старої діви, яка так само любила цю пустку.

Месьє Ларок був радий, що Аржелуз звільняв його від турбот про дочку, зближував її з Бернаром Дескейру, за якого вона, за обопільною згодою двох родин, рано чи пізно повинна була вийти заміж.

Бернар Дескейру успадкував від свого батька дім по сусідству з Лароками. Він ніколи не бував там до відкриття мисливського сезону, а ночував тільки в жовтні, побудувавши неподалеку курінь, у якому робив засідки на диких голубів. Взимку цей розсудливий хлопець вивчав у Парижі право, а влітку ледве проводив у сімейному колі кілька днів: його виводив із себе Гектор де ля Трав, за якого його овдовіла мати вийшла заміж. Марнотратство цього колишнього голодранця стало в Сен-Клері легендою. Зведена сестра Анна здавалася Бернарові надто юною, щоб звертати на неї якусь увагу. Та не більше він думав і про Терезу. Всі женили їх, бо їхні маєтності, здавалося, для того й існують, аби з'єднатися в одну, і розумний хлопець щодо цього цілком поділяв точку зору загалу. Проте він не належав до тих, що здасться на волю випадку, і вважав своєю гордістю добру організацію життя: "Людина буває нещасливою тільки з власної вини..." — твердив цей опецькуватий молодик. Аж до свого одруження він поділяв життя на дві частини: праця і приємність. Не цурався й добре випити та попоїсти, а особливо любив полювання, хоч і працював над собою "у поті чола", як любила висловлюватись його мати. Бо чоловік мусить бути більш освіченим, ніж його жінка, а Тереза вже тоді славилася своїм розумом. Проте Бернар знав, перед якими аргументами жінки поступаються. До того ж, повторювала мати, не завадить "посидіти одночасно на двох стільцях": старий Ларок може стати йому в пригоді. Здійснивши кілька "корисних подорожей" в Італію, Іспа-* нію й Нідерланди, у двадцять шість років Бернар Дескейру одружився якщо не з найкрасивішою, то в усякому разі з най-багатшою і найрозумнішою дівчиною в ландах. "Просто не задумуєшся над тим, гарна вона чи ні,— мимоволі зачаровуєшся нею".

"Правда, він був трохи витонченішим, аніж більшість хлопців, за. яких я могла вийти заміж",—думає Тереза. Жінки в ландах інтелектуально вищі од чоловіків, які після закінчення колежу замикаються в своєму колі і зовсім перестають зростати духовно. Рідні, ланди настільки поглинають їхні серця й уми, що для них нема нічого кращого в світі. Втратити подібність до своїх чиншовиків, відмовитись од місцевої говірки та примітивних життєвих звичок — для них означало б стати на шлях відступництва, зрадити рідний край. Чи не приховувалося в Бернарові під його зовнішньою грубістю щось на зразок доброти? Коли він був на порозі смерті, орендатори казали про нього: "Більше не буде у нас справжнього пана". Саме так, йому була властива доброта і до того ж глибока віра в те, що він робив. Він ніколи не говорив про те, чого не знав, не перебільшував своїх можливостей. Не такий уже й поганий юнак був цей неотесаний Іполит, якого менше цікавили дівчата, ніж зайці, що за ними він ганяв цілими днями по ландах. *

І все ж Тереза воскрешає зараз у своїй уяві не його... не Бернарову постать... їй пригадуються .ті далекі ранки, коли з Сен-Клера в Аржелуз до неї мчить його сестричка Анна. Рб-личчя її пашить.

— Перш ніж зайти в кімнату, зодягни пальто. Це справжня дьодовня.

А тьотя Клара добавляла:

— Нап'єтеся, як трохи прохолонете... Анна викрикує глухій слова привітання.

— Не репетуй, дорогенька, вона все розуміє по губах... Анна тільки дарма старається: тітка відповідає наздогад

і доводить дівчат до того, що вони змушені втікати, аби насміятися досхбчу...

З глибини темного купе Тереза вдивляється в ті найчистіші дні свого життя, осяяні якимсь незбагненним щастям. Тоді вона ще не знала, що це .була найбільша радість, яку подарувала їй доля. Ніщо не застерігало її тоді, що * належна' їй міра щастя вміщується в стінах цієї затемненої кімнати, на цій канапі з Червоного репсу, поруч з Анною, яка тримає на стулених колінах альбом з фотографіями. Та чи сходилася Анна в чому-небудь з Терезою? Читання вона ненавиділа, любила тільки шити, базікати і сміятися. В той час як Тереза з однаковою жадобою накидалася на роман Поль де Кока і взагалі на все, що можна було знайти в цьому домі, Анна ніколи ні над чим не задумувалась. У них не було жодного спільного Уподобання, окрім цієї насолоди бути разом.

У вересні вони вже виходили з хати і заглиблювались у спустошений спекою край. Треба було довго йти по піску, щоб дбсягти озерця під назвою Гюр. Численні струмки, які виприскують з-під вільх, порізали видолинками вузькі пасма лук. В холодній, як лід, воді босі ноги дівчат дерев'яніють, але, обсохнувши, знову стають гарячими. Потім вони влаштовуються в одному з куренів, які слугують мисливцям засідками на голубів. Безмовно проходили солодкі хвилини блаженного відпочинку. Обом їм здавалося, щб один тільки порух може сполохнути їх ефемерне і хистке щастя. Першою потягалася Анна: їй не терпілось постріляти при заході сонця жайворонків. Тереза ненавиділа цю забаву, але любов до подруги примушувала її супроводжувати дівчину. Вибравши місце на узвишші, вона дивилась, як та цілиться в небо, ніби хоче його погасити. Тереза затикала вуха, і раптом в блакит? лунав сп'янілий окрик. Анна підбирала поранену пташку і, пестячи її ще тепле пір'ячко вустами, душила її.

— Приїдеш завтра?

— Та що ти! Щодня...

Вона не хотіла бачитись з нею щодня. Мудре рішення, проти якого важко заперечити.

— Ми ще розлюбимо одна одну,— говорила вона,-Тереза відповідала: і

— Ну що ж, приїдь, коли тобі підкаже серце. І, головне, не вважай це за обов'язок.

Юнка сідала на велосипед, і тільки дзеленчання дзвінка нагадувало про неї в темряві.

Тереза поверталася додому. Фермери шанобливо вітали її здаля. Тітка чекала вже на порозі і, як усі глухі, торохтіла без упину.

Однак чому це їй так тривожно на серці, вона навіть не бажає читати, нічого не бажає.

— Не йди далеко. Скоро буде вечеря.

Тереза повертається на дорогу, порожню, аж доки сягає її погляд...

"Бернаре, Бернаре, як ввести тебе у цей заплутаний світ, тебе, що належиш до породи сліпих?"

Але ж, думає Тереза, з перших слів він переб'є її:

— Навіщо ти вийшла за мене заміж? Я не побивався за тобою...

Чому вона, справді, вийшла за нього заміж? Він дійсно не дуже побивавсь. Тереза пригадує, як мати Бернара, мадам де ля Трав, повторювала першому-ліпшому перехожому:

— Він ще почекав би, але вона хотіла його... Звичайно, не все влаштовує нас у цьому шлюбі!.. Ви вірите у спадковість? Не заперечую, її батько вільнодумець, але він тільки подає їй добрий приклад. І нарешті,

хоч вірте, хоч ні: вона багатша за нас. Це неймовірно, але— так воно є. До того ж вона схиляється перед Бернаром.

Так, вона схиляється перед ним. Слід було їй десь у вітальні чи під дубами звести на нього очі, як він читав у них глибоку й щиру закоханість.

— Не грайся нею, хай вона не мучиться,— повторювала мати.

"Я вийшла за нього заміж , тому..." — Тереза силкується пригадати. Була якась дитяча радість від того, що через це одруження вона стане зовицею Анни. Але найбільше тішилася Анна. Правду кажучи, Бернарові дві тисячі гектарів теж не були для неї байдужими. "Почуття власності в неї завжди було в крові". Тереза часто залишалася з чоловіками, коли на прибраний від страв стіл ставили міцні напої. Вона цікавилася їхніми розмовами про орендаторів, підпори для шахт, живицю і терпентин. Обчислювання вартості маєтків розбурхувало у ній власницькі пристрасті. Нема сумніву, що її спокусило владарювання над цим величезним простором лісу: "Зрештою і перш за все, він теж був закоханий у мої сосни..."

Практична дівчина, хазяйновита дитина, вона поспішала зайняти певне становище, знайти своє чітко визначене місце в житті. Ніколи вона не була такою розсудливою, як у ті часи.

Тієї весни, після заручення, вони йшли якось піщаною стежкою, що простяглася від Аржелуза до Вільмежа. В повітрі стояв гнилий запах торішнього дубового листя, суха папороть устилала землю, а. з-під неї вже витикалися блідо-зелені пагінці.

— Пильнуйте свою сигарету, бо можете зчинити пожежу,— сказав Бернар.— На цих піщаних ландах зовсім , нема вологи.

— Чи то правда, що папороть має в собі синильну кислоту?

— Ви маєте бажання померти? — ніжно запитав він Терезу.

Вона засміялася. Тереза пригадує, як вона заплющила очі, коли він своїми величезними руками обхопив її голову.

— У цій голівці ще крутяться деякі облудні думки,— прямо над вухом прозвучав його голос.

Эона відповіла:

— У вашій волі розвіяти їх, Бернаре.

IV

У день вінчання в тісній церкві Сен-Клера, де млосний запах парфумів і поту забивав пахощі кадила, Тереза раптом відчула свою згубу.— Немов причинна, зайшла вона в цю клітку і од жахливого скреготу дверей, які зачинялися за нею, нараз прокинулась. Здавалося б, нічого не змінилося, але в неї виникло почуття, що відтепер вона може призвести до загибелі не лише саму себе. У складному плетиві родинних зв'язків вона тлітиме, як той вогник, що вибивається з-під вересу і, перекидаючись все далі й далі, перетворює ліс на суцільний факел.

За винятком Анни, вона не бачить жодного обличчя, на якому могли б спочити її очі. Але дитяча радість відгороджує її від Терези, саме так — радість! Ніби вона й не знала, що сьогодні їх мають розлучити. Анна залишиться на березі, на якому чекають своєї долі незаймані дівчата. Тереза ж вливається в юрбу тих, що тільки й існують для задоволення чиєїсь похоті.

Вона пригадує, як під час причастя, нахилившись, щоб поцілувати усміхнене личко, вона раптом відчула безодню, яка розділяла її і всі оці церковні святощі.

Іще довго після того люди в Сен-Клері і в Б. гомоніли про гучний бенкет, на якому більш як сто орендарів та їхніх батраків їли^й пили під дубами; і всі неодмінно пригадували, що молода, "яка завжди була надзвичайно чарівною", того дня здавалася негарною і навіть потворною.

Ввечері, коли це напівсільське весілля вирушило додому, юрби людей, серед яких яскраво виділялися квітчасті плаття дівчат, примусили сповільнити хід автомобіля і гучно вітали молодих.

Пригадуючи ту ніч, Тереза бурмоче:

— Це було жахливо... Потім поправляє себе:

— Та ні... Не так жахливо...

А під час місячної подорожі на італійські озера вона тільки й думала, аби якось не зрадити себе. Легко .ошукати нареченого, але не чоловіка, ні. Не кожен може удавати бажання, радість, блаженну втому. Тереза вміла примусити себе обманювати і знаходила в цьому гірку приємність.

Як легко було одурити Бернара, цього хлопчиська, завжди занепокоєного лише тим, щоб числа співпали з бедеккером, задоволеного, що в найближчому часі побачить усе, що треба. Він любить стежити, як чудові поросятка радо похрюкують над своїм коритом. "Таким коритом була для нього і Я",— думає Тереза.

Бернар завжди мав вигляд діловрї і дуже зайнятої людини. Він у всьому був послідовним і наполегливим.

— Ти справді думаєш, що це розумно? — наважувалася іноді запитати здивована Тереза:

Від Анни прийшов лише один лист: вона не любила писати. Але в льому не було жодного рядка, який не подобався б Терезі. Анна— скаржилася, що вона не може спокійно пройти повз садибу Вільмежа, відколи туди прибув син Азаведо.

Тереза часто перечитувала ці рядки. Та якось вона отримала аж цілих три листи, бо пошта "до запитання" наздогнала її лише в Парижі, звідки наші молоді "спішили повернутися до свого кубельця", як казав Бернар, а насправді во--ни не могли.більше бути разом: він нудився за своїми рушницями й собаками, а також за шинком, у якому гренад-ський "пікон" кращий од будь-якого іншого вина. Що ж до Терези, то вона почувала себе, як та полонянка, котра нудиться в свобму ув'язненні, і їй хотілося так само повернутися в Сен-Клер, як тому вигнанцеві, що хоче побачити острів, на якому йому доведеться змарнувати решту свого життя.

Тереза уважно роздивилась дату на кожному з трьох конвертів, та не встигла розпечатати лист, написаний найраніше, як у кімнаті пролунав вигук Бернара, що викрикував якісь слова. Але їй годі було щось зрозуміти, бо у відкрите вікно вдирався гуркіт автомашин, які ревли тут особливо надривно, змінюючи швидкість. Бернар перестав голитися, щоб прочитати їй лист від матері. Того липневого дня вже з самого ранку панувала задушлива спека, в повітрі пахло сіркою, а мертві фасади будинків, освітлені тьмяним сонцем, здавалися з балкона Ще бруднішими, ніж звичайно. Він підійшов до Терези і закричав:

— Ні, це вже занадто. Твоя подружка Анна надто багато собі дозволяє. Хто міг подумати, що моя сестричка...

Тереза запитливо глянула на нього, і він продовжив:

— Повіриш, вона по вуха втріскалася в сина Азаведо! Так, так, в цього сухотного, для якого зробили прибудову в садибі Вільмежа... Вода каже, що чекатиме свого повноліття. Мама пише, що вона зовсім з

глузду з'їхала. Хоч би Дегілем не довідався! В тебе є від неї лист? Зараз ми все взнаємо... Відкривай мерщій.

— Я хочу прочитати їх по порядку. До того ж я не можу тобі їх показати.

"Знов вона своєї, завжди чомусь все ускладнює. Та, зрештою, найголовніше, щоб вона навела малу на путь істини".

— Мої батьки розраховують на тебе: ти можеш вплинути на неї... Рони чекають твого приїзду, як спасіння.

Поки вона одягалась, він вирішив послати телеграму і замовити два місця в зюд-експресі.

— Чому ж ти не читаєш листів від малої? Чого ще чекаєш?

— Щоб тебе тут не було.

Коли він зачинив двері, Тереза ще довго лежала на канапі, курячи цигарку. Потім розірвала перший конверт. Ні, ні, такого не могла написати ота дурненька. Ці вогненні слова не могла вона видобути з свого куцого мозку. Невже в тому черствому серці могла забриніти ця пісня пісень, ця довга скарга несамовитої від щастя жінки, скарга тіла, що від першого дотику завмирає від блаженства?..

"...Коли я його зустріла, то не могла навіть повірити, що то він, Азаведо, ганяв за собакою і весело сміявся. І я раптом подумала, що він зовсім не хворий, а його лише оберігають після всіх нещасть, що були в сім'ї... А як він любить, щоб його пестили та маніжили... Ти не впізнала б мене: коли спадає спека, я йду і приношу йому пелерину..."

Якби Бернар повернувся в ту хвилину, то побачив би, що на ліжку сидить не його дружина, а хтось зовсім чужий, дивний, кого він не міг би навіть назвати. Вона кинула цигарку і розірвала другий конверт:

"Я чекатиму, скільки буде потрібно. Ніякі перешкоди не лякають мене. Вони запроторили мене в Сен-Клер, але до Аржелуза не. так уже й далеко. Чи ти пригадуєш курінь для засідки на диких голубів?.. Це ти, моя найдорожча, заздалегідь підшукала місце, де тепер я зазнаю стільки щастя... Ах! Не подумай тільки, що ми робимо щось погапе. Вій такий делікатний! Тп не уявляєш собі, що це за хлопець. Чого б я не віддала, щоб бути такою розумною, як він!.. Дорога моя, якщо тільки один дотик до нього приносить меці таку насолоду, то яким же є твоє теперішнє щастя, що його я ще не зазнала?.. Коли я залишаюсь з ним у курені і його рука нерухомо спочиває у ткене на грудях, то відчуваю, як по мені розливається щастя. Здається, його навіть можпа торкнутися рукою. Однак я переконана в існуванні іншої, більшої радості, і коли Жан,~ весь поблідлий, відходить, чекання того, що буде завтра, робить мене глухою до скарг і благань отих нещасних людей, які нічого не знають і нічого не відають..."

Тереза розірвала третій конверт, в ньому було всього лише кілька слів:

"Приїжджай, моя дорога. Нас розлучили, за мною стежать. Вони думають, що ти теж пристанеш до них. Я пообіцяла здатися на твій розсуд. Я все тобі поясню: він не хворий... Я щаслива і дуже страждаю..."

Тереза не стала далі читати. Вона раптом побачила фото, якого не помітила раніше. Підійшовши до вікна, придивилася до обличчя: то був хлопець з густою чуприною, через що його голова здавалася трохи завеликою. Він тримав на руці куртку, сорочка була трохи розстебнута... Тереза підвела погляд і здивувалася, побачивши себе в дзеркалі. Освіжила одеколоном скроні і чоло. "Вона зазнала щастя, а я?.."

Коли Бернар повернувся, він був здивований 'її серйозністю. Мабуть, вона за цей час багато передумала і вже прийняла певне рішення. Погано тільки, що вона так багато курила.

На думку Терези, не слід було надавати великої ваги дівочим капризам. Вона зможе їй все пояснити... Радіючи з того, що в кишені шелестіли білети, Бернар. підганяв. Він теж хотів, щоб Тереза успішно виконала свою місію; йому навіть імпонувало, що родичі звертаються по допомогу до його жінки. Він пообіцяв, що вони з нею шикарно поснідають у Булон-ському лісі. В таксі ділився своїми прожектами щодо відкриття мисливського сезону; йому не терпілося випробувати собаку, якого для нього вишколив Баліон.

В ресторані було ще зовсім мало людей, і їм стало лячно від такої сили офіціантів. Терезі запам'ятався і до сьогодні запах герані й розсолу.

— Ну й деруть, чорт би їх побрав! Але ж не кожного дня свято...

Широкі Бернарові плечі закривали від Терези залу. За великими вікнами повзли й зупинялися автомобілі, мовчазні, як у німому кіно. Вона дивилася на його рухливі жовна. Після кількох великих ковтків вина Бернар густо почервонів. Цьому дебелому селюкові попросту не було куди дівати свою енергію, акумульовану від ситої щоденної їжі та випивки. Вона не ненавиділа його, але страшно хотіла бути сама, щоб аналізувати свої страждання й дошукуватись, звідки вони беруться, їй набридло щоразу підбирати собі вираз обличчя, гасити погляд та вигадувати ще казна-що, аби не виявити своїх справжніх почуттів...

Анна завжди здавалася їй надто далекою од життя. Справжньої Анни де ля Трав, тієї, що сьогодні поспішає в мисливський курінь на півдорозі між Сен-Клером і Аржелузом, вона ніколи не знала.

— Що з тобою? Чом ти не їси? Адже шкода кидати це все...

Вона посміхнулася самими лише устами. Сказала, що роздумувала над Анниною пригодою (їй— будь-що треба зараз говорити про Анну). Оскільки ж Бернар заявив, що відтоді, як вона взяла справу в свої руки, він почуває себе цілком спокійним, Тереза одверто запитала його, чому батьки так вороже ставляться до цього шлюбу.

— Перш за все, тобі добре відомо, що всі вони жиди: мама знала ще Азаведового діда, який відмовився од вихрещення.

Тереза доказувала, що ці португальські ізраїльтяни належать до найзаможніших родин міста Бордо:

— Азаведо високо тримали голову вже в той час; коли наші предки, нужденяі пастухи, цокотіли зубами з лихоманки на своїх болотах.

— Знаєш, Терезо, не сперечайся: всі жиди одним миром мазані... а до того ж це родина дегенератів — туберкульозні, всі це знають.

Жестом, який завжди коробив його, вона запалила цигарку:

--Може, ти мені нагадаєш, від чого помер твій дід чи

прадід? Ти думаєш, що між нашими предками не знайшлося б і туберкульозників або сифілітиків?

— Ти надто далеко заходиш, Терезо. Ти не повинна ганити нашої родини навіть жартома.

Він набундючився, намагаючись одночасно зберегти зверхність над нею і не показати себе смішним. Але Тереза не вгавала:

— Наші родини здаються мені смішними своєю кротячою сліпотою. Вся їх огида до вад, що кидаються у вічі, дорівнює хіба що їх

байдужності до значно жахливіших пороків. Всі вони добре вміють загрібати свій бруд і затирати свої сліди.

В цей останній вечір перед поверненням додому вони полягали спати о дев'ятій годині. Тереза проковтнула порошок, довго чекала на сон, але він не приходив. Тільки на якусь хвилину впала в напівзабуття, але саме в цей момент Бернар, бурмочучи щось незрозуміле, повернувся до неї.

Вона відчула біля себе його велике розпашіле тіло, штовхнула його і відсунулась на краєчок ліжка. Та через кілька хвилин він знову підкотився до неї, начеб його тіло жило само собою. Навіть уві сні воно безладно шукало своєї здобичі. Різким рухом руки, але так, щоб не розбудити, вона знову відштовхнула його... От якби раз і назавжди відшпурнути його з ліжка в якусь прірву.

Вулицями нічного Парижа перегукувалися автомобільні сирени, ніби собаки в Аржелузі. Знадвору не відчувалося жодної прохолоди. Тереза засвітила лампу і, спершись ліктем на подушку, стала розглядати чоловіка, який нерухомо лежав біля неї. Так, це був. він — двадцятишестилітній мужчина. Розметав постіль, скуйовджене волосся прикривало ще чисте, не торкнуте зморшками обличчя. Обеззброєний і голий, як Адам, він спав глибоким, наче вічним сном. Вкривши його ковдрою, вона піднялася й-розшукала лист.

"...Якби він сказав мені: "Іди за мною", я пішла б, навіть не оглядаючись..."

Широко відчинивши вікно, Тереза нахилилась над кам'яною прірвою, в глибині якої в цей передсвітанковий час торохтіла лише самотня двоколка. Порвала листи на дрібні шматочки і шпурнула клапті* вниз. Вони закружляли в повітрі і осідали на балконах нижніх поверхів. Вона уявила, як би виглядала на бруківці пляма від її розквашеного тіла. Правду кажучи, вона не хотіла помирати. До того ж її зараз чекала

невідкладна справа. Треба довести цій дурненькій Анні, яка так вірить у можливість щастя, що його,— Тереза це добре знає,— зовсім не існує. Тереза обернулась до ліжка, в якім непорушно спав. її чоловік. Та тільки лягла, він знову присунувся до неї.

Прокинулася цілком тверезою. Навіщо витати в хмарах? Його сім'я кличе її на допомогу, вона чинитиме так, як вимагає сім'я. Тереза погоджується з думкою Бернара про те, що розлад між Анною й Дегілемом може закінчитися справжньою катастрофою. Щоправда, Дегілеми не з їхнього кола: їх дід був пастухом... Проте дегілемівські сосни найкращі в усій околиці. Анна ж, врешті-решт, не така вже й багата: з боку батька їй ні на що розраховувати, окрім виноградинка на болотах, що з року в рік вимокає. За всяку ціну треба не допустити, щоб її одруження з Дегілемом розладналось. Запах какао, який розійшовся по кімнаті, викликав у Терези відразу: невже вона вагітна?..

Сен-Клер... Зараз буде Сен-Клер!

Тереза мучиться над загадкою власної особи, зазирає в душу молодої заміжньої буржуазки, яку кожен вихваляв за розум, особливо з того часу, як вона оселилася в Сен-Клері;

воскрешає в своїй уяві перші тижні, прожиті в холодному й похмурому домі свекра. З боку вигону віконниці завжди зачинені, але зліва, за гратами огорожі, око не навтішається квітником, який аж палає від геліотропів, герані й петуній. Як довірена особа Тереза вешталася між подружжям ля Трав, що окопалося в затемненій вітальні на першому поверсі, і Анною, що блукала в саду, з якого їй заборонялося виходити.

— Зробіть вигляд, що поступаєтесь трохи,— радила вона ля Травам, — запропонуйте їй якусь подорож. Я доб'юсь того, що вона згодиться поїхати, а під час її відсутності почну діяти.

Аде як? Ля Трави здогадувалися, що вона перш за все зав'яже знайомство з молодим Азаведо.

-Якщо вірити мадам ля Трав, то ця історія, дякувати богу, ще не стала відомою поза межами будинку. Єдиною утаємниченою особою була поштарка — мадмуазель Моно; вона затримала кілька листів Анни. "Але ця дівчина мовчатиме, як могила. Зрештою, ми тримаємо її в руках..."

— Намагаймося якнайменше завдавати їй болю,— твердив Гектор де ля Трав.

Ще недавно він потурав найбезглуздішим капризам Анни, а тепер тільки те й робив, що підтакував дружині: "Де ліс рубають, там тріски летять" або ж: "Вона колись нам ще спасибі скаже". Гаразд, але як би вона тепер не захворіла! Чоловік'і жінка замовкали, дивлячись у порожнечу; мабуть', линули думкою в сад, де під палючим сонцем блукає їхня змарніла дитина. Найменший натяк на їжу викликав у неї відразу. Вона топче квіти, не бачачи їх, і, наче сарна, б'ється, шукаючи виходу.

— Далебі, я не можу випивати за неї м'ясний бульйон. Вона напихається в саду овочами, щоб потім за столом аалишати незачепленою свою тарілку,— вичитує мадам де ля Трав, трясучи голозою.

А Гектор де ля Трав підтакує:

— Якщо ми погодимось, вона ж сама потім докорятиме нам... ні, хоч би через отих нещасних дітей, яких вона плодитиме.

Його жінку дратувало, що він намагався ще в чомусь виправдовуватись.

— Наше щастя, що Дегілеми не повернулися.

Вони чекали, поки Тереза вийде з кімнати, щоб запитати одне одного:

— І чим там набили їй голову в тому монастирі? Тереза каже, що нема нічого гіршого для дівчат, ян любовні романи. Вони-то й баламутять їм голови... Але ж Тереза полюбляє парадокси. Зрештою, Анна, дякувати богу, не заражена манією читання. От якби нам вдалося вирвати її звідси. Справді, давай поїдемо, куди їй заманеться. Треба-ж дитину теж пожаліти...

Тереза йшла в сад до молодої дівчини. Торішні сукні звисали на схудлому тілі Анни.

— Ну, то що? — гукала вона до подруги, яка наближалася.

Все тепер тривожить Терезу: пил алей, запах вигорілої герані і ця дівчина, яка ще дужче обпечена та зів'яла, ніж будь-яка рослина. Іноді грозова злива змушувала їх ховатися в оранжерею. Зерна граду лунко тарабанили в шибки.

— Чому ти не хочеш виїхати? Все одно ж ти не бачишся з ним. . . — '

— Я не бачу його, але внаю, що за десять кілометрів звідси він дихає тим самим повітрям. Коли вітер віє зі сходу, він чує той самий дзвін, що й я. Чи тобі було б все одно, якби Бернар був у Парижі, а не в Аржелузі? Я не бачу Жана, але внаю, що він недалеко. В неділю під час месси я навіть це намагаюся повертати голови, але відчуваю...

— В неділю його тут не було.

— Може, він захворів... Його листи затримують; я нічого не можу дізнатись.

— Все-таки дивно, що він не_шукає можливості зв'язатися з тобою.

— Якби ти захотіла, Терезо...

— Погодься на цю подорож, і, можливо, за твоєї відсутності.,.

— Я не можу віддалятися від нього.

— Так чи сяк, він все одно поїде звідси, дорогенька моя. Через кілька тижнів він покине Аржелуз.

— Ах! Замовкни. Я не можу навіть думати про це. , — А від нього жодного слова, яке б допомогло мені жити! Я вже вмираю без нього: щохвилини мушу пригадувати його слова, які приносили мені найбільше радості, але чим більше повторюю їх, тим більше сумніваюсь, чи він їх справді мені говорив. Слухай, ось вони. Він сказав їх у день нашого останнього побачення, мені здається, я чую їх і досі: "В-моєму житті немає нікого, крім вас..." А можливо, трохи по-іншому: "Ви для мене найдорожча в світі..."

— А який він із себе, цей хлопець?

— Ти не можеш навіть уявити.

— Невже він так мало подібний до інших?

— Я хотіла б тобі описати його... Але він такий, що в мене для цього не вистачить і слів... Зрештою, він, можливо, видався б тобі звичайним... Проте я певна, що ні.

"А мене,— думає Тереза,— пристрасть зробила б ясновидицею; ніщо не сховалося б перед моїм вором".

— Терезо, якщо я погоджуся на цю подорож, ти зустрінешся з ним, перекажеш потім його слова? Передаси йому листи від мене? Коли б я поїхала, коли б у мене тільки вистачило —мужності поїхати...

Тереза кидала це царство світла й вогню і чорною осою проникала в кабінет, в якому батьки чекали на неї. Треба було багато попобігати сюди й туди, щоб нарешті схилити

Анну до від'їзду. І, звичайно, Терезі не вдалося б досягнути цього, якби не очікуваний приїзд Дегілемів.

Ця нова небезпека кидала Анну в дрож. Тереза весь час повторювала їй, що <щей Дегілем не такий уже й поганий". *. —Але ж я ледве бачила його. Він носить пенсне, лисий, старий.

— Йому двадцять дев'ять років.

• — Я ж і кажу, що він старий, та, зрештою, яке мені до цього діло...

За вечерею ля Трави говорили про Біарріц, їх непокоїли місця в готелі. Тереза спостерігала за Анною, за її нерухомим, безживним тілом.

— Потерпи ще трохи... треба кріпитись,— повторювала мадам де ля Трав.

Анна автоматично підносила до4 рота ложку. Очі її погасли. Ніщо й ніхто не існував для неї, крім її любого. Іноді, на згадку про почуті від нього слова та пестощі, що їх вона зазнала в курені, по устах її пробігала легенька усмішка.

Тереза приглядалася до постаті Бернара, схиленої над тарілкою: вона не бачила його обличчя, бо той сидів навпроти світла, але чула, як ЕІН повільно жував та відригував благословенну їжу. Вона тікала з-за столу.' Свекруха .на це говорила: *

— Вона не любить, коли на неї звертають увагу. Та це й не дивно в її теперішньому стані. Тільки вона занадто вже курить.— І стара поринала в спогади про свою власну вагітність: — Пригадую, коли я ходила вагітна тобою, то нюхала гумовий м'яч: це був єдиний засіб проти нудоти.

— Терезо, де ти?

— Тут, на лавочці.

— Ах, так! Я бачу твою цигарку.

Анна— сідала поруч, клала свою голову їй на плече, дивилася в небо й казала:

— Він бачить ці зорі, чує. як. дзвонять до вечерні.— Потім: — Обніми мене; Терезо.

• Але Тереза тільки запитувала:

— Ти страждаєш?

— Ні, сьогодні я вже не страждаю: я зрозуміла, що все одно ми будемо колись разом. Тепер я спокійна. Найголовніше, щоб він знав про це. Ь він дізнається — через тебе; я вирішила поїхати в цю подорож. Але, повернувшись, пройду крізь стіни, рано чи пізно його серце битиметься поруч д моїм. Адже він казав мені: "У мене немає нікого в світі, крім вас..." А іншого разу: "Наша любов — це єдине, що має для мене значення в цей час..."

— "В цей час"?

— Ти думаєш,*— що він мав на увазі лише ту хвилину? Терезі не треба було більше питати, чи вона страждає: вона чула це навіть крізь темінь, хоч не мала до неї жалю. Як солодко, певно, повторювати ім'я, яке означає для тебе все! Вже одна думка, що він живе, дихає, засинає, пробуджується, дає тобі насолоду...

— Ти плачеш, Терезо? Ти через мене плачеш? Значить, ти мене любиш?

Анна стає на коліна, тулиться головою до Терезиного лона і раптом випростовується:

— Я відчула, як у твоїй утробі щось заворушилося.

— Авжеж, він уже кілька днів рухається.

— Маленький?

— Так, він уже* живий.

Вони повертались додому, обнявшись, як колись.

VI

Дивно, що дні, які ластали після від'їзду Анни і де ля Травів, були для Терези часом якогось заціпеніння. В Аржелузі, куди її спровадили за рішенням сім'ї, аби вона мала можливість зв'язатися з тим Азаведо, Тереза думала тільки про відпочинок. Бернар погодився поселитися не в своєму домі, а в більш зручному — Терезиному. Там було краще, до того ж тітка Клара "звільняла їх від нудних господарських клопотів. Терезі не було діла до інших людей. Хай собі влаштовується, як заманеться. Кожного ранку Бернар дратував її нагадуванням про обіцянку зв'язатися з Жаном Азаведо. Але Тереза грубо обривала його і чим далі, тим^

більша не могла терпіти. Бернар вважає, що це вагітність так впливає на її настрій.

Він і сам щось погано себе почував. Од нього тільки й чути було:

— Якби ви знали, як мені погано...

Ці обжерливі велетні здаються дужими тільки на вигляд. Вони — як сосни, посаджені в надто удобрений грунт. Серцевина вигниває, і їх треба зрубувати вповні їхнього розквіту.

— Це від нервів,— запевняли всі Бернара.

Однак він добре чув у собі якусь приховану тріщину. Потім сталося неймовірне: перестав їсти і навіть не відчував голоду.

— Чому ти не підеш до лікаря?

Він знизував плечима, удавав байдужого. Насправді ж непевність видавалася йому менш страшною за приреченість. Нерідко вночі він будив Терезу, брав її руку і прикладав собі до серця. Вона вставала з ліжка, запалювала свічку й накапувала йому валер'янки. Що за дивина? Чому це питво має таку благотворну дію?, Чому не смертельну?.. Спробуй засни поруч із цією боднею, яка хропе та харчить ^на всю хату!

Дякувати богу, він більше не чіпав її, оскільки любощі здавалися йому небезпечними для серця. На світанку півні будили своїм співом обійстя, східний вітер доносив" із Сен-

Клера відгук ранкових дзвонів, і лише тоді сплющувались Те-резині очі. Але тут знову починало ворушитися тіло чоловіка. Він швидко, по-селянськи, вдягався, хлюпав в обличчя водою; мов той собака, нишпорив по кухні, щоб підживитися рештками їжі; нашвидку розправлявся з курячим тулубом чи качиною ніжкою, з'їдав шматок

хліба, густо намазаний часником, і кетяг винограду. Він також кидав шматки їжі Фламбо і Діані, які гулко клацали щелепами.

Ранковий туман уже пахнув осінню. Наставав час, коли Бернар забував свої жалі. Він знову почував себе дужим і молодим. Скоро почнеться переліт диких голубів.

Об одинадцятій він ще заставав її в ліжку.

— Ну? А <ЇИН Азаведо? Тобі відомо, що мати в Біарріці не дочекається від тебе новин?

— А як тв*оє серце?

— Не говори мені про серце. Досить тобі нагадати мені про нього, як я знов починаю. його відчувати. Очевидно, з цього треба зробити висновок, що це від нервів... Ти також думаєш, що це нерви?

— А хто його знає, тобі ж одному відомо, що ти відчуваєш. Те, що твій батько помер від грудної жаби, ще нічого не значить, особливо якщо взяти до уваги твій вік... І все-таки серце, мабуть, слабке місце у всіх Дескейру. Ну і смішний, же ти, Бернаре, із цим своїм страхом перед смертю!

Він знизував плечима: вона просто вбивала його своїми парадоксами. Але даремно вона розсипається перед ним у своїх дотепах, краще б приберегла їх до побачення з юним Азаведо.

— Ти знаєш, що він має виїхати з Вільмежа десь у середині жовтня?..

Віландро — остання станція перед Сен-Клером.

"Як переконати Бернара,— думає Тереза,— що я не любила цього хлопця? Він, напевно, гадає, що я обожнювала його. Як і всі, для кого любов незнана, він уявляє собі, що злочин, в якому мене звинувачують, міг спричинитися тільки любовним шалом".

Єдиним справжнім му^кчиною був для неї батько. Вона все життя шанувала цього запопадливого радикала, який скрізь устигав. І хоч його політичній кар'єрі дуже шкодила грубість, до нього прислухалися навіть у префектурі. А як презирливо ставився він до жінок. І до Терези, навіть тоді, коли всі вихваляли її розум. А після трагедії, що сталася, він неугавно повторював: "Всі вони якщо не ідіотки, то істерички". Цей антиклерикал завжди хизувався своєю скромністю. Дарма що іноді й наспівував куплет із Беранже, але тільки хто-небудь у розмові з ним торкався слизьких тем, він червонів, як підліток. Бернар. знав від месьс де ля Трава, що месьє Ларок одружився незайманим.

— Ну й тип отой твій батько! З тих пір, як овдовів, ніхто й не чув, щоб він мав якусь коханку,— часто повторював він.

Це справді був гідний пошани тип. Але якщо на віддалі вона його вг прикрашувала, то, придивившись ближче, усвідомлювала, наскільки він ниций. Батько рідко бував у Сен-Клері, бо не любив зустрічатися з ля Травами. Хоч у його присутності й було заборонено говорити про політику, та вже за супом зав'язувалася безглузда суперечка, яка швидко переростала в сварку. Тереза соромилася встрявати в неї, окрім тих випадків, коли порушувалися питання релігії. Тоді вона поспішала на допомогу месьє "Дароку. Кожен так репетував, що навіть глуха тьотя Клара чула окремі обривки фраз й кидалася у вогонь битви, даючи волю бурхливим емоціям ста* рої радикалки, "яка добре знає, що діється по монастирях".

"По суті,— думала Тереза,— тьотя Клара більш віруюча, ніж будь-хто із ля Травів, але вона вступила у відкриту війну з всевишнім і так і померла, ніким не коханою і нікому не належачи".

З тих пір, як мадам де ля Трав одного разу встала і вийшла з-за столу, вони стали уникати філософських розмов. Зрештою, і політики вистачало, щоб вивести з рівноваги цих людей, які, незалежно від того, чи були лівими чи правими, повністю сходилися в найголовнішому: власність — це єдине щастя на світі, і не варто й жити, не володіючи землею.

Тереза, у якої "почуття власності було в крові", хотіла, щоб про це говорилося з цілковитою відвертістю; вона ненавиділа лицемірство, яким Ларок і ля Трави прикривали свої власницькі інстинкти. Коли батько помпезно проголошував "свою 4 непорушну прихильність до принципів демократії", вона перебивала його:

— Шкода твого запалу, ми ж одні.

"Від політичної тріскотні і пафосу мене аж нудить",— не раз говорила вона.

Бернар був добре освіченим: як то кажуть, вийшов у люди. Тереза й сама раділа з того, що він належить до людей, з якими можна поговорити. Так думала вона про нього аж до своєї зустрічі з Жаном Азаведо.

Настала пора, коли нічна прохолода не щезала і вранці, дні були теплими й сонячними, як улітку, а вже підвечір слались тумани. Почався переліт диких голубів, і ^Бернар повертався тепер тільки ВНОЧІ/

"Моя перша зустріч з Жаном... Треба пригадати собі найменші подробиці. Я вирішила піти в той курінь, де колись сиділа з Анною і де пізніше, як мені стало відомо, вона призначала побачення тому Азаведо... Ні, мені і в голову не збрело виконувати якусь там паломницьку місію щодо Анни... Ще припікало. жовтневе сонце: я добре притомилася на піщаній дорозі; до того ж мухи не давали мені спокою! А яким важким був мій живіт! Хотілося спочити на лавочці в курені...

Коли відчинила двері, назустріч мені вийшов патлатий хлопець. Я з першого погляду зрозуміла, що це Жан Азаведо.

На його обличчі було таке замішання, що я спочатку подумала, чи не перебила йому любовне побачення. Дивно, що— він намагався мене будь-що затримати:

— Але ж увійдіть, пані, я запевняю вас, що ви мені ніскільки не заважатимете...

Навіщо він запитав мене, чи знадвору можна побачити, що відбувається всередині? Ввійшовши в курінь, я здивувалася, що в ньому нікого не було. Невже пастушка втекла іншим виходом?

Але ж ніде й гілочка не тріснула...

Він також упізнав мене і одразу заговорив про Анну де ля Трав. Я сиділа, а він стояв, як на тій фотографії.

Чи був він красивий? Масивний лоб, оксамитові очі, характерні для людей семітського походження, надто випуклі щоки, прищувате обличчя. Здавалося, все в ньому бухає кров'ю і легко піддається запаленню, особливо руки, які він перед тим, як поздороватись, витер хустиною. Коротше кажучи, у нього було все те, що мені не подобалося. Зате очі. Як вони пломеніли!.. ,

А якою ж була я? Пригадується лише, що аж надто достойною. Поставилася до нього звисока, почала засуджувати, "що вніс неспокій і розлад у таку поважну родину". Та той парубійко враз зареготав:

— Мабуть, ви думаєте, що я хочу одружитися з нею? Думаєте, я домагаюся такої честі?..

Украй здивована, я раптом відчула ту величезну пропасть, що залягла між Анниним почуттям і його байдужістю. Він гаряче оборонявся: звичайно, як не піддатися чарам такої наївної дитини. Нікому ж не заборонено трохи погратися. Оскільки 'ж про одруження не могло бути й мови, ця гра видавалася йому цілком безневинною. Хоч і удавав, що — поділяє Аннині наміри...

— Ви кажете, що вона страждає. Але ж що може бути кращого за це страждання? Я багато чув про вас і знаю, що вам можна все говорити. .

Не пригадую, що мене більше вразило — ця його зарозумілість чи переконливість доказів. Він говорив так швидко, що я, правду кажучи, не встигала за ходом його думок.

— Як можна подумати, що я прагну такого одруження! Я збережу про Анну найсвітліші спогади. Ось і зараз я думав про неї... Але навіщо зв'язувати себе назавжди, мадам? Кожна хвилина повинна приносити якусь нову радість, відмінну від тих, що ти досі спізнав.

Це поєднання хижості звіра і справжнього розуму в одній і тій же істоті здивувало мене настільки, що я слухала його, не перебиваючи. І зараз пригадую тупіт ніг, дзеленчання дзвіночків, вигуки пастухів, які сповіщали наближення отари. Я сказала хлопцеві, що, можливо, буде негарно, якщо нас побачать удвох. Але Жан Азаведо хутко відчинив двері і церемоніально пропустив мене вперед. Він запитав, чи можна іію-

Му провести мене до Аржелуза, і пішов за мною, лише впевнившись, одо я нічого не маю проти. Мені здалося, що ми аж надто швидко прийшли, хоч за цей час мій супутник встиг зачепити тисячу питань. Він умів якось дивно висловлювати проблеми, на яких, мені здавалося, я трохи розумілася. Наприклад, коли я почала щодо релігії викладати все, як звикла говорити дома, він перебив мене:

— Так, без сумніву.., але це трохи складніше, ніж ви га-" даєте.

Авжеж, він умів висловлювати такі думки, які здавалися мені блискучими. Але чи справді вони були такими?.. Я думаю, що сьогодні мене занудило б од тієї мішанини...

Він запитав мене, чи читала я "Житіє отця Фуко" Рене Базена. Я посміхнулася, і він запевнив мене, що ця книжка викликала цілий переворот у його голові.

— Жити в небезпеці, в найглибшому розумінні цього слова,— твердив він,— це, можливо, не так шукати бога, як знайти його, а знайшовши, лишитися в його орбіті.

Він описував мені "великі пригоди містиків", жалівся на свій темперамент, який заважає йому бути їх послідовником, "бо, відколи пригадує себе, ніколи не був чистим". До чого дивною була ця безсоромність, з якою він вивертав свою душу, в порівнянні з провінційною добропорядністю та мовчанням, що ним кожен оберігає своє внутрішнє "я"!

Жан говорив, а. я мовчала, бо нічого не могла сказати, крім заяложених фраз. Жан Азаведо йшов з непокритою галовою. В моїй уяві знову й знову постає його розстебнута сорочка, дитячі груди, широка шия. Чи захопив він мене фізично? О ні! Але він був першим знайомим мені мужчиною, для якого інтелектуальне життя було понад усе.

Він без упину посилався на висловлювання і книги своїх паризьких друзів і вчителів. І я дивилася на нього як на одного з еліти, "тих, що справді існують", як він казав.

Коли за поворотом появилися аржелузькі поля, я вигукнула:

— Вже!

Пил з вигорілої трави котився над цією нужденною землею, яка віддала вже весь свій урожай. Крізь вилом горба,-наче брудне молоко, текла овеча отара. Вівці пригинали голови до землі і" здавалося, їли пісок. Щоб дійти до Вільмежа, Жанові треба було перейти поле.

— Я пройдуся з вами. Всі ці питання так хвилюють мене,— сказала я.

Та ми більше не знайшли, що казати одне одному. Крізь тоненьку підошву сандалів стерня колола мені ноги. Мені здалося, що він хоче побути сам, аби на дозвіллі обміркувати якусь думку. Я зауважила, що ми не поговорили ще про Анну, а він на це:

— Треба йти за містиками... Такі істоти, яй ми, завжди пливуть за течією, ковзають по похилій площині...

Так він зводив усе до книжок, які читав. Ми домовились про нове побачення, аби скласти певний план поведінки щодо Анни. Він навіть не слухав. Не відповівши на жодне з моїх питань, раптом нагнувся і по-дитячому, прикладаючи палець то до носа, то до вуст, показав мені білого гриба".

VII

Бернар стояв на порозі і чекав на повернення Терези.

— Зі мною все гаразд! — закричав він, помітивши в сутінках її сукню. — Я пройду курс... курс лікування за Фаулером: треба відновити апетити, це найголовніше.

Тереза пригадує, що спершу це навіть не розсердило її: слова його були, як ті кулі, що пролітають десь далеко. Вся її істота була звернута в інший світ, у світ, де живуть люди, сповнені жаги до життя, які прагнуть знати, розуміти і, як сказав з виразом глибокого задоволення Жан Азаведо, "стати самим собою". Тому вона й не слухала Бернара.

Коли за столом, нарешті, заговорила про свою зустріч, ^Бернар закричав:

— Чому ж ти зразу не сказала? Ну й дивачка ти! То як воно? Що ви вирішили?

Вона нашвидку вигадала таке: Жан Азаведо погодився написати Анні листа, в якому делікатно натякне, щоб вона не покладала на нього ніяких надій. У відповідь на пояснення Терези, що хлопцеві зовсім не хочеться з нею одружуватись, Бернар розреготався:

— Якомусь там Азаведо не хочеться одружитися з Анною де ля Трав! Ти що, здуріла? Він знає, що йому піднесуть гарбуза, отож і викручується. Ти дуже наївна, моя голубонько.

Боячись комарів, Бернар не велів світити лампу, тому й не міг бачити Терезиного погляду...

"Чи часто доводилось мені бачитись з Жаном Азаведо?

Він виїхав з Аржелуза під кінець жовтня... Ми зробили з ним п'ять, а може; й шість прогулянок. З них особливо запам'яталась мені одна, під час якої ми з ним разом складали листа до Анни. Жан підбирав вирази, які, на його погляд, були заспокійливими. Я ж, хоч і мовчала, добре розуміла їхню жахливість. Щодо інших зустрічей, то вони поблідли в моїй пам'яті, я пригадую лиш, як він описував мені Париж, своє товариство, де панував закон "стати самим собою".

— Тут ви приречені на постійну брехню.

Чи говорив він це з певним наміром? Чи, може, в чомусь мене підозрював?

— Хіба ж можна витримати в такому кліматі,— казав він.— Подивіться на цю одноманітну крижану пустелю. Лише іноді десь прозирає чорна вода: то хтось боровся й загинув. Льодова шкарлуща миттю стягується над ним. Дехто чинить

опір, і внаслідок виникають всі оті драми, на яких потім ставлять тавро "Мовчати".

— Так! Так! — закричала я.— Коли я розпитую про якогось двоюрідного діда чи бабусю,— фотографії яких зникли з сімейних альбомів, мені вавжди доводиться чути; "Він зник... Йому велено вникнути".

Чи не побоювався Жан Азаведо, що й мене спіткає така доля? Хоч запевняє, що йому і в голову не приходило говорити про подібні речі з Анною.

— А ви! В кожному вашому слові д відчуваю велику жагу щирості.

Чи не слід було переказати ці розмови Бернарові? Принаймні хай би він знав, що я не здалась без бою. Пригадую, як закидала хлопцеві, що 'він лише прикриває красивими словами моральну розбещеність. І навіть покликала на допомогу срої знання з книжок, що їх нам рекомендували в ліцеї.

— Бути самим собою,— повторювала я,— але ж ми є такими настільки, наскільки самі себе сотворили.

Даремно було б розгортати цю думку, але, можливо, її варто довести до свідомості Бернара. Азаведо доказував, що нема гіршого падіння, як

зректися самого себе. Він вважав, що не було ще жодного героя або святого, який не заглянув би безліч разів у найпотаємніші закутки своєї душі.

— Щоб знайти бога, треба переступити через самого себе,— повторював він.— Погодитись на це,— продовжував,— значить, що кращі з нас повинні повстати проти самих себе, але з відкритим чолом і без будь-яких хитрощів. Ось чому так буває, що звільнені від забобонів навертаються потім до най-суворішої релігії.

Не варто було дискутувати з Бернаром про підвалини цієї моралі, але хай би він зрозумів, хай би хоч постарався зрозуміти, чим може цікавитись така жінка, як я, і над чим задумувалась вечорами в аржелузькій їдальні, коли Бернар знімав чоботи і розповідав на місцевому діалекті про здобич, яку настріляв за день".

Тепер Тереза вагається, силкується відвернути свої думки від того, що сталося в аржелузькому домі через день після від'їзду Жана.

"Ні, ні,— думає вона,— це не має нічого спільного з тим, що я незабаром маю пояснити Бернарові, у мене немає часу блукати манівцями". Але думка непокірна, несила збити її з колії. Терезі нщоли не вдасться викреслити з своєї пам'яті того жовтневого вечора.

Бернар роздягався на горішньому поверсі; перш ніж піти до нього, Тереза чекала, поки в каміні догорять дрова. Вона була щаслива, що хоч на цей короткий час побуде сама. Що поробляє зараз Жан Азаведо? Можливо, десь у маленькому барі, про який розповідав, а може (ніч така тепла) катається з якимсь товаришем в автомашині по спорожнілих алеях Бу-

ЛОБСЬКОГО лісу? Або працює, а за вікном двигтить вечірній Париж?..

Ось про Що думала Тереза. Та раптом загавкав собака, і чийсь знайомий, але дуже стомлений голос заспокоїв його. У дверях з'явилася Анна де ля Трав. Вона поночі прийшла з Сен-Клера. Виглядала зовсім постарілою, хоч очі палали. — Де він? — спитала.

Написавши і відправивши лист, Тереза й Жан думали, що з цією справою покінчено. Вони не могли собі уявити, що Анна не захоче здатися без бою. їй вдалося обдурити пильність матері й сісти на поїзд.

— Я мушу будь-що бачити його. Тоді він знову буде мій*. Я повинна бачити його.

Вона спотикалася, викручувала у вибоїнах ноги, так поспішала в Аржелуз, а Тереза їй каже, що Жан поїхав, що він у Парижі. Анна заперечує кивком голови, вона не вірить, вона мусить не вірити, бо інакше впаде від утоми й розпачу.

— Ти брешеш, як брехала завжди. — Оскільки ж Тереза запротестувала, вона додала: — Ах, це ти, розумнице! Ти тільки вдаєш з себе вільнодумку... Ти прикидалася, що робиш мені добро! Ти зрадила мене. Що, хіба ні? Можеш залишити свої пояснення при собі.

— Куди ти? — спитала Тереза, коли та відчинила двері.

— У Вільмеж, до нього.

— Я повторюю тобі, що вже два дні, як його там нема.

— Я не вірю тобі. — ■

Вона пішла. Тереза засвітила ліхтар, що висів у сінях, і побігла за нею.

— Ти заблудила, бідна моя Анночко. Ось шлях у Вільмеж. Вони пройшли крізь туман, що насувався. Прокинулись со->

баки. Ось і дуби Вільмежа. Дім не то заснув, не то був мертвий. Анна кружляє довкола, цієї мертвецької, стукає в двері. Поставивши ліхтар на траву, Тереза стоїть нерухомо. Вона бачить, як легкий — привид її подруги прилипає до кожного вікна. Напевно, Анна повторює кожного разу його ім'я, але без крику, знаючи, що це нічого не дасть. На якусь мить вона зникає за домом, потім з'являється знову, підходить до дверей і безсило опускається— на поріг, охопивши руками коліна.- Тереза підводить її, тягне за собою.

— Завтра вранці я поїду в Париж. Париж не такий великий, я знайду його,— лепече Анна, спотикаючись на кожному кроці.

Прокинувшись од їхніх голосів, Бернар чекав на них у приймальні. Він брутально вхопив за руку до краю виснажену дівчину, заволік її на другий поверх і замкнув двері,— це твій чоловік, Терезо, який через дві години стане твоїм суддею. Він завжди знає, що треба робити задля інтересів сім'ї. Ось ти зараз готуєш свою довгу оборонну промову, але він тільки насміється з тебе.

— Я знаю, що мені робити.

Так, він завжди знає, що робити. А якщо інколи й вагається, то каже:

— Ми говорили про це в сім'ї і дійшли висновку, що... Як можеш ти сумніватися в тому, що він заготовив уже

тобі присуд? Твою долю визначено раз і назавжди. Навіщо морочити собі голову? Краще поспати.

VIII

Після того, як ля Трави відвезли зломлену Анну в Сен-Клер, Тереза аж до наближення пологів залишалася в Ар-желузі. В ці безконечно довгі листопадові ночі вона теж спізнала, що таке тиша. Лист, який написала Жанові Азаве-* до, залишився без відповіді. Напевно, він вважав, що задля цієї провінціалки не варто турбувати себе листуванням. До того ж вагітна жінка аж ніяк не могла залишити в нього якогось спогаду. Можливо навіть, цей позер вважав її надто млявою! Хіба він міг зрозуміти її простоту, її прямий погляд і рухи, які не знають, що таке вагання. Правду кажучи, він вважав її здатною, як і маленька Анна, зловити його на слові, покинути все й побігти за ним.

Жан Азаведо не довіряв жінкам, які складають зброю так швидко. Нічого він так не боявся, як перемоги, а ще дужче — її наслідків.

І все ж Тереза намагалася жити життям хлопця. Вона виписала з Бордо книги, якими захоплювався Жан.,

— Що за неробство! Час би давно вже зайнятись приготуванням пелюшок для немовляти,— бубоніла мадам де ля Трав.

У селі багато жінок вмирають при пологах. Тереза запевняла, що й вона помре, як її мати, хоч ніколи ще не прагнула жити, як тепер, і ніколи Бернар не був до неї таким уважним.

"Він турбувався не про мене, а про те, що я носила в * своїй утробі..."

У цій неволі я мусила жити аж до кінця грудня. Дощ безперервно лопотів за стіною, а сосни й зовсім загородили світ.. Оскільки дорога мала розкиснути, мене церевезли в містечко, в будинок, ще набагато

темніший, ніж аржелузький. Тьотя Клара, яка не могла ніде жити, крім Аржелуза, часто туди приїжджала в своєму візку. Вона привозила мені ласощі, які я так любила ще малою дівчинкою. Гадала, що я й досі люблю оті коржики з житньої муки, замішані на меду, або тістечка, для яких у нас було придумано спеціальні назви.

Анну я бачила лише за обідом. її дівочої свіжості як не було. Виглядала розчарованою і геть висохлою. По обидва боки чола стирчали некрасиві бліді вуха. В її присутності не сміли навіть згадувати імені сина Дегілема.

Бернар теж почував себе гірше, бо захоплювався спиртним. Про що ж говорили ці люди в моїй присутності? Пригадую, дуже багато варнякали про кюре (ми жили якраз навпроти будинку священика). Ламали собі голову над тим, "чому він чотири рази на день переходив площу і кожного разу повертався іншою дорогою".

Жан Азаведо теж якось сказав про нього— кілька слів, і Тереза почала звертати увагу на цього, молодого ще, попика, який не мав контакту з парафіянами, бо вони вважали його дуже гордим.

— Не такого нам потрібно попа,— казали.

Під час візитів кюре до де ля Травів Тереза придивлялася до його білих скронь і високого чола. Він ні з ким не дружив. Навіщо ж обрав собі цю професію?

— Він дуже точний,— говорила мадам де ля Трав,— щовечора б'є свої поклони, але не завжди робить^ миропомазання. А щодо роботи в добродійних товариствах, то й зовсім її занедбав. Щоб ,мати можливість слухати його, Тереза стала ходити до церкви.

— Ти надумалась, моя дорога, саме тоді, коли твій стан звільняє тебе від цього обов'язку.

Проповіді кюре були безбарвними. Але Терезу цікавили лише модуляції його голосу. Якийсь жест чи окреме слово здавалися вагоміші від інших і западали їй в душу, як камінь. Може б, він допоміг їй розібратися в цьому заплутаному світі?.. ,

Хоч Тереза й до цього багато страждала, але по-справжньому нестерпним стало її життя після пологів. Зовні все йшло досить добре: жодної сцени між нею і Бернаром, а до свекрів вона ставилась навіть з більшою пошаною, ніж чоловік. У цьому й полягала трагедія: не було жодного приводу для розриву. Адже, щоб суперечності розгорталися, потрібна арена, на якій можна було б зустрічатися і вступати в бій. Тереза ж ніколи не мала нагоди зіткнутися з Бернаром чи, тим більше, із свекрами: їхні слова не доходили до неї, вона навіть не відчувала потреби відповідати їм. Ля Трави надавали словам зовсім іншого, ніж вона, значення. Іноді в неї виривався вигук обурення, але всі вони вирішили раз і назавжди, що невістка дуже примхлива і краще їй не перечити.

— Я роблю вигляд, що .не чую її,— каже мадам де ля Трав,— а якщо вона напосідає, то не надаю цьому значення, хай знає, що з нами їй не рівнятись.

Однак мадам де ля Трав ніяк не могла стерпіти надмірної роздратованості Терези, коли хтось із присутніх вигукував, що маленька Марія схожа на неї.

— В цієї дитини нема нічого од" мене,—сердилась вона.— Подивіться на моє фото: я була біленькою, а в неї агатові очі, смаглява шкіра... ,

Вона не хотіла, щоб Марія була схожа на неї, щоб у неї було щось спільне 8 цим лоном, що виносило її. Стали пошіп-тувати, що в неї немає материнських почуттів. Але мадам де ля Трав запевняла, що Тереза по-своєму любить дочку.

— Що правда — то правда, скупати дитину або перемінити пелюшки — їй і не нагадуй: мовляв, це не її турбота. Але я бачила, як вона цілими вечорами просиджує над колискою... Зрештою, у нас дуже путяща нянька. До того ж там Анна.

І справді, з тих пір, як у домі з'явилася дитина, Анна * почала оживати. Колиска завжди притягує жінок, але Анна, як ніхто з них, заходилась біля дитини. Задля цього вона навіть помирилась з Терезою, хоч і не було між ними колишньої щирості. Молода дівчина дуже боялася материнських ревнощів.

— Маленька знає мене більше, ніж матір. Вона сміється, як тільки побачить мене. Одного разу я тримала її на руках. Як тільки Тереза схотіла забрати її, вона почала плакати. Так прив'язалась до мене, що мені іноді стає незручно.

Даремно Анна ніяковіла. У цей період свого життя Тереза почувала себе, відірваною і від доньки, і від усього іншого. Люди й предмети, її власне тіло і навіть свідомість здавалися їй якимсь маревом, туманом, що осідав довкола неї.

Вирватись з цього задушливого світу! Але як? І куди йти?..

Що ж сталося за цей рік? Вона не пригадує жодного непорозуміння, жодної суперечки. І в той же час вона ненавиділа свого чоловіка все більше й більше...

Минали тижні за тижнями, а з неба не впало й крапельки дощу. Бернар жив у постійному страху перед пожаром і знову скаржився на серце. Під Люшем згоріло цілих п'ятсот гектарів лісу.

— Якби вітер повіяв з півночі, моїм соснам в Балізаку був би кінець.

Тереза теж чекала чогось від цього пекучого сонця. Хай ніколи не буде дощу. Тоді в один прекрасний день затріщить усе довкола, і вогонь спалить це осоружне містечко. Чому ніколи в ландах не горять села? Вона вважала великою несправедливістю, що полум'я эавжди накидається лише на сосни і ніколи не займає людей.

Тереза марила, як колись уночі вона встане, піде в ліс і кине цигарку; тоді велетенський стовп диму эатьмарить світанкове небо. Але вона гнала від себе ті думки, бо ж її ненависть була звернута не проти дерев.

Настав, нарешті, час всебічно розглянути її вчинок. Які пояснення вона підготує Бернару? Нічого не зостанеться, як крок за кроком розповісти йому все. Це було в день великого пожару в Мано. В їдальню, де нашвидку снідала сім'я, постійно забігали. якісь люди. Одні запевняли, що вогонь надто далеко від Сен-Клера, інші вимагали бити на сполох. Того пекельного дня повітря було насичене запахом паленої живиці, а сонце затяглося брудною пеленою. Тереза дивид&oi", як B$]шдд, відвернувши голову, слухав Валіона, Забувшись, він тримав у своїй міцній волохатій руці склянку, і краплі Феулвра падали у воду. Він проковтнув їх, перш ніж Терезі, розмореній спекою, спало на думку попередити його, що він збільшив свою дозу. Всі встали з-за столу, за винятком Терези, яка була байдужа і далека від цієї метушні. її зовсім не цікавила ця трагедія, як, зрештою, і всі інші трагедії, крім власної. Нарешті повернувся Бернар. Бити на сполох не було потреби.

— Ти мала рацію, горить у старому Мано...— і далі: — Чи я вже випив свої краплі?

Не чекаючи відповіді, знову накапав їх у склянку. Вона промовчала. Про що ж вона думала в ту хвилину? "Неможливо, щоб я промовчала навмисне".

І все ж тієї ночі, коли в узголів'ї Бернара, який плакав і блював, доктор Педме запитав, що трапилося з хворим, вона знов нічого не сказала.

Намір, який під час сніданку ще тільки зароджувався в ній, почав тоді випливати десь із глибини.

Після від'їзду доктора вона довго розглядала Бернара, який, нарешті, заснув.

"Нема ніяких доказів, що він захворів від цього. Можливо, це приступ апендициту... а можливо, початок інфекційного грипу",— думає вона.

Та через два дні Бернар був уже на ногах.

"Усе промовляє за те, що припадок стався саме від цього".

Але їй хотілося самій пересвідчитись у всьому.

"Ні, не може бути, щоб я опинилася в полоні страхітливого наміру: йшлося лише про цікавість. Пригадую, що першого ж'дня, як я влила краплі Фаулера в Бернарову склянку, я сказала собі:

— Тільки один раз, щоб прогнати. будь-які сумніви... Лише дізнатись, чи від цього він захворів..."

Поїзд сповільнив хід, протяжно засвистів^ — потім знову ру-" шив. У темряві замиготіло кілька вогників: станція Сен-Клер. Терезі нічого більше згадувати. Вона потонула в зяючій безодні злочину, і злочин поглинув її. Те, що було далі, Бернар знав так само, як і вона: несподіваний приступ хвороби. Тереза, яка сиділа над ним вдень і вночі, дарма що сама, здавалося, цілком вибилася з сил і не могла нічого взяти в рот. Бернар намовив її спробувати ліки Фаулера, і вона навіть одержала в доктора Педме рецепт.

Бідний доктор! Його дивувала зеленкувата рідина,' яку випльовував Бернар. Він ніколи не думав, що може існувати така рівниця між пульсом і температурою хворого. Безліч разів при паратифі він спостерігав спокійний пульс, незважаючи на те, Що у хворих була сильна гарячка. Але що може означати цей шалений пульс при температурі, нижчій від нормальної? Очевидно, це якийсь особливий грип...

Мадам де ля Трав вважала, що слід було б запросити якусь медичну знаменитість, але вона не хотіла образити старого друга сім'ї — доктора, до того ж Тереза побоювалась, що це може погано вплинути на Бернара. Однак у середині серпня, після особливо загрозливого приступу, Педме сам зажадав послухати думку одного з своїх колег. На щастя, через день Бернарові стало краще, а через три тижні вже говорили про одужання.

— Добре, що я його не покликав,— говорив про себе Педме.— Якби він устиг прибути, вся слава припала б йому одному.

Бернар звелів, щоб його перевезли в Аржелуз, де він сподівався вилікуватись полюванням на голубів. До того ж Тереза перевтомлювалася,— гострий приступ ревматизму звалив у ліжко тітку Клару, Тереза піклувалася замість неї про бідних, обходила садиби фермерів, слідкувала, як і тітка, Щоб хворі виконували розпорядження лікаря, з власної кишені оплачувала ліки.

її зовсім не засмучував той факт, що Вільмеж залишився ' порожнім. Вона— не думала більше про Жана Азаведо і взагалі про кого б то не було.

На початку грудня Бернара звалив новий приступ хвороби. Якось уранці його раптом почала бити пропасниця. Ноги були нерухомі й нечутливі. Месьє де ля Трав привіз із Бордо лікаря-консультанта. Вислухавши хворого, він довго мовчав. Тереза присвічувала лампою.

Баліон ще й досі пригадує, яка вона була бліда. На погано освітлених сходах Педме, притишивши голос, щоб не почула Тереза, пояснював своєму колезі, що аптекар Даркей показував йому два підроблені 'рецепти. На першому злочинною рукою було дописано: мікстура Фаулера; на іншому — досить великі дози хлороформу, дигіталісу й аконітину. Баліон приніс їх в аптеку разом з багатьма іншими рецептами. Стурбований тим, що видав цю трутизну, Даркей другого ж дня побіг до Педме.

Так, Бернар знав про ці речі не гірше від самої Терези. Його негайно .відвезли в Бордо і поклали в клініку. І з того ж дня він пішов на поправку. Тереза залишилась сама в Аржелузі. Але, незважаючи на це, вона не могла не запримітити, що довкола неї здіймається гамір; так загнаний звір чує наближення зграї собак.

Під кінець зими приїхав батько. Він благав її, щоб вона довела свою невинність. Педме погодився забрати позов, підкреслюючи, що він не певен у тому, чи один з рецептів справді підроблений, хоч він, звичайно, не міг прописати в таких великих дозах хлороформ, аконітин і дигіталіс. Але, коли аналіз крові хворого показав, що вони не залишили жодного сліду...

Тереза пригадує ту розмову з батьком у головах хворої тітки Клари. Кімната була освітлена лише відблиском палаючих дров, бо ніхто з них не хотів засвічувати лампи. Тереза повторювала, немов засвоєний урок:

— Я зустрілася по дорозі з чоловіком, який не був з Ар-желуза. Він просив мене одержати ліки за його рецептом. Мовляв, винен Даркеєві гроші і тому не хотів би показуватись в аптеці... Пообіцяв, що прийде за ліками додому, але не залишив ні імені, ні адреси...

— Придумай щось інше, Терезо, благаю тебе в ім'я родини. Придумай щось інше, нещасна!

Старий Ларок наполегливо повторював свої благання. Глуха, іцо напівсиділа в своїх подушках, відчула якусь небезпеку.

— Що він каже тобі? Чого він від тебе хоче? Чому вони кривдять тебе? — стогнала вона.

Тереза знайшла в собі силу посміхнутися до тітки і взяти її за руку.

— Дорогою йшов якийсь чоловік,— повторила вона,— було дуже темно, і я не могла розпізнати його лиця..,

IX

Сен-Клер. Нарешті. Ніхто не впізнав Терези, коли вона вийшла з вагона. Поміж стосами дощок добралася до дороги, де ждало ландо.

Воно було для неї своєрідним сховищем. Од підготовленої сповіді не лишилося й сліду. Ні, їй нічого сказати на свій захист, нема жодного виправдання. Найпростіше — це мовчати або тільки відповідати на запитання.

Чого.їй боятися? Ця ніч промине, як і всі інші. А вранці знову засяє сонце. Вона певна, що виплутається з цієї біди. Проте нема нічого гіршого від цієї байдужості і цілковитої відчуженості, яка віддаляє її від світу. Так, похована живою, похована до останніх днів своїх...

Звикнувши до темряви, Тереза запримітила на повороті дороги хутір, низькі будинки якого скидалися на лежачих і приспаних звірів. Колись у цьому місці Анна щоразу набиралася страху через собаку, який кидався під колеса її велосипеда.

І досі лунає її радісний викрик:

— Дивіться, я пускаюсь обома руками!

Цей образ знову полонить Терезу. Адже це все, що залишилось од безрадісних днів і на чім тепер може спочити її знесилене серце.

— Непотрібне життя — нице існування — безмежна самотність — безвихідна доля,— механічно шепоче Тереза у. такт кінським крокам.

Ні, Бернар не зробить того єдиного, що врятувало б її. О, якби він розкрив їй обійми, нічого не питаючи! Якби вона могла притулити голову хоч до чиїхось грудей, втішаючись теїстом людського тіла!

Вона побачила серед поля узвишшя, на якому колись сидів Жан Азаведо. І подумати тільки! Вона вірила в існування такого закутка, де могла б розквітнути душею, де її розуміли б і захоплювалися нею...

— Ов ідуть пан і мадмуазель Клара.

Баліон підібрав віжки. Дві тіні наближалися. Ще дуже слабий, Бернар* все ж таки вийшов їй назустріч. Йому вельми кортіло дізнатися про все. Тереза підвелася і крикнула здаля:

— Справу припинено.

— Цього й треба було сподіватися.

Не сказавши більше й, півслова, Бернар допоміг тітці сісти і взяв віжки. Баліон мусив вертатися пішки. Тітка Клара сіла між чоловіком і жінкою. їй довелося кричати над самим вухом, що справу припинено (зрештою, про всю цю драму у неї було досить туманне уявлення).

За своїм звичаєм глуха почала безперестану говорити. Вона казала, що вони завжди вдаються до своєї тактики. Вони знов повторили справу Дрейфуса.

— Сипте і сипте наклепами, з цього завжди щось вийде. Даремно республіканці не стояли тоді насторожі: на їхньому боці була велика сила...

її базікання звільняло від необхідності про щось говорити. Тяжко дихаючи, тітка Клара викарабкалась на сходи.

— Ви ще не йдете спати? Тереза, мабуть, падає від утоми. В своїй кімнаті ти знайдеш чашку бульйону і холодне курча.

Але подружжя продовжувало стояти в' передпокої. Стара побачила, як Бернар відчинив двері і пропустив наперед Терезу. Якби вона не була глухою, то напевно б притулила вухо до дверей. Але їм нічого було боятися. Стара погасила свічку і все ж навшпиньки підійшла й зазирнула в шпару. Бернар саме ставив на стіл лампу. Його яскраво освітлене обличчя здавалося водночас зніяковілим і урочистим. Тітка побачила лише спину Терези. Увійшовши в кімнату, Тереза. скинула пальто й капелюшок. її мокрі черевики парували біля вогню. Коли вона повернула голову до чоловіка, стара зраділа, побачивши, як Тереза посміхається...

Так, Тереза посміхалася. За короткий час, поки йшла поруч з Бернаром од стайні до будинку, вона раптом зрозуміла, що треба робити, а може, їй тільки здалося, що зрозуміла. Саме лише наближення до цієї людини вбивало її надію звіритися й порозумітися. На протязі всієї подорожі вона мимоволі відтворила постать того Бернара, який здатен її зрозуміти. Але щойно вона скинула на нього оком, як він постав перед нею таким, яким був насправді: ніколи ще він не поставив србе на місце іншого, йому навіть не в^оме було намагання стати не самим собою.

Правду кажучи, чи міг він вислухати її взагалі? Мовчки міряв кроками 'делжку врлцгу кімнату. Зігнила підлога рипіла під його чобітьми. І навіть не дивився на дружину. Тереза тож знала тепер, що казати.

За хвилину вона кине чоловікові: "Бернаре, не турбуйся про мене, я щезну з твого життя. Якщо ти хочеш, я цієї ж миті щезну. Ні ліс, ні темрява мене не лякають. Я створена за образом і подобою цього безплідного краю, де нема нічого живого, окрім птахів і диких кабанів. Я погоджусь на те, Щоб ви викинули мене з свого середовища і навіть з пам'яті: спаліть усі мої фото, хай моя донька не знає мого імені, хай всім вам здається, що мене ніколи й не було".

І ось Тереза відкриває уста:

— Бернаре, дозволь мені зникнути,— каже вона. Почувши її голос, Бернар обернувся. З набряклими жилами на лобі він прискочив до неї.

— Що? Ти ще смієш мати якусь думку? Висловлювати якісь побажання? Годі! Ні слова більше. Віднині ти будеш тільки слухати та виконувати'накази.

Знайшовши, нарешті, те, що хотів сказати, він більше не заїкався. Спершись об камін, говорив суворим тоном, підглядаючи, у витягнений з кишені папірець.

Тереза більше не боялася. Дурний! Навіщо вся ця комедія? Не було б,навіть біди, якби він тоді вмер... Вона помічає на тремтячому листкові паперу його брудні нігті.

Бернар побачив, що вона посміхається. Він починає дратуватись, підвищує голос і примушує її слухати.

— Ти в моїх руках. Розумієш? Будеш підкорятись рішенням сім'ї, а коли ні...

— Тоді що?

Вона* стала визивною й насмішливою.

—"зПізно! — закричала.— Ти ж свідчив на мою користь. Тепер не зможеш перечити сам собі. Боятимешся звинувачення у брехливому свідченні...

— Завжди можна дати хід новим фактам. Я зберігаю їх у письмовому столі.

— Що ти хочеш від мене? — запитала вона, вся аж трусячись.

— Я виступаю тут не в ім'я особистих інтересів. Лише інтереси сім'ї мають для мене значення. Ними завжди я й керуюся в своїх діях. Задля честі сім'ї я погодився обманути правосуддя. Хай бог розсудить мене.— Терезу пересмикнуло.— Треба, щоб люди думали, що ми дружне і нерозлучне подружжя і що аніскільки не сумніваюся в твоїй невинності. Проте я хочу застерегти себе...

— Боїшся мене?

— Боюся? Просто гидую тобою! — пробурмотів він. А відтак знов перейшов на свій, повчальний тон: — Не гаймо часу. Давай домовимось про все раз і назавжди. Завтра ми покинемо Цей дім і поселимося поруч, у домі Дескейру. Я не хочу, щоб біля мене вертілася твоя тітка. їсти тобі подаватиме Баліонта у твоїй кімнаті. Вхід у всі інші кімнати тобі буде заборонено. Але я не перешкоджатиму тобі шлятися по лісу. В неділю . буватимемо разом на обідні в церкві Сен-Клера. Треба, щоб люди бачили тебе біля мене. В перший четвер кожного місяця у відкритій кареті ми їздитимемо на ярмарок у Б., до твого батька, так, як їздили досі.

— Марія?

. — Завтра Марія від'їжджає з нянькою до Сен-Клера, звідки моя мати забере її на південь. Скажемо всім, що цього вимагає її здоров'я. Чи не думаєш ти часом, що її залишать тобі?.. Ні, треба її від тебе берегти. Вона єдина моя спадкоємиця. І коли ти могла підняти руку на чоловіка, то що тобі знищити дитину...

Тереза підвелася. Крик застряв їй у горлі.

— Так, значить, ти думаєш, що я це вчинила заради сосен... Із тисяч причин її вчинку цей бовдур не побачив жодної

і вигадав найпідлішу, наймерзеннішу.

— Звичайно, що заради них... Отак можна витруїти всіх одне по одному. Я певен, що іншої причини в тебе не було. Хоч, зрештою, все це зараз не має ніякого значення і тому більше мене не цікавить. Я не збираюся сушити цим собі голову. Ти тепер ніщо. Єдине, що залишилося від тебе,— це ім'я, яке ти, чорт побери, носиш! Через декілька місяців, коли люди переконаються, що ми живемо з тобою в злагоді, коли Анна вийде за сина Дегілема... Ти знаєш, що Дегілеми вимагають відстрочки, мовляв, хочуть іще подумати... Тільки після цього я зможу, нарешті, перебратися до Сен-Клера, а ти залишишся тут. Пустимо лутку, що ти хворієш на неврастенію або ще там на щось подібне...

— Наприклад, що я збожеволіла?

— Ні, це пошкодить Марії. Підходящих хвороб можна^най-ти скільки завгодно. Ось так.

— В Аржелузі... аж до самої смерті...— прошепотіла Тереза, відійшовши до вікна, і відчинила його навстіж.

В цю хвилину Бернар зазнав справжньої радості. Як високо піднявся над цією жінкою, перед якою завжди відчував Страх і приниження!

Сьогодні вона повинна зрозуміти, як глибоко він нею гидує! Він гордився своєю витримкою. Мадам де ля Трав невпинно довбла йому, що він справжній святий. Вся сім'я хвалила його за великодушність. Вперше в житті він зазнав почуття своєї духовної величі. Холоднокровність і витримка, що їх він виявив тоді, як після довгих приготувань, продиктованих обережністю, йому розкрили правду про замах Терези, і які викликали щодо нього стільки похвал, власне, не коштували йому жодних зусиль.

В людей, які не здатні любити, ніколи не буває душевних мук. Оскільки Бернар не знав любові, то він навіть нічого не відчув, крім величезної радості, яку переживають, уникнувши небезпеки. Коротше кажучи, він відчував те, що може відчути людина, якій відкривають, що вона, не знаючи того, роками жила поруч з небезпечним божевільним. Але цього вечора Бернар втішався відчуттям своєї сили, він був господарем становища. Був захоплений від думки, що ніякі труднощі не встоять проти розуму, який логічно мислить, і вже на другий день був ладен стверджувати, що нещасним можна стати лише через власну помилку. Адже він "урегулював" цю найстрашнішу з драм, як звичайнісіньку справу. Правда, про це майже ніхто не знатиме. Все буде приховане від людського ока. Ніхто не жалітиме його. Та він і не хотів би, щоб його жаліли. Хіба є щось принизливе в тому, що ти одружився з потворою? До того ж невблаганна близкість смерті підняла в ньому інтерес до всього, що може дати життя,—до полювання, автомобіля, до всього, що їдять і п'ють, тощо.

Тереза стояла біля вікна. Перед нею ледь помітно сірів гравій алей. В кімнату долітав запах хризантем, огороджених дротяною решіткою, щоб їх не столочили вівці. А далі — чорна стіна дубів закривала сосни, які наповнювали ніч духом смоли. Тереза знала, що сосни оточують звідусіль будинок, наче вороже військо, якого не бачиш, але близькість його відчуваєш. Ці вартові, які посилають їй глуху скаргу, бачитимуть, як вона скнітиме тут довгими зимами й задихатиметься в літню спеку; вони будуть свідками її повільного конання. Вона зачинила вікно й підійшла до Бернара:

— Невже ти думаєш, що втримаєш мене силою?^

— Як хочеш... Але знай, що. звідси ти вийдеш не інакше, як у наручниках.

— Ну, це вже занадто. Я добре знаю тебе: не вдавай із себе підлішого, ніж ти є насправді. Ти не захочеш накликати на сім'ю таку ганьбу.

Тоді тоном людини, яка все зважила, він пояснив, що виїхати — для неї означало б визнати себе винною. В такому випадку родина зможе уникнути безчестя лише одним способом: відкинувши її та відрікшися од неї привселюдно.

— Уяви собі, що напочатку моя мати хотіла, аби ми вибрали саме цей вихід із становища. Був час, коли ми ладні були дозволити правосуддю завершити свою справу, і, якби не треба було думати про Анну та Марію... Та ще є час. Можеш не поспішати з відповіддю. Я почекаю й до завтра.

— У мене теж є батько,— сказала упівголоса Тереза.

— Твій батько?! Але ж ми маємо з ним цілковиту погодженість у всьому. Він думає тільки про свою кар'єру, про партію та ідеї, які вона захищає; думає тільки про те, аби за всяку ціну зам'яти скандал. Слідство було припинене саме завдяки йому...

Бернар більше не підвищував голосу. Це не значить, що він відчував до неї якесь співчуття. Ця жінка була в нього під ногами. Хіба ж хтось, крім нього, міг би піднятись після такого удару. Бернар гордився тим, що йому вдалося стати на ноги. Ч

Всі можуть помилятися. Х)т щодо Терези вони й помилилися, не виключаючи й мадам де лд Трав, яка завжди надто швидко осуджувала

своїх ближніх. Взагалі теперішні люди не надають ваги принципам, не думають про небезпеку, яку ховав в собі виховання, подібне до того, Що його одержала Те-< реза. І все ж добре хтось сказав: "Якби вона вірила в бога..."

Так думав Бернар.. І в душі радів, що містечко, яке з величезним нетерпінням жде їхньої ганьби, кожної неділі зазнаватиме глибокого розчарування, бачачи цю "дружню сім'ю". Йому просто не терпілося дочекатися того дня, коли він помітить вираз на обличчях всіх цих людців... Він узяв лампу, і, піднявши її в руці, освітив Терезпну потилицю.

— Ти ще не піднімаєшся наверх?..

Вона ніби й не чула. Тоді він вийшов, залишивши її в темряві. На самому низу сходів, згорбившись, сиділа тітка Клара. Вона впилася в нього очима. Бернар силувано посміхнувся і, взявши її за руку, хотів підвести. Але вона ощирилась, як старий собака, що сидить —біля ліжка вмираючого хазяїна. Бернар поставив лампу на кам'яній підлозі і став кричати старій у вухо, що Тере'за почуває себе тепер набагато краще, але перед тим, як іти спати, їй хочеться побути трохи самій.

— Ви ж знаєте, що це одна з її примх.

Так, тітка Клара це знала: вона завжди наривалася на Терезу саме в той час, коди молода жінка хотіла побути сама.

Вона через силу підвелася і, спершись на Бернарове плече, ввійшла в свою кімнату, що містилася під великою вітальнею. Бернар просунувся туди слідой за нею, заходився біля свічки, яку запалив і поставив на столі, відтак, поцілувавши стару в лице, пішов геть. Тітка не спускала з нього очей. Що вдалося їй прочитати на обличчях цих людей, яких вона не чула?

Вона почекала рівно стільки, скільки потрібно було, щоб Бернар зайшов у свою кімнату, і тихенько прочинила двері... але він, опершись об поруччя, все ще стояв на сходах і крутив цигарку. Вона миттю відсахнулася назад. Ноги її дрижали, дух забило, не вистачило навіть сил роздягнутися. Потім завмерла з відкритими очима на своєму ліжку.

X

Тереза непорушно сиділа в темній вітальні. В каміні, під попелом, ще тліли головешки. Тепер, коли було вже не потрібно, в її пам'яті зринали обривки сповіді, яку вона підготувала в дорозі. Але чи варто докоряти собі за те, що не скористалася нею? Якщо вже на те пішло, то вся ця дуже хитро сплетена історія мало була пов'язана з дійсністю. Які дурниці! Вона надто багато ваги надала своїм розмовам з молодим Азаведо! Ніби це могло мати в чиїхось очах хоч найменше значення! Ні і ще раз ні. Вона підлягає невблаганному законові. Не змогла здолати цієї родини, І родина подолала її. Вони мають рацію, розглядаючи її як потвору, але й вона вважає їх потворними. Повільно, методично, так, щоб нічого не випливло назовні, вони тепер будуть стирати її з лиця землі. ^

"Відтепер ця потужна сімейна машина трощитиме мене, бо я не змогла її зупинити і своєчасно вирватись 8 її трибів. Вони і я — різні полюси, різні береги. Інші жінки якось уміють пристосовуватись до них і до самої смерті витримують те, на що. я спромоглася лише на протязі неповних двох років — маскуються, ховають своє справжнє лице, замилюють очі, і, можливо, їх рятує від згуби довголітня звичка, й вони, отупілі, спокійно засинають на лоні всемогутньої матері-сім'ї. Але я... я..."

Вона підвелася, відчинила вікно і відчула передранковий холод. Чому б не спробувати втекти? Досить лиш перекинути ногу через вікно. Чи переслідуватимуть вони її? Знову віддадуть в руки— правосуддя? А може, все-таки спробувати? Хай буде все що завгодно, аби не це безконечне конання. І ось Тереза вже тягне крісло, приставляє його до

віконної рами. Але ж у неї нема грошей. Хоч вона і є власницею тисяч сосен,— без посередництва Бернара не одержить жодної копійки. їй хотілося б заховатись в тлухі піщані ланди, як це зробив колись Дагер, зацькований вбивця, що до нього Тереза малою виявляла стільки жалю. їй пригадуються жандарми, яким Баліонта наливала на кухні вино. Але собаки Дескейру натрапили на слід нещасного. Його підібрали у вересі. Тереза бачила, як його, зв'язаного, везли на візку, напханому соломою. Говорили потім, що він помер на кораблі, не доїхавши до Кайєнна. Корабель... каторга... Невже вони здатні запроторити її туди? Отой доказ, яким вихваляється Бернар,— мабуть, брехня. А може, він знайшов у кишені старого плаща пакет з отрутою?..

Тереза мусить переконатися. Вона крадеться навшпиньки сходами. Чим вище піднімається, тим стає видніш: ранкова зоря згори яскравіше освітлює вікна. Біля входу на горище стоїть стара шафа, де висить одяг, яким користуються під час полювання. У вилинялому плащі глибока кишеня. Тітка Клара ховала туди своє плетиво, стежачи з куреня за летом диких голубів. Тереза сунула туди руку і витягла запечатаний сургучем пакетик:

хлороформ: 10 грамів, аконітин: 2 грами, дигіталіс: 20 сантиграмів.

Вона перечитує ці слова, числа. Вмерти! Хоч вона вавжди боялася смерті. Найголовніше не дивитися їй у вічі, треба тільки обдумати все: налити води, розвести порошок, випити його одним духом і, закривши очі, простягнутися на ліжку.

І намагатися ні про що не думати. Навіщо боятися цього сну більше, ніж будь-якого інщого? Вона тремтить, але це нічого: просто на світанку стало трохи холодніше. Вона спускається вниз, зупиняється біля кімнати, у якій спить Марія. Чути хропіння няньки, подібне до рохкання. Тереза легенько штовхає двері. Крізь віконниці цідиться світло нового дня. Вузеньке залізне ліжечко вирізняється в сутінках світлою плямою. Поверх ковдри — два маленькі кулачки. Профіль дитячого личка

губиться в складках подушки. Тереза бачить лиш її трохи завелике вухо — своє власне вухо. Люди мають рацію: перед нею — копія її самої.

"Я піду з цього життя, але ця часточка мене залишиться й виконає своє призначення до кінця". Закон крові — жорстокий закон. Тереза читала, що доведені до відчаю люди нерідко забирають на той світ своїх дітей.

— Невже це можливо? — запитують доброчесні, випускаючи з рук газету.

Оскільки ж Тереза — потвора, вона в глибині дуґлі відчуває, що це можливо, і якби не... Вона стає навколішки й легенько торкається губами маленької ручки. Вона, що ніколи не плакала, дивується# тому теплу, яке береться десь з найпотаєм-ніших глибин її істоти і раптом зволожує очі й опалює щоки.

Тереза підводиться, ще раз дивиться на дитину й, нарешті, йде у свою кімнату, наповнює водою склянку, зриває сургучеву печатку і довго вагається, яку отруту собі вибрати...

Вікно було відчинене. Здавалося, півні намагаються розірвати своїм криком вранішню імлу, яка запнула верховіття сосен. Усе довкола налите прозорістю світанку. Як же відмовитись од цього всеперемагаючого світла? Що таке смерть? Ніхто не знає. Тереза не цілком впевнена, що "там" нічого немає. Вона ненавидить себе за цей страх. Хоч без вагань штовхала туди іншого,— сама пручається. О, як ненависна їй ця малодушність!

На хвилину перед очима Терези постає жаркий день свята тіла господнього; священик згинається під тягарем розшитої золотом мантії, і його губи страдницьки ворушаться, а в руках колихається свята річ, яку він тримає. О, якщо Він існує, той, що керує нами, то хай відверне злочинну руку, поки не пізно, а якщо це Його воля, щоб нещасна душа

переступила межу світів, то хай Він принаймні з любов'ю прийме цю потвору — своє творіння! Тереза висипає у воду хлороформ, більш звична назва якого не так лякала її, викликаючи уяву про сон.

Поспішай, Терезо! Дім прокидається: Баліонта вже відчи-. няє віконниці в кімнаті тітки Клари. Чому вона так кричить до старої? Вони ж розуміють одне одного по рухові губів. Чути гуркіт дверей і швидкі кроки. Тереза ледве встигла накинути шаль на трутизну, що стояла на столі. Баліонта ввійшла без стуку:

— Мамзель померли! Коли я зайшла до них, вони лежали мертві на своєму ліжку, зодягнені...

Старій безбожниці втиснули все ж таки чотки між пальців і на груди поклали розп'яття. Фермери заходять, стають на коліна й виходять, не забуваючи зміряти довгим пронизливим поглядом Терезу, яка стоїть у ногах покійної.

— Хтозна, може, й це її робота?

Бернар поїхав у Сен-Клер, щоб повідомити родину і підготувати все необхідне. Він змушений був визнати, що це трапилось дуже до речі: воно відверне від них увагу. Тереза дивиться на труп тітки, на старе тіло, яке кинулось їй під ноги, коли вона мала переступити поріг смерті. Випадок чи збіг обставин? Якби хто їй сказав, що в цьому виявилась чиясь свідома воля, вона тільки б знизала плечима. А люди кажуть одне одному:

— Ви бачили? Вона навіть не вдає, що плаче!

В душі Тереза розмовляє сама з собою: жити в пазурах тих, які ненавидять тебе,— це все одно, що тліти, як цей труп.

На похороні Тереза зайняла належне їй місце, а наступної неділі вони з Бернаром пішли до церкви. Він зайшов не як звичайно у бічні двері, а демонстративно провів її крізь неф. Тереза зайняла місце між свекрухою й чоловіком і тільки тоді підняла вуаль. Колона ховала її від присутніх, а навпроти не було нічого, крім хорів. її ніби стерегли зі всіх боків: позаду — натовп, справа — Бернар, зліва — мадам де ля Трав і тільки невеличкий прохід попереду,— де між двома дітьми стояв зодягнений у ризи чоловік і щось шепотів, трохи розставивши руки,— простилався перед нею, як перед биком, що виходить із пітьми на осяяну блиском арену.

XI

Того ж вечора Бернар і Тереза повернулися в Аржелуз, у дім Дескейру, де на протязі багатьох років майже ніхто не жив. Печі диміли, у вікнах були численні шпари, а вітер свистів крізь дірки у дверях, прогризені пацюками. Але того року була напрочуд гарна осінь, і Тереза спочатку не відчувала цих незручностей. Бернар пропадав на полюванні з ранку до вечора. Як тільки повертався, розсідавсь на кухні і обідав разом з Баліонами; до Терези долітали їх монотонні голоси й бряжчання виделок.

У жовтні хутко вечоріє. Кілька книжок, що їх принесли з сусідського дому, були вже не раз перечитані. На прохання замовити книги в бордоського книгаря Бернар нічого не відповів, тільки дозволив поновити їй запас цигарок. Можна було сидіти над каміном та перевертати головешки... Але просякнутий смолою дим виїдав очі і дер горло, й без того хворе од надмірного куріння. Як тільки Баліонта відносила рештки ск}шох вечері, Терева одразу гасила лампу і лягала в ліжко. Скільки годин доводилось перевертатися, поки сон нарешті визволяв її. Аржелузька тиша не давала спати, і їй більше до вподоби були ночі, наповнені завиванням вітру: безконечна скарга дерев нагадувала їй страждання людської істоти. Тереза забувалася під ці тужливі звуки. їй краще спалося у бурхливі, вітряні ночі, ніж за спокійної погоди.

Хоч якими довгими здавалися їй вечори, але не раз доводилось повертатися додому ще завидна, особливо коли якась мати, побачивши її, хватала дитину і тягла в хату, або якийсь волопас, відомий їй навіть по імені, не відповідав на вітання. Як добре було б загубитися, канути в людське море якогось великого міста! В Аржелузі кожен пастух знав легенду про неї, навіть смерть тітки Клари ставили їй у провину. Вона не сміла переступити чийогось порога, виходила з дому чорним ходом, обминала хати, а тільки десь торохтів віз, кидалась у бічну вуличку. Йшла швидко, серце тіпало, як у зацькованого звіра. Коли хтось проїжджав на велосипеді, ховалась у вересі.

В неділю, на месі в Сен-Клері, їй не було так лячно, і вона відчувала деяку полегкість. Здавалося, громадська думка містечка була прихильнішою до неї. Тереза не знала, що її батько й ля Трав доклали чимало зусиль, аби зобразити її як невинну жертву.

— Ми побоюємось, що бідолашна так і' не прийде в себе. Вона нікого не хоче бачити, а лікар, каже, що їй ні в чому не можна перечити... Бернар оточив її турботою, але її психічний стан дуже загрозливий.

В останню ніч жовтня шалений вітер з Атлантики до самого долу гнув верховіття дерев. Тереза прислухалася у напівсні до шуму океану. Однак прокинулась перед світанком від якогось іншого шуму. Відчинила віконниці, але в кімнаті все одно було темно. Патьоки дощу падали з дахів господарських. будівель і з ще досить рясного листя дубів.

Бернар сьогодні не йшов на полювання. Тереза запалила цигарку, потім кинула її, вийшла в коридор і почула, як її чоловік ходить на першому поверсі з кімнати в кімнату. Дух од його люльки проник і в її кімнату, змішавшись з ароматом її цигарок. Тереза раптом відчула запах свого колишнього життя...

Перший день негоди. Скільки довгих днів їй доведеться скніти біля каміна з пригаслим вогнем? По кутках кімнати од сирості повідставали

шпалери. На стінах зяяли прямокутні сліди старовинних портретів, що їх Бернар познімав, аби прикрасити вітальню в Сен-Клері; скрізь стирчали іржаві цвяхи, на яких більше нічого не висіло. На коминку в трикутній рамі, облямованій черепашками, стояли вицвілі фотографії, так ніби мертві, подобу яких вони відбивали, померли на. них удруге. То були фото Бернарового батька, йото бабуні й самого Бэрнара, причесаного "під хлопчика Едуарда". Прожити в цій кімнаті тижні і Довгі місяці...

Увечері Тереза не витримала, тихенько відчинила двері й зійшла вниз, на кухню. Бернар, який сидів на низенькому стільчику навпроти вогню, раптом підвівся. Баліон перестав чцстити рушницю, а в Баліонти впало на підлогу шитво. Всі троє глянули на неї з таким виразом, що вона запитала:

— Ви що, боїтеся ,мене?

— Вхід на кухню тобі заборонено. Невже ти цьогр не знаєш?

Вона відступила до дверей, нічого не відповівши. Бернар затримав її.

— Коли я вже бачу тебе... хочу довести до твого відома, що моя присутність тут .більше не потрібна. Нам удалося відтворити в Сен-Клері атмосферу доброзичливості. Люди вірять чи принаймні вдають, що вірять у твою невинність і вважають тебе хворою на неврастенію. Само собою зрозуміло, що я навідуватимуся сюди, але тобі краще жити одній. Віднині я звільняю тебе від обов'язку супроводжувати мене в церкву.

Вона пробурмотіла, що відвідування меси ніскільки не за-трудняє її. Та він відповів, що це робилося не для її забави. Мету, яку вони ставили перед собою, досягнуто.

— Оскільки ж відвідування церкви для тебе — дурниця...

Вона відкрила рот, але так нічого й не промовила. Він вимагав, щоб вона жодним словом, жодним порухом не похитнула цього, так несподівано, здобутого, успіху. Тереза спитала, як почуває себе Марія. Бернар відповів, що їй добре і що два дні тбму вона з Анною і мадам де ля Трав поїхали в Боліо. Він також збирається провести там кілька тижнів. За цим відчинив двері і випровадив Терезу.

Вдосвіта вона почула, як Баліон запрягає коней. Потім до неї долинули голос "Бернара, кінське іржання і гуркіт воза. А далі — лиш лопотіння дощу по покрівлі, запотілі шибки вікон і безкрая пустеля за ними, що тяглася на сотні кілометрів по ландах і болотах аж до самого океану....

Тереза безперервно курила, запалюючи нову цигарку від недокурка попередньої. Біля четвертої години вона одягла гумовий плащ і пішла в дощ. Але злякалася темряви і знову повернулася до кімнати. Вогонь у каміні погас, • і вона лягла в ліжко, бо вся аж тремтіла від холоду.

Біля сьомої години Баліонта принесла їй яйце з шинкою. Тереза відмовилась їсти, заявивши, що їй остогидла вже ця солонина! Баліонта виправдовувалась, що месьє Бернар заборонив їй різати птицю. Вона скаржилась, що Тереаа примушує її без потреби бігати сюди й туди, мовляв, у неї хворе серце і геть попухли ноги. Якби не месьє, то вона б нізащо цього не робила.

Тієї ночі Тереза лежала в пропасниці. Але свідомість її була дивовижно ясною, й вона навіть намалювала собі цілу картину життя в Парижі. В уяві знову постав ресторан у Бу-лонському лісі, але на цей раз вона була там не з Бернаром, а з Жаном Азаведо і якимись молодими жінками. Вона поклала на стіл черепаховий портсигар і запалила свого улюбленого. "Абдулаха". Під приглушені звуки оркестру почала виливати присутнім свою душу. Невеличкий гурток людей був зачарований її розповіддю, але на жодному обличчі вона не прочитала здивування.

— Це так, як у мене... Я також це відчуваю,— казала одна з жінок.

Якийсь літератор особливо зацікавився нею:

— Ви повинні описати все те, що з Вами відбувається. Ми опублікуємо цей щоденник в нашому журналі.

Молодий мужчина, який упадав за нею, відвів її в свою автомашину, й вони поїхали уздовж алеї. Його молоде, жагуче тіло, яке вона відчувала, з лівого боку, не збуджувало її, а лише сповнювало радістю.

— Тільки не сьогодні,—казала вона йому.—Сьогодні я вечеряю з подругою.

— А завтра ввечері?

— Також ні.

— У вас ніколи не буває вільних вечорів?

— Майже ніколи... точніше, ніколи.

В її житті була одна істота, завдяки якій все інше в світі здавалося їй незначним; хтось такий, кого ніхто з її кола не знав. То була дуже скромна і малопомітна постать. Але довкола цього сонця оберталося все Терезине життя. Лише її очам було доступне його сяйво, і лише її тіло впивалося млосним жаром його променів.

Париж гудів, як вітер у верховіттях сосен. Хоч яке було легке це тіло, притиснуте до її тіла, воно заважало їй дихати. І все ж вона швидше готова була задихнутися, ніж відіпхнути його. Тереза ще дужче тягнеться до нього, стискає правою рукою його ліве плече, а нігтями лівої руки впивається в праве...

Вона встає, іде босоніж до вікна і відчиняє його. З темряви ночі на цей раз не війнуло холодом. Невже ніколи не припиниться цей дощ! Він падатиме до кінця світу... ^

Якби в неї були гроші, вона втекла б до Парижа, пішла б прямо до Жана Азаведо, хай він підшукав би їй роботу. Жити в Парижі самотньою жінкою, яка сама заробляє собі на прожиток і ні від кого не залежить...

Вона так і заснула при відчиненому вікні. Холодний сірий світанок розбудив її: вона цокотіла зубами, не наважуючись устати й зачинити вікно, навіть не маючи сил простягнути руку та напнути на себе ковдру.

Того дня вона не вставала й не вмивалася. Проковтнула кілька шматочків копченої свинини і випила каву, щоб закурити: її шлунок не міг уже натщесерце витримувати цього безконечного куріння. Вона намагалася відновити своє нічне марення.

Зрештою, післяобідня пора нічим не відрізнялася від ночі, було не набагато видніше і так само тихо. У ці найко-ротші дні року густий' дощ змішує все в один безконечний потік годин; одне смеркання змінюється іншим. Але Терезі не хотілося спати, і думки її були напрочуд ясними.

в великою наполегливістю вона вишукувала в своєму минулому забуті обличчя, уста, якими втішалася, невиразні туманні постаті, які волею непередбаченої зустрічі, щасугавого нічного випадку доторкалися до її невинного тіла. Вона сама створювала собі уявне щастя, вигадувала радість, складала з цих клаптиків можливу любов.

— Вона не встає з ліжка і навіть не торкається хліба і шинки,— говорила згодом Баліонта Баліонові. — Проте можеш не сумніватися: пляшку з вином спорожняє до дна. Скільки не постав, стільки й вижлуктить. До того ж вона пропалює цигарками простирадла. Кінчиться тим, що спалить нас. Нігті в неї стали вже аж жовтими від тютюну. .

Вона говорила також, що не відмовилася б замести кімнату та прибрати ліжко. Але ця нероба не вилазить з постелі. А хіба то її обов'язок тягати щодня відра з теплою водою, які так і залишаються під дверима до самого вечора!

...Думка Терези почала відлітати від уявної істоти, яку вона створила собі на радість. Щастя втомило її, і вона стала шукати нової втечі від дійсності.

...Довкола її нужденного ложа люди стають навколішки. В Терезину кімнату принесли вмираючу дитину якогось арже-лузьКого злидаря (одну з тих, що втікали від неї, коли вона йшла селом). Тереза клала на дитину свою пожовклу від нікотину руку, і та очунювала.

...Або ось вона влаштовує собі помешкання на березі моря, бачить в уяві сад, терасу, старанно підбирає кожен предмет, зоставляючи місце для тих, що дісталися їй із Сен-Клера, сперечається сама з собою, які почепити завіски.

Потім декорація змінювалася, ставала менш чіткою. Залишались тільки альтанка й лавочка з видом на море. Тереза відпочивала, схиливши комусь голову на плече. Як тільки дзвоник кликав на обід, вона вставала і йшла в темну альтанку. Той, що йшов з нею поруч, обіймав її обома руками і притягав до себе.

Вона думає, що один лише поцілунок може зупинити біг часу, уявляє, що в любові існують безконечні хвилини, саме уявляє, бо зазнати їх їй ніколи не доведеться. Обід — це перепочинок перед щастям, яке чекає на неї ввечері, щастям, яке до того знеможує її, що навіть несила глянути йому в вічі. Любов захоплювала Терезу, як нестримний потік, поймала всю її істоту, та сама любов, якої вона була позбавлена більшег ніж будь-хто.

Вона майже не чув голосу Баліонтп. Чого вона репетує, та стара? Що месьє Бернар може ось-ось повернутися 8 півдня?..

— Що скаже він, коли зайде в цю кімнату? Справжній саж для свиней! Хоч-не-хоч, а треба, щоб мадам підвелася.

Сівши на ліжку, Тереза з великим здивуванням стала оглядати свої висохлі, як у скелета, ноги. її ступні здалися їй надзвичайно великими. Баліонта вкутує її халатом, штовхає в крісло. Тереза шукає біля себе цигарки, але рука повисає в порожнечі. Крізь відчинене вікно в кімнату вдираються холодні сонячні промені.

Баліонта метушиться з щіткою в руках, важко сапає, бурмоче якісь прокльони. Але вона, очевидно, непогана жінка. Кажуть, що кожного року перед різдвом вона гірко оплакує кабана, якого колють на свято. Баліонті здається, що Тереза не хоче відповідати, в її очах мовчання є великою образою, знаком презирства. Але Тереза не володіє більше своєю мовою. Коли тіло відчуло свіжість чистих простирадел, Терезі здалося, що вона сказала "дякую", а насправді з її уст не зірвалося жодного звуку. .

— Цих ви вже не пропалите! — кинула їй на прощання Баліонта.

Терезу враз охопив жах, Що вона забрала цигарки. Простягла руку до столика: їх справді там не було. Як же бути без курива? Адже їй потрібно, щоб пальці безперервно дотикалися до чогось, груди вдихали аромат, а кімната потопала в сизій імлі. Баліонта повернеться тільки ввечері. Отже, майже на протязі цілого дня їй доведеться бути без цигарок!..

О сьомій годині ввійшла зі свічкою Баліонта і поставила на столі тацю з молоком, кавою й хлібом.

— Більше нічого не бажаєте?

Вона з нетерпінням чекала, поки Тереза розкричиться за цигарки, але та навіть не повернула обличчя.

Баліонта, очевидно, через недбальство не защіпнула вікно. Подих вітру відчинив його, і кімната сповнилась холодом. Терезі несила було скинути з себе ковдру й підвестися. Згорнувшись калачиком, напнувши ковдру аж до очей, вона застигла в нерухомості, і тільки її повіки та чоло студив нестримний холод.

Аржелуз був наповнений гулом велетенських сосен, але, незважаючи на #цей шум, відчуття аржелузької пустки не покидало її. Тереза думала, що якби вона справді любила страждання, то не закутувалася б так щільно з ковдру. Вона пробувала скинути її з себе, але не могла витримати на холоді навіть кількох секунд. Потім, ніби граючись, розкривалася на довше. Таким чином страждання ставало для неї звичним і, Хто знає, можливо, єдиним сенсом існування...

*— Лист від пана. Оскільки Тереза не хотіла брати в руки конверт, Баліонта наполягала, що, певно, месьє пише, коли повернеться.

— Може, ви хочете, щоб я прочитала?

— Читайте...— мовила Тереза і, як завжди в присутності Баліонти, відвернулася до стіни. Однак, те, що прочитала стара, вивело її з заціпеніння:

"Я був дуже радий довідатись із повідомлень Баліона, що в Аржелузі все гаразд..."

Бернар повідомляв, що загляне проїздом, але, у зв'язку з тим, що має зупинитися ще в кількох місцях, не може точно вказати дату повернення.

"Це буде, напевно, не пізніше 20-го грудня. Не дивуйся, коли побачиш, що я з Анною і сином Дегілема. Вони заручилися в Боліо, хоч і не офіційно. Син Дегілема наполягає на тому, щоб спочатку побачити тебе. Мовляв, цього вимагає* пристойність. Я ж гадаю, що він хоче скласти думку... ти знаєш, про що. Тобі слід підготував тися до цього. Не забувай, що ти "хвора" і що в тебе "не гаразд з головою". Я зумію .оцінити твої зусилля, щоб не зруйнувати щастя Анни та не перешкодити оформленню цього, вигідного' для сім'ї, шлюбу. В противному разі я заставлю тебе дорого заплатити. Але певен, що до .цього не дійде".

Був гарний, сонячний, але холодний день. За велінням Баліонти Тереза підвелася і пройшла кілька кроків по саду, тримаючись за її плече, проте з шматком курчати вона ледве впоралась. До 20-го грудня залишалося ще десять днів. Якщо мадам.хоч трохи візьмуть себе в руки, то цього буде більш ніж досить, щоб стати на ноги.

— Не можна сказати, їцоб у неї була якась зла воля,— говорила Баліонта Баліонові. — Вона робить усе, що може. Месьє Бернар уміє дресирувати злих собак. Минуло трохи часу, і ця теж оговталась, стала навіть лащитись, як та сука. Проте не слід їй довіряти...

Тереза й справді прикладала всі зусилля, аби вирвати себе з сплячки й духовного занепаду. Вона примушувала себе ходити, їсти, а особливо дивитися тверезими очима на навколишній світ. Так, вона намагатиметься говорити, усміхатися, ніби має повернутися в ланду, яку спалила, топтати її попіл і походжати поміж чорними, обвугленими соснами.

Вісімнадцятого грудня небо було запнуте хмарами, але дощу не було. Біля третьої години Тереза сиділа в Своїй кімнаті навпроти каміна, поклавши голову на спинку крісла і заплющивши очі. її збудило торохтіння мотора. З вестибюля долинув голос Бернара, й вона почула розмову мадам де ля Трав. Коли захекана Баліонта без стуку розчахнула двері, Тереза стояла перед дзеркалом. Вона рум'янила щоки і

фарбувала губи. "Не треба, щоб той хлопець перелякався мене",— говорила вона сама собі.

Однак Бернар допустився помилки, не піднявшись спочатку до дружини. Син Дегілемів, який обіцяв своїй сім'ї не ловити гав, подумав про себе, що "така поквапливість досить підозріла". Він трохи одступив від Анни й підняв хутряний комір, зауваживши, що "ці сільські покої ніяк не нагрієш".

— У вас, певно, підвал під будинком? — звернувся він до Бернара.— В такому разі підлога завжди сирітиме. Хіба що заллєте прокладку з цементу.

На Анні де ля Трав була шубка з сибірської білки й фетровий капелюшок без будь-яких прикрас. (Хоч, як казала мадам де ля Трав,— "він чомусь коштує дорожче, Ніж оті наші давні капелюхи з перами та китицями. Щоправда, фетр на ньому вищої якості і куплено його в самого Лайяка").

Мадам де ля Трав довго гріла ноги над каміном. її владне, але досить одутле обличчя було звернене до дверей. Вона обіцяла Бернарові тримати себе в руках.

— Тільки не вимагай, щоб я цілувалася з нею,— попередила вона його. — Мене жахає вже й те, що я повинна буду доторкнутися до неї рукою. Бог усе бачить! Здавна відомо, що є люди, здатні на вбивство... але це її лицемірство! Ось в чому жах! Пригадуєш її слова: "Мамо, візьміть це крісло, вам у ньому буде зручніше..." А пам'ятаєш, як вона говорила про тебе? "Мій дорогенький, він так боїться смерті, консиліум уб'є його..." Бог свідок, що я ні про що тоді не здогадувалась, але оте "мій дорогенький" здивувало мене...

Тепер в аржелузькій вітальні увагу мадам де ля Трав привертає тільки одне — ніяковість, яка сковує всіх. Вона крадькома слідкує за Дегілемом, який, мов сорока в кістку, втупився в Бернара.

— Бернаре, Тобі треба було б поглянути, що робить Тереза. Можливо, воца гірше себе почуває... • >

Анна перша впізнала знайомі кроки.

— Вона сходить униз,— байдуже обізвалася вона.

Бернар стоїть, приклавши руку до серця, прискорене биття якого завдає йому болю. Якого дідька він не приїхав хоч за день наперед, треба було заздалегідь підготувати Терезу. Адже ця жінка може все поламати, навіть не зробивши чогось такого, за що можна було б їй дорікнути...

Всі застигли з обличчями, повернутими до дверей, з яких мала вийти Тереза.

Багато років по тому Бернар пригадував, що при появі цієї нужденної постаті, цього блідого й нафарбованого обличчя в голові його насамперед сяйнула думка: "Суд присяжних!" За одну мить він відновив у своїй уяві ту кольорову картинку з "Пті паризьєн", яка прикрашувала колись альтанку в Арже-лузі. Не раз своїми очима він упивався в ту, що мала страшну назву "Ув'язнена з Пуатьє".

Так само дивився він тепер на Терезу, виснажену, без краплі крові на обличчі. Як знову картав він себе, що всупереч усім і всьому не відгородився назавжди од цієї жінки, її треба боятись, як небезпечної міни, котра може вибухнути в будь-яку хвилину. Тереза була й лишилась об'єктом кримінальної сенсації! Між членами сім'ї пронісся погано прихований гул здивування і співчуття, так що молодий Дегілем'уже не знав, що йому й думати.

— Все дуже просто. Погана погода заважала мені виходити на двір, до того ж я втратила апетит і майже нічого не їла, — мовила Тереза. — Краще схуднути, ніж розтовстіти... Однак поговоримо про тебе Анно, я така щаслива...

Вона взяла її за руки (Тереза сиділа, Анна стояла) й почала розглядати. Вдивившись у це обличчя, понівечене життям, Анна добре впізнала той погляд, наполегливість якого колись так дратувала її. Вона щоразу казала:

— Коли ти перестанеш на мене так дивитись?

— Я рада твоєму щастю, дорогенька.

Вона окинула швидким поглядом "Аннине щастя" — його череп, жандармські вуса, похилі плечі, вузенький піджачок і жирні стегенця в смугастих штанях. (Аякже! Він — мужчина, як і всі мужчини,— справжній чоловік).

Відтак знову перевела погляд на Анну і сказала:

— Зніми свій капелюшок... Так... Лиш тепер я впізнаю тебе, дорогенька.

Анна зблизька бачила *її трохи перекривлене гримасою обличчя, завжди сухі очі, що не знали сліз, але їй було невтямки, про що думала Тереза. Син Дегілемів почав теревенити, що для жінки, яка любить своє кубельце, зима в селі не така вже й страшна.

— Адже в хаті завжди стільки роботи...

— Ти хочеш, щоб я тобі розказала про Марію?

— Авжеж... Розкажи мені про неї.

За мить Анна знову стала ворожою й недовірливою. Ось уже на протязі кількох місяців вона повторює з тією самою інтонацією, як у матері:

— Я все б їй пробачила, бо кінець кінцем вона хвора, але я не можу збагнути її байдужості до Марії. Можете шукати які завгодно виправдання, але мати, котра не цікавиться своєю дитиною, викликає огиду.

"Вона зневажає мене за те, що я перш за все не спитала про Марію, — читає Тереза думки Анни.— Вона не розуміє, що я зараз переповнена сама собою, цілком поглинута своїми справами. Анна тільки й чекає того, щоб наплодити дітей і повністю розчинитися в них, як це зробила її мати, як роблять усі "справжні" жінки. Що ж до мене, то мені завжди треба відчувати саму себе, і я силкуюся приєднатися до... Почувши перший крик немовляти, що його їй змайструє цей кретин, Анна забуде свою юність, яку провела зі мною, забуде пестощі Жана Азаведо... Жінки в цих сім'ях намагаються уникнути) будь-якого особистого життя. Ця самопожертва задля потомства — досить красива, я навіть відчуваю велич цього самоприниження, цього усунення на задній план власної особистості... Але я... я..."

Вона спробувала не слухати розмови і думати про Марію. "Мала, певно, вже говорить. Добре було б почути її. Це, мабуть,/ трохи розважило б мене. Але одразу знову закортіло б зостатися на самоті".

— Марія, певно, вже гарно говорить? — запитала вона Анну.

— Вона' повторює все, що завгодно. Як тільки закукурікав півень або засигналить автомобіль, вона піднімав пальчик і каже: "Музика!" Це справжній ангел очок, а не дитя.

Тереза думає: "Що той молодий Дегілем розповідав?" Вона напружує увагу, прислухається.

— В моєму маєтку Валізак смолярі не такі молодці, як тут. Чотири рази беруть живицю, тоді як —аржелузькі селяни — сім, а то й вісім.

— Така висока ціна на живицю, а вони в тебе ледарюють.

— Дбайливий смоляр маже заробити сто франків у день... Але мені здається, ми втомлюємо мадам Дескейру... .

Тереза сиділа, прихилившись до спинки крісла.

Всі підвелися. Бернар вирішив не їхати в Сен-Клер. Молодий Дегілем погодився сам вести машину, яку шофер мав пригнати наступного дня, захопивши попутно й Бернарів багаж. Тереза спробувала встати, але свекруха рішуче спинила її.

Заплющивши очі, Тереза чула, як лаявся Бернар:

— Кляті Баліони! Ось я поговорю з ними. Довго пам'ятатимуть вони мене:..

— Дивись, тільки не переборщи, а то вони ще, чого доброго, підуть від нас. По-перше, вони знають більше, ніж треба, а по-друге, край необхідні зараз в маєтку... Баліон єдиний може впоратись з усім...

Потім мадам де ля Трав відповіла на якесь Бернарове зауваження, що його Тереза й не почула:

— І все ж будь обережним, не дуже-то їй довіряй, слідкуй за кожним її рухом, не допускай, щоб вона сама заходила до кухні або в їдальню... Ні, ні, вона не зомліла,— спить або прикидається...

Тереза розплющує очі. Перед нею стоїть Бернар, тримаючи в руках склянку.

— Випий ооь. Це іспанське вино. Воно дуже гарно відновлює сили.

І оскільки він 8авжди робить те, що вирішив, то одразу ж вдирається в кухню і накидається на Баліонів. Тереза чує верескливий голос Баліонти і думає: "Він боїться чогось, але чого саме?.."

Бернар повертається.

— Я думаю, що ти з кращим апетитом їстимеш у їдальні, ніж у своїй кімнаті. Я розпорядився, щоб на стіл накривали, як і раніше.

Тереза знову побачила Бернара таким, як він був під час слідства: спільником, що за всяку ціну прагнув витягти її сухою з води. Тепер він хоче, щоб вона будь-що вилікувалася. Так, у цьому немає сумніву,— він боїться за її життя. Тереза слідкує за ним. Він сидить навпроти неї і перевертає кочергою головешки в каміні. Але вона не здогадується: у червоних язиках полум'я його пукаті очі бачать жахливий малюнок з "Пті паризьєн", оту "Ув'язнену з Пуатьє"...

Скільки б не падав дощ в Аржелузі, на його пісках ніколи це залишалося калюж. Досить було серед зими хоч на годину виглянути сонечку, як уже можна ходити в постолах по вистелених глицею дорогах. Бернар полював цілими днями, але їсти приходив додому — він боявся за Терезине здоров'я і піклувався тепер про неї, як ніколи. Навіть примушував її зважуватись що три дні і дозволяв випалювати не більш як дві цигарки в день. За вимогою Бернара Тереза багато ходила. .

— Ходіння — найкращий васіб для збудження апетиту; Вона більше не боялася Аржелуза. їй здавалось, що сосни

розступалися перед нею, розмикали свої ряди й махали гіллям, показуючи дорогу на волю. Якось увечері Бернар сказав: .

— Я прошу тебе зачекати до Аннииого весілля, хай ще раз люди побачать нас разом. Після цього ти будеш вільна.

Тієї ночі Тереза не могла заснути. Тривожна радість не давала їй склепити повік. На світанку вона радісно слухала переклик півнів. Ні, не переклик — вони співали всі разом, і їхнім переможним криком сповнювались небо і земля. Бернар випустить її на волю, так само, як колись випустив у ліс дику льоху, не змігши її приручити." Анна, нарешті, вийде 8аміж, і хай собі люди плещуть, що їм заманеться. Бернар жбурне її у вир Парижа, а сам піде геть. Між ними це вже вирішено. Ніякого розлучення. Знову зішлються на здоров'я: мовляв, вона добре почуватиме себе тільки в далекій подорожі. Кожного року на свято всіх святих він акуратно перераховуватиме належну їй частку від продажу живиці.

Бернар не розпитував про її плани: хай хоч повіситься.

— Я заспокоюсь лише тоді, коли вона вимететься з моєї хати,— говорив він матері.

— Сподіваюся, що вона знов візьме своє дівоче прізвище. Хоч, коли вчинить новий злочин, це не перешкодить їм роз* шукати тебе, все окошиться на тобі. '

Він відповідав, що Тереза брикається тільки в голоблях. Коли ж вона буде вільною, то, напевно, стане найпомірковані-шою жінкою в світі. Месьє Ларок теж такої думки. Всім краще буде, якщо Тереза щезне: її тут швидше забудуть, а людям врешті-решт набридне плескати язиками. Ця думка так вкорінилася в їх головах, що вже несила було її вирвати. Як їм не терпілося щонайшвидше здихатися її!

Тереза любила той час, коли вмираюча зима обдирала дощенту й так уже голу * землю, тільки цупкі кетяги сухого листу ще міцно трималися на дубах. Вона переконалася, що аржелузької тиші взагалі нема. Навіть у найтихішу пору вона слухала скаргу лісу, ніби він плакав за самим собою, заколихував себе ц засинав. А ночі були сповнені безконечним шепотом. Які ж то будуть світанки її майбутнього життя, якого вона навіть не може собі уявити?.. Напевно, будуть такі самотні, що вона ще сумуватиме за цими хвилинами пробудження в Аржелузі, за цим, єдиним у всьому світі, тріумфальним криком величезної кількості півнів. Не раз пригадаються їй у літню спеку дні, сповнені сюрчанням коників-стри-бунців, і ночі, налиті одноманітним співом цвіркунів. Париж! Це вже не зойк розчахнутих сосен, а людський стогін, який викликає страх. Із натовпу сосен вона потрапить у натовп людей.

Чоловік і жінка тепер дивувалися, що вони так вільно почувають себе. Тереза думала над тим, як легко жити з людиною, коли ти знаєш, що можна покинути її. Бернар почав цікавитись не тільки вагою Терези, але й тим, що вона говорила.

— В Парижі... Коли я буду в Парижі...

Вона житиме в готелі, а можливо, підшукає собі квартиру. Відвідуватиме якісь курси, лекції або концерти і взагалі візьметься за освіту з самого початку. Бернар тим часом хлебтав свій суп і спорожняв склянку. Доктор Педме, який інколи зустрічався з ними на дорозі в Аржелуз, розповідав потім своїй дружині:

— Найбільш дивно те, що вони зовсім не скидаються на людей, які розігрують комедію...

XIII

Теплого березневого дня Тереза і Бернар сиділи в кафе "Де ля Пе". Повз них невпинно сунув людський потік. Тереза кин/ла на землю цигарку і, за звичкою-жителів ланд, старанно притоптала її.

— Боїшся підпалити тротуар?

Бернар намагався показати, що йому смішно. Він докоряв собі, що взявся супроводжувати Терезу аж до Парижа. Очевидно, на другий день після Аннииого весілля йому годилося це зробити, з огляду на громадську думку, але вирішальну роль відіграло бажання молодої жінки, якому він піддався. Він вважав її своїм чорним генієм, який завжди ставить його у фальшиві ситуації. Доки вона не буде викреслена з його життя, він завжди наражатиметься на співучасть у її безглузг дих вчинках, бо ця навіжена і досі якимось чином впливає навіть на таку врівноважену й солідну людину, як він.

У хвилини розлуки з нею він не міг прогнати від себе почуття смутку. Ніщо не дивувало його так, як це почуття, адже ніхто досі не викликав його в ньому;, він не міг уявити, як це могла робити Тереза. О, як йому хотілося позбутися цього неспокою! Лише в поїзді, який мчатиме його на південь, він зможе спокійно зітхнути. Увечері на нього чекатиме в Лангоні автомашина.

Він став слідкувати за Терезиним профілем та її очима, якими вона іноді впивалася в когось із перехожих і проводжала його, аж поки він не зникне.

— Терезо,— раптом заговорив він,— я хотів би щось у тебе спитати...

Він опустив очі:; ніяк не міг витримати погляду цієї жінки.

— Я хотів би знати... Ти вчинила це тому, що ненавиділа мене?.. Я був огидним тобі? — додав він.

Із здивуванням і роздратованістю прислухався він до власних слів. Тереза посміхнулася, а відтак зміряла його важким поглядом: нарешті! їй здалося, що ота сповідь, яку вона так довго обмірковувала у відкритому фаетоні по дорозі в Нізан, а потім у маленькому поїзді, їдучи до Сен-Клера, уся та ніч, проведена в муках, і, нарешті, оте блукання в лабіринті свого "я" не пропали марно, що настав час, коли вони візьмуть своє. Сама того не знаючи, вона посіяла'в Бернаровій душі зерно неспокою, викликала в ній ускладнення й суперечності, і ось тепер він питає її, як сліпець, що не знає, куди йти. Тереза окинула цього нового для неї чоловіка доброзичливим, майже материнським поглядом. Однак відповіла йому явно глузливим тоном:

— Хіба ти не знаєш, що все це сталося через оті твої сосни?.. Так, я хотіла стати єдиною власницею твоїх сосен.

Він знизав плечима:

— Якщо я колись і думав так, то тепер — ні. Навіщо ти це вчинила? Тепер-то ти можеш мені сказати?

Вона дивилася, ніби в порожнечу. В хвилину, коли вона мала кинутися в неї, щоб або виринути, або дозволити затоптати себе, перед її внутрішнім зором з'явилося якесь світло, провідна зірка.

Марокканцеві, який продавав килими і разки скляного намиста, здалося, що вона посміхнулася до нього, і він наблизився. Тереза знову заговорила з тим самим насмішкуватим виразом обличчя:

— Я хотіла відповісти тобі: "Сама не знаю навіщо", але уяви собі, що, мабуть, саме тепер я зрозуміла чому. Може, я й зробила це, щоб прочитати в твоїх очах вагання, цікавість і, нарешті, тривогу,— одним словом, все те, що я зараз прочитала.

— Ти хочеш бути надто дотепною, — буркнув він тоном, який нагадав їй шлюбну подорож.— А я тебе серйозно питаю: чому?

Вона перестала сміятись і запитала в свою чергу: .

— Бернаре, такий чоловік, як ти, завжди знає причини , своїх вчинків, чи не так?..

— Аякже... Принаймні мені так здається.

— А я так хотіла, щоб ніщо не сховалося від тебе. Якби ти знав, яким мукам я піддала себе, щоб пролити ^світло на те, що робиться в моїй душі. Але зрозумій мене, всі причини, які я тільки могла б висунути перед тобою, здалися б мені брехливими, коли б я спробувала їх тобі з'ясувати.

— Але ж, кінець кінцем, був же той день, коли ти, нарешті, зважилась... коли ступила перший крок? — нетерпляче мовив Бернар.

— Так, це було у день великої пожежі в Мано.

Вони підсіли ближче одне до одного і заговорили впівголоса. —

Сидячи на гомінкому, перехресті в Парижі під лагідним осіннім сонцем, на трохи різкому вітрі, подихи якого доносили пахощі заморського тютюну й хитали жовтими та червоними шторами, Тереза дивувалася, що їй доводиться саме тепер воскрешати в своїй уяві той похмурий післяобідній час: небо, запнуте димом і сажею, ядучий запах горілої — смоли і болючі катування душі, в якій повільно визрівав і набирав реального обрису її злочин.

— Ось як це сталося... Ми сиділи у напівтемній їдальні. Повернувши трохи вбік голову, ти розмовляв з Баліоном, забувши лічити краплі, які падали в склянку...

Намагаючись не пропустити жодної подробиці, Тереза не дивилася на Бернара. Але раптом вона почула, що він сміється, і пильно глянула на нього: так, він сміявся своїм безглуздим сміхом.

— Ні І За кого ти мене приймаєш! — вигукнув він.

Він не вірив їй. Бо, коли вже на те пішло, чи можна вірити тому, що вона говорила?

За цим сміхом Тереза знову побачила справжнього Бернара, самовпевненого, що не дасться обвести себе круг пальця. Він знову почував себе в своїй тарілці, а вона — ніби побитою.

— Так, значить теє — як його? — думка стрілила тобі в голову за наущенням святого духа,— скалив зуби Бернар.

О, як він ненавидів себе за те, що встряв у цю розмову з Терезою, що-став допитуватися в неї! Цим він утратив всю перевагу, здобуту ціною презирства, і тепер вона знову під-" німе голову! Навіщо він піддався цьому несподіваному •бажанню зрозуміти її? Так начеб у цих ненормальних взагалі мож* ва щось зрозуміти!

— Слухай, Бернаре, я говорю не для того, щоб переконати тебе в своїй невинності...— З якоюсь дивною наполегливістю вона стала сама себе звинувачувати. — Коли моя рука іноді вагалася, я відчувала всю жорстокість свого вчинку і докоряла собі, що продовжую твої страждання. Треба було йти до кін? дя, і то якнайшвидше! Я ніби виконувала якийсь жахливий накав. Так, це було щось на зразок неухильного обов'язку.

Бернар перебив її:

— Знову пусті слова. Постарайся хоч пояснити мені, чого ти хотіла.

— Чого хотіла?.. Легше було б, мабуть, відповісти, чого не хотіла. Не хотіла грати нав'язаної мені ролі, виголошувати вимушені фрази, нарешті, постійно, зрікатися тієї Терези, яка... Але ж слухай, Бернаре, я намагаюся бути якомога правдивішою і сама не знаю, чому все, що я розповідаю, звучить так неправдиво?

— Говори тихіше, добродій, що сидить перед нами, оглянувся.

Бернарові хотілося вже припинити все це. Але він добре знав цю навіжену: вона не. пропустить щасливої нагоди нафілософствуватись до запаморочення голови. Тереза також розуміла, що цей чоловік, який на хвильку наблизився до неї, знову віддалився у безвість. Однак вона не здавалася.

— Бернаре, я прекрасно розумію, що ця Тереза, яка так старанно пригашує свою цигарку, бо досить лише маленької іскорки, щоб загорівся верес, Тереза, яка так любила лічити свої сосни і займатись господарством, Тереза, для якої було честю вийти заміж за Дескейру й зайняти належне їй місце в одній із найкращих родин у ландах, яка, нарешті, була всім задоволена,— ця Тереза є такою ж реальною, як і інша...

— Яка інша?

Вона не знала, що відповісти, і він подивився на годинник.

— Мені треба буде час від часу наїжджати в справах... і до Марії...

У яких справах? Адже я сам керую нашим маєтком. Не будемо повертатися до того, що вже вирішено. Чи не так? Ти займатимеш своє місце на всіх офіційних церемоніях, якщо честь сім'ї і інтереси Марії вимагатимуть, щоб ми були разом. Богу дякувати, в такій, величенькій родині, як наша, буде доволі весіль, так само, як і похоронів. Я певен, що

дядько Мартін не дотягне й до осені. Оце буде для тебе першою нагодою...

Кінний поліцейський час від часу прикладав до губів свисток, відкриваючи невидимі шлюзи, і армія пішоходів поспішала пересікти чорне шосе, перш ніж його заллє хвиля автомобілів.

"Я повинна була б однієї ночі забрести до південних дюн, як колись це зробив Дагер... Іти крізь рахітичний сосняк, поки стане сил... Але мені не вистачило б відваги пірнути у гнилу воду лагуни, як це зробив минулого року аржелузький пастух, якому невістка не давала їсти..."

Вона стала вдивлятися у людський потік, у живу масу, яка незабаром схопить її й понесе. Так, тепер уже цього нічим не відвернеш.

Бернар ще раз витягнув свій годинник.

— Без п'ятнадцяти одинадцята. Мені ще треба зайти в готель...

— Тобі буде холодно в дорозі...

— Авжеж, доведеться добре закутатись увечері, коли їхатиму в машині.

Вона бачила перед собою дорогу, якою він повертатиметься сьогодні, і їй здалося, що холодний вітерець дотикається до її обличчя. І в його подихові чується запах болота, густого туману, соснових трісок, вигорілої трави і м'яти. Вона подивилася на Бернара з тією посмішкою, завдяки якій колись жінки з ланд говорили про неї:

— Не можна сказати, щоб вона була красива, але все ж вона — саме втілення чарівності.

Якби Бернар промовив до неї: "Ходім, я прощаю тобі", вона без вагання пішла б за ним. Але Бернар більше не від-* чував роздратування од свого несподіваного зворушення, тепер він був сповнений огиди до своїх слів і незвичних жестів, які досі не були властиві йому. Він намагався будь-що потрапити в свою звичну колію і думав про те, що коли це вдасться йому сьогодні ввечері у "їдальні в Сен-Клері, то в його душі знову запанує цілковитий спокій.

— В останній раз я хочу попросити в тебе вибачення, Бер-наре.

Ці слова вона вимовила надто урочисто і вже без будь-якої надії. Це була її остання спроба відновити розмову.

— Не будемо більше говорити про це,— пробурмотів він.

— Ти почуватимеш себе дуже самотнім. Для тебе краще було б, якби я померла.

Він знизав плечима і майже весело попросив її не турбуватися про нього.

— У кожному поколінні Дескейру є свій старий холостяк! Тепер ним буду я. У мене для цього всі необхідні дані. Я жалію тільки, що в нас дочка, а не син: переведеться рід. Але, правду кажучи, якби ми навіть продовжували жити разом, то не захотіли б мати другої дитини... Отож, кінець кінцем, усе йде добре. Не муч себе і спокійно зоставайся тут.

Він покликав таксі і повернувся, тільки щоб нагадати Те-резі, що розрахувався з гарсоном.

Вона довго дивилася на краплю портвейну, яка залишилася в склянці Бернара, і потім знову взялась розглядати пере--хожих. Деякі з них, мабуть, чекаючи на когось, ходили туди й сюди. Якась жінка, очевидно робітниця або переодягнена в робітницю, двічі оглянулася й

усміхнулася до Терези. Це був час, коли пустіли кравецькі майстерні. Терезі не хотілося вста-

вати з свого місця. Вирішивши не йти сьогодні післяобід на побачення з Жаном Азаведо, вона полегшено зітхнула. Не було бажання бачити його, а тим більше говорити, підшукувати .якісь слова. Вона знала Жана Азаведо, а от людей, з якими хотіла зблизитись, не знала,, їй було відомо лиш те, що вони не вимагатимуть від неї багато слів. Тереза вже не боялася самотності. їй було гарно сидіти тут, не рухаючись.

Раптом відчула, що зголодніла, підвелася й подивилася на себе в дзеркало. Перед нею стояла молода жінка, якій був ДЬ лиця дорожній костюм. Однак ніс її трохи закороткий, щоки— надто випуклі. І тут їй здалося, що обличчя якесь прив'яле, ^ підточене черв'яком смутку.

"Не той у мене вже вік",— подумала.

Потім поснідала, як у давніх своїх мріях, на вулиці Руаяль. Навіщо йти до готелю, коли не хочеться? Після того як випила півпляшки "пуйї", все тіло обдала тепла хвиля. Тереза попросила цигарок. Якийсь молодий чоловік, що сидів за сусіднім столом, підніс їй запальничку, і вона усміхнулася.

Подумати тільки, що годину тому вона хотіла вернутися з Бернаром, знову пірнути з ним у оту пастку, огороджену двома глухими стінами понурих сосен...

"Мене приваблює не це місто з суцільного каменю, не лекції й музеї. Я люблю оцей живий ліс, що рухається навколо; у ньому вирують шалені пристрасті, які спричиняють ще страшніший бурелом, ніж найстрахітливіша буря. Нічний стогін сосен в Аржелузі зворушував мене тільки тому, що промовляв до мене людською скаргою".

Тереза трохи підпила й багато палила. Захоплена, щасливо посміхалася сама до себе. Потім старанно почала підфарбовувати губи й рум'янити щоки. Опинившись на вулиці, пішла навмання..,.

ТЕРЕЗА У ЛІКАРЯ

— Але ж ні, мадам, я ще раз вам кажу, що доктор Цього вечора не прийматиме.

Зачувши крізь перегородку ці слова Катерини, доктор Елізе Шварц розчахнув двері кабінету і, не дивлячись у бік жінки, промовив до секретарки:

— Це ваш обов'язок, мадмуазель. І ви повинні виконувати лише мої накази...

Катерина Шварц витримала зухвалий погляд мадмуазель Парпен, посміхнулася і, взявши книжку, підійшла до великих засклених дверей, які виходили на вулицю. Віконниці було відчинено, і з висоти сьомого поверху видно було лисніючу від дощу бруківку. Катерина дттянула на разок вуличних ліхтарів, що вишикувалися уздовж далекої вулиці. Елізе знову почав принижувати її, але тепер його чекає жорстока роз-" плата...

Секретарка з виразом собачої відданості в очах стояла лицем до дверей, ва якими був хазяїн. Катерина розгорнула книжку й спробувала читати. Лампа стояла на низькому модерному столику. Оскільки ж диван теж ледве піднімався над підлогою, вона змушена була примоститися на килимі, щоб краще бачити. Бренькання піаніно, за яким вистукувала свій урок дівчинка 8 верхнього поверху, не заважало їй

чути сусідський радіоприймач. Внизу сперечалося молоде подружжя, потім грюкнули двері.

Можливо, саме в цей час Катерині пригадався особняк з двориком і садком на Вавілонській вулиці, вґ якому жили її батьки. Виходячи напередодні війни заміж за цього ельзасця напівєврейської крові, Катерина де Борреш зовсім не була під владою його надзвичайного розуму або фізичних чар. Не стала вона й жертвою його виключної здатності підкоряти собі людей, як це він робить із своїми численними хворими. Ні, суть була в іншому: донька барона Борреша в 1910—1913 роках бунтувала проти своєї сім'ї, особливо проти батька, до якого Елізе Шварц приходив двічі на тиждень "вставляти клепку". Матір вона просто зневажала 8а те, що та навіки замкнулася в родинному колі. В той час для дівчат її середовища вважалося великою зухвалістю відвідувати Сорбонну, ось чому в очах молодої дівчини Шварц, якого вона бачила під час коротких сніданків і голос якого завжди лунав на другому кінці столу за святковим обідом, був для неї втіленням прогресу й величі науки. її одруження стало клином, що його вона вбила поміж собою і— світом, проти якого порстала. Правду кажучи, цьому відомому вченому, секретареві Ліги прав людини, того тільки й треба було. Пустивши в хід всі свої засоби, він відмовився від них лише тоді, коли зрозумів, що наречена розкусила його. Таким чином, з першого ж дня між ними почалась одверта війна: як тільки Катерина поглядала на Шварца, він ховав свій снобізм і входив у звичну для нього роль вченого з передовими поглядами.

Він мстився їй, особливо перед свідками. Ось уже двадцять років він принижував її^при будь-якій нагоді. Дійшло до того, що став це робити 8адля спортивного інтересу.

Коли йому було п'ятдесят, його "благородну" голову прикрашувала копиця —сивого волосся. Загоріле, червоно-буре обличчя, яке так і бухало кров'ю, не піддавалося руйнівній дії часу. Шкіра його пашіла молодістю, колір вуст свідчив про здоров'я. Люди думали, що саме цим він тримав біля себе Катерину. Говорили також, що "вона любить бути

битою"гХто знав її матір, баронесу^де Борреш, був уражений тим, що ця вільнодумка в усьому скидалася не неї, починаючу від манери триматися і кінчаючи надто скромним одягом, який вона постійно носила, незважаючи на зміну мод.

її коротко підстрижене волосся було вже трохи всіяне сивиною. Воно не закривало худющої потилиці. Личко в неї було

наче оскалена мордочка мопса, пЬгляд прямий і ясний. Надто дрібненькі вуста спотворював тик, і кожному вдавалося, що вона сміється з нього або глузує над ним.

Мадмуазель Парпен стояла за круглим столиком і перегортала ілюстровані журнали, заяложені пальцями лікаревих пацієнтів. Присадкувата і трохи розповніла, секретарка змушена була носити корсет. Ідучи в передпокій до телефону, що дзеленчав, вона з притиском зачинила двері, даючи цим зрозуміти мадам Шварц, що та не має права слухати; даремне зусилля, бо все, що говорилося в одній кімнаті, було чути в другій, навіть якщо сусідський радіоприймач або піаніно скаженіли до знемоги. Зрештою, секретарка кричала в трубку все голосніше й голосніше.

— Ви хочете, мадам, щоб я влаштувала вам о цій порі побачення з доктором?,. І не думайте!.. Він не міг вам обіцяти... Ні, мадам, ви з кимось сплутали його: доктор Шварц не* буває в нічних кабаре. Я нічого проти вас не маю, але запевняю, що ваші старання марні.

Мадмуазель Парпен шмигнула в кабінет доктора прямо з передпокою. Катерині не треба було прислухатися, щоб почути її вигуки:

— Якась ббжевільна, месьє, намагається довести, що ви обіцяли прийняти її в будь-яку пору дня і ночі. Вона каже, зустрілася з вами два роки тому в якомусь там барі... Жерлі чи Жерні...

— І ви відмовили їй? — почав сердитись доктор.— Хто вам дозволив це робити? Чому ви втручаєтесь не в свої справи?

Вона пробелькотіла, що вже одинадцята година ночі і вона навіть не могла припустити, що доктор погодиться прийняти хвору. Лікар закричав, щоб вона дала йому спокій з своїми припущеннями. Він добре знає цю пацієнтку: винятковий випадок шизофренії...

— Але ж, месьє, вона сказала, що буде через півгодини... На його обличчі можна було прочитати схвильованість

і замішання.

— Гаразд, проведете її прямо до мене і можете відправлятися додому,— сказав він після деякого вагання.

В цю мить до кабінету зайшла Катерина. Доктор наполовину підвівся з-за столу і сухо запитав, чого їй треба.

— Елі, ти не приймеш цієї жінки!

Вона стояла перед ним, туго затягнута в англійську в'язану кофту з вузенькими рукавцями і стоячим комірцем.

її безвійні повіки тріпотіли од світла люстри, а тонка й красива рука з разком коралів спочивала на шиї.

— Так, значить, ти весь час підслуховуєш під дверима? Вона посміхнулася, наче у відповідь на якийсь невинний

жарт.

— Чому ж ти не оббив собі дверей, не вистелив корком 13* 323 стін, підлоги і стелі? Смішно навіть, адже тут сповідається стільки нещасних.

— Ну годі, годі. Облиш мене, я збираюся працювати,, Тримаючи руку на клямці дверей, Катерина обернулася:

— Звичайно, мадмуазель Парпен скаже цій жінці, що ти не приймаєш!

Засунувши руки глибоко в кишені й похитуючи важкими плечима, він підійшов до неї й запитав, "чи часто її турбують такі речі". Потім запалив дешевеньку цигарку й додав:

— Чи ти хоч знаєш, про що йде мова? Спершись на радіатор, Катерина відповіла:

— Я добре пригадую той. лютневий чи березневий вечір три роки тому. Тоді ти часто не бував дома. Повернувшись пізно, якось розповів мені про цю навіжену, котра тобі обіцяла...

Він зігнувся і став розглядати килим. Мабуть, йому було соромно. Катерина сіла на шкіряний диван, який Блізе називав своєю сповідальнею: на ньому стільки тисяч нещасних, запинаючись від брехні, оповідали таємниці свого життя, удаючи, що нічого не відають.

Доктор Шварц підвів голову і глянув на мадмуазель Парпен, яка стояла біля столика з друкарською машинкою. Він наказав їй вийти в передпокій і чекати, поки прийде та дама. Як тільки вона вийшла. Катерина заявила беззаперечним тоном:

— Ти не приймеш її!

— Побачимо...

— Ти не приймеш її! Це небезпечно!

— Скажи краще, що ти ревнуєш... Вона щиросердо розсміялася:

— О ні... мій медведику... Я не ревнива...— Вона пригадала ті часи, коли справді ревнувала його. Потім несподівано додала: — Так само, як і я, ти не хотів би наразити себе на дві револьверні кулі... Пригадай Поззі... Думаєш, я не знаю її?.. Я пригадую слово в слово все, що ти розповів мені того вечора. У мене жахлива пам'ять на все, що стосується тебе. Я не пропустила ні півсловечка з того, що ти говорив у моїй присутності... Мені здається, що я, хоч ніколи й не бачила її, одразу впізнала б ту, схожу на монголку, жінку, яка одна з усіх твоїх голоспинних подружок носить англійський костюм і насунутий на очі капелюшок. Під кінець вечора, як ти хвалився тоді, вона зняла свій капелюшок і тріпнула коротким волоссям, відкриваючи величаве чоло... Розповідаючи про це, ти був трохи п'яний. "Величне* чоло, що нагадувало вежу..." Не пам'ятаєш, як ти повторював одне і те ж? І все ж ти додавав: "Треба остерігатися жінок монгольського типу..." Признайся, ти й зараз боїшся цієї вуличної... Лише фальшивий сором примушує тебе прийняти її...

На цей раз Елізе не відповів лайкою: не було перед ким удавати з себе сміливця.

— З обіцяв,— тільки й сказав він пошепйи.

Вони замовкли, уважно прислухаючись до глухого гудіння в утробі будинку, яке завжди спричиняло ковзання ліфта.

— Це не вона,— пробурмотів лікар.— Вона сказала: через півгодини.

Кожен із членів подружжя замкнувся у власних думках. Цілком можливо, що вони пригадували той час, коли доктор упадав ва

славнозвісною Зізі Білодель. Тоді йому треба було виявити перед світом свою справжню натуру.

— Над тобою сміються,— кожного дня повторювала йому Катерина.

Потайки від неї він брав приватні уроки танців. І коли цей здоровань, витягнувшись, ніби проковтнув аршин, витанцьовував у бістро, по яких швендяла Зізі, молоді люди пирскали від сміху. Він обливався потом і змушений був щоразу бігати в туалет міняти комірець. В той час Зізі ще не була дружиною живописця Білоделя, хоч уже й носила його ім'я. Ця яскраво виражена блондинка, про яку говорили, що вона дуже скидається на героїнь з картин Ренуара, цілком виправдовувала свою репутацію в товаристві. Які ганебні типи воло-, чилися за нею! Катерина розповідала всім, що доктор виявляв з-поміж них чудові об'єкти для дослідження і що це його хвилеве захоплення було вченому на руку... Насправді ж у цій зграї лікаря цікавила лише одна жінка. Вона єдина спроможна була заволодіти його увагою в той час, як Зізі Білодель танцювала з молодшими хлопцями. Це була та сама жінка, яка щойно дзвонила по телефону і яка ось-ось мала зайти до кімнати.

Катерина підійшла до чоловіка, який удавав, що читає, і поклала йому руку на плече.

— Слухай. Пригадай собі, у чім вона зізналася тобі того вечора, коли ти пообіцяв їй прийняти її в будь-який час... З тих пір, як вона зробила спробу отруїти свого чоловіка, її мучить жадоба вбивства... їй коштує надлюдських зусиль, щоб не піддатися цьому бажанню... І з такою жінкою ти хочеш зачинитися в кімнаті об одинадцятій вечора!

— Якби це була правда, вона не говорила б мені про це... Вона просто мене дурила. А зрештою, якби й була якась небезпека, за кого ти мене приймаєш?

Вона втупила в нього погляд своїх наївних очей і, не підносячи голосу, мовила:

— Елі, ти боїшся. Поглянь на свої руки.

Він запхав їх у кишені, і піднявши плечі, рвучко повернув голову.

— Геть звідси! Живо! І щоб я до завтра тебе не бачив!

Катерина спокійнісінько вийшла у передпокій. Тоді він загорлав на секретарку, щоб вона впустила даму, як тільки та прийде, і забиралася під три чорти.

Катерина і мадмуазель Парпен на якусь мить опинилися в темряві. Потім секретарка увімкнула світло.

— Мадам..,'

Почувши цей оклик, Катерина обернулась і побачила товсті щоки дівчини, мокрі від сліз.

— Мадам, ви не підете звідси...— В її голосі не залишилося й тіні попередньої зухвалості.— Треба, щоб ця жінка відчула, Що за нею стежать, хай вона знає, що в сусідній кімнаті хтось є... Але ж ні, він мені заборонив... ■ "

— О, від нього все легко приховати...

— Не завжди,— пробелькотіла вона.

їй здалося, що мадам Шварц може видати її. Доктор не простив би їй такого зухвальства... Обидві жінки раптом завмерли. На цей раз справді почулося гудіння ліфта.

— Проведіть її і йдіть собі спати. Запевняю вас, що цієї ночі з доктором нічого не станеться. Ось уже двадцять років я піклуюся про нього. Я не чекала на вашу допомогу, мадмуазель.

І вона зникла в темряві, а вийшовши на площадку, спустилася вниз на кілька східців і перехилилася через поруччя.

Було чути, як клацнули двері ліфта, і зразу коротко задзеленчав дзвінок. Ніяк не можна було розгледіти обличчя прибулої.

.— Чи тут мешкає доктор Шварц? — запитала приємним голосом незнайомка.

Але вона" смикнула до себе сумку, яку секретарка хотіла забрати разом із мокрим від дощу зонтиком.

Після цього мадмуазель Парпен підійшла до Катерини, сіла поруч з нею на приступці і злякано шепнула, що від незнайомки тхне віскі... Вони почали прислухатися: в квартирі лунав лише голос лікаря. Катерина запитала, як та жінка одягнена. На ній було пальто темного кольору, шиншиловий комір, який виглядав уже трохи приношеним.

— Найбільше мене турбує, мадам, її сумка. Вона затисла її під пахвою. Треба було б якось відібрати її в неї. Вона, мабуть, ховає в ній револьвер...

Незнайома голосно засміялася, потім заговорив лікар. Катерина вмовляла мадмуазель Парпен бути розсудливою і не сунути носа куди не слід. Секретарка гаряче схопила її за руку і не могла стриматися від подяки. З висоти сходів Катерина спостерігала, як бідна дівчина поправляла перед дзеркалом свій капелюшок, припудрювала розпашілі щоки. Нарешті вона пішла.

Тоді Катерина, знову обхопивши ноги руками, зіщулилася на приступці. Тепер голоси її чоловіка й цієї жінки ритмічно чергувалися між собою. Як дивно було слухати Елі поза її присутністю. Можна було подумати, що це розмовляє зовсім інша, якась лагідніша людина, котрої вона не знає. їй стало зрозуміло, чому пацієнти її чоловіка так часто говорили про нього:

— Він чарівний, дуже ввічливий і такий милий.

На думку Катерини, жінка говорила трохи'•заголосно. Можливо, вона була збуджена алкоголем? її трохи несамовитий сміх викликав тривогу за чоловіка. Здавалося, що він потрапив у пастку. Легко, ступаючиг Катерина зійшла вниз, прокралася у вітальню й сіла, не вмикаючи світла. Навпроти неї, за тюлевою занавіскою, залита дощем тераса виблискувала, як озеро. А вдалині, на вулиці Гренель, мокра ніч була розцяцькована електричними вогнями. В тоні великосвітської розмови лікар говорив про Зізі Білодель, цікавився долею її ватаги.

— Вона розбіглась докторе. Я починаю переконуватись, що. "веселі ватаги" швидко розпадаються... Перш ніж зробити такі висновки, мені довелося довгенько потинятися. Із тих, ЩОЇ затягли вас у цей вир, докторе, за кілька тижнів не лишилося жодного, крім мене і Білоделів. Пригадуєте Палезі, того чудового хлопця, який безбожно пив і якому чарка завжди давала радість?.. Так от, він дістав запалення спинного мозку і кінчив тим, що опинився в Лангедоці, у своїх батьків... Або той розгніваний сюрреаліст, який у своєму намаганні налякати нас кидався на дітей? Він насуплював брови, носив розкуйовджене волосся і, незважаючи на це, був подібним до ангела... Ми запитували його, чи не завтра вранці він, нарешті, покінчить з собою. Я не сміялася, бо знала, що це завжди кінчається погано... Так от, минулого місяця, не назвавши себе, Азаведо жартома викликав його посеред ночі до телефону і сказав, що Дора зраджує його з Раймоном... Це була, звичайно, брехня... Але той лише флегматично запитав: "Чи ви переконані в цьому?" — і тут же почувся сухий постріл...

Незнайома говорила швидко, трохи задихаючись. Розлючена його сердечним і поважним тоном, якого вона ніколи не чула в розмові з собою, Катерина не почула відповіді лікаря. Сидячи в темній в.італьні навпроти заплаканих віконних шиб, вона раз у раз повторювала про себе, що ця людина тільки до неї виявляла свою жорстокість...

— Ах,— наполягала жінка,^— не соромтесь, можете говорити мені про Азаведо... Тепер я сміюся з цього всього!.. Ні, це неправда... Жодна любов ніколи не вичерпується до кінця. Я повинна б його ненавидіти... але він не зміг стати в моїх очах гіршим за зло, яке мені заподіяв... Я не можу сказати про нього, щоб він хоч трохи вгамував біль мого серця. Най-мізерніші істоти залишаються великими вже тим, що вони знищили. Через цього нікчему я дійшла до краю, пройшла всі сходинки падіння і все більше й більше загрузаю в багні.

— Дорогенька моя, чи він хоч вилікував вас від любові? — манірно запитав лікар.

Катерина аж здригнулася. їй здалося, що несподіваний вибух сміху незнайомої, схожий на тріск матерії, яку роздирають, повинен пройти крізь усі сім поверхів будинку і віддатися луною десь у підвалі.

— Чи ж я прийшла б у іншому разі сюди об одинадцятій вечора?.. Хіба ви не бачите, що я вся аж палаю?.. Навіщо тоді вдалася ваша вченість?

Він відповів їй, що не займається чаклунством. —— Мене цікавить тільки те, Що ви мені розповідаєте. І я можу допомогти вам розплутати ваш клубок...

— Всього, що ви хотіли б, вам таким чином нізащо не виявити...

— Глибоко помиляєтесь, мадам! У цьому кабінеті люди розкривають передусім те, що їм хотілося б приховати. Ago принаймні я виводжу на

денне світло правду, яку вони хотіли б приховати і яка сама виривається з їхніх уст.

— Ви дуже помиляєтесь... Любов може викликати у нас ціле море брехні... Уявіть собі, коли я порвала з Азаведо, він повернув мої листи. І ось одного вечора я оцинилася віч-на-віч з ними. Якими легковажними вони мені здалися! Я гадала, що для зберігання їх потрібен буде цілий чемодан, а вони вмістилися у одному великому конверті. Я поклала його перед собою... Ви сміятиметеся з мене, але, згадавши, скільки в тих листах невимовних страждань, я сповнилась почуттям поваги і жаху до них. Почуття це було до того сильним, що я не наважувалась прочитати жодного з листів. І все'ж вирішила розкрити найжахливіший... Я пригадала собі той червневий день у Кап Ферре, коли написала цей лист, перебуваючи в стані агонії. Тільки якийсь випадок відвернув мене від самогубства. І ось пройшло три роки, я нарешті вилікувалась, і цей лист знову затремтів у моїх пальцях... І що б ви подумали? Він видався мені таким безбарвним, що мені здалося, ніби я помилилася датою. Але ж ні, це були рядки, написані на порозі смерті... Мої жалюгідні викрути так і не досягли цілі! Нещасна ідіотка, я думала, що все це збудить ревнощі Азаведо... Всі інші листи були написані н* той же кшталт. Нема нічого ганебнішого, як махінації кохання... Але я не хочу чомусь вас навчати, це ваше ремесло, і ви знаєте про такі речі краще од будь-кого. Ко^ли я когось кохаю, то ні на мить не перестаю прикидатися й хитрувати і роблю це з такою вавзятою наївністю, що вона повинна б розчулити того, на кого спрямована, замість того, щоб роздратувати його, як це звичайно буває.

Сидячи в темряві, Катерина Шварц намагалася не пропустити жодного слова. Незнайома робила паузи зовсім не тому, що цього вимагала інтонація, вона зупинялася так, ніби у неї несподівано відбирало голос. Чому вона звернулася до Елі? Чому саме до нього прийшла сповідатись? Катерині хотілося відчинити двері кабінету і закричати:

— У нього нема жалю до вас! Він може хіба що глибше втоптати вас у багнюку... Не знаю, до кого— вам слід би було звернутись, тільки не до нього, не до нього!

— Б'юсь об заклад, дорога панунцю, ви не говорили б так гапно про кохання, якби знову не потрапили на його гачок... Чп правду я кажу?..

Він висловлювався ніжно, по-батьківськи, спокійно і ввіч-ЛПРО Але відвідувачка перебила його грубим, майже вульгарним тоном;

— Авжеж! Це й сліпому видно... Невже ви гадаєте, що я прийшла сюди за чимось іншим, крім того, щоб поговорити? Якби ви навіть вийшли з цієї кімнати, я звернулася б до столу або до дверей...

Катерина нарешті усідомила, який тяжкий злочин вона робить: жінка лікаря підслуховує під дверима, перехоплює таємниці, які звіряють її чоловікові... Обличчя її спаленіло від сорому. Вона підвелася, пройшла в передпокій, піднялася маленькими сходами в свою кімнату, всю 'залиту електричним світлом. Підійшла до дзеркала, довго вдивлялася в своє неприваблиле обличчя, з яким їй доведеться пройти крізь усе життя. Світло і добре знайомі предмети кімнатної обстановки трохи заспокоїли її. Чого вона боялася? Якої небезпеки? Зретлтою, ця жінка не якась там шлюха...

Нараз вереск незнайомої примусив її здригнутися. Двері в кімнату були напіввідчинені, вона розчахнула їх і зійшла на кілька сходів униз. Досить спуститися трохи нижче, і вона знову почує "професійні таємниці"... А може, Елі щось загрожує?.. Катерина ще раз піддається спокусі й сідає на диван біля вхідних дверей. Та якийсь час гудіння ліфта заважає їй слухати. Ну от, нарешті.

— Ви розумієте, докторе? Я була в розлуці з Філі на протязі всього літа. Ніхто мені не був так потрібен, навіть Азаведо, як той Філі, без нього я просто гинула. А він висував різні причини, щоб здихатись мене:

то його запрошують кудись, то він зайнятий справами... Насправді ж він шукав собі вигідну наречену... Але час не стоїть на місці... І ось він у свої двадцять чотири роки уже розлучений... Я ж тим часом блукала по світу. Не можна навіть описати вам, яким було моє життя: я все чекала листів від нього. У кожному місті мене цікавило тільки поштове зіконце, в якому видають листи "до запитання".

Катерина добре усвідомлювала, що вона слухає вже не з обов'язку: тепер їй не потрібно було приходити на допомогу чоловікові. Ні, вона просто піддалася нестримній цікавості. Голос незнайомої ніби гіпнотизував її, і в той же час вона невпинно думала про гірке розчарування, яке чекає на цю нещасну. Елі не спроможний був навіть її розуміти або хоч трохи поспівчувати. Як і іншим своїм жертвам, він порадить їй насолоджуватись. Звільнення і врівноваження духу через задоволення потреб тіла — в цьому полягав його "метод лікування". Він застосовував його і для розкриття героїзму або злочину, і для виявлення святості "чи самозречення... Такі думки безладно спливали в голові Катерини, не заважаючи їй слухати кожне слово з того, що говорилося в кабінеті.

— Можете собі уявити моє здивування, коли я помітила, що листи Філі в кожним разом ставали все довшими; здавалося, він писав їх 8 великим співчуттям до мене, 8 бажанням розрадити і ощасливити! Літо стало наближатися до кінця, а кількість листів усе збільшувалась. Скоро вони^ стали приходити щодня... Це сталось якраз того тижня, що його я, один раз у рік, проводжу з своєю донькою. їй уже одинадцять. Вихователька привозить її в місце, яке я визначаю наперед і яке мусить бути розташоване не ближче, ніж за п'ятсот кілометрів,від Бордо (така вимога мого чоловіка)... Я не знаю, чи мала знає про сімейний присуд, я здаюся їй страшною. Вихователька завжди пантрує, щоб я не наливала їй пити.

Ви ж розумієте: я здатна на все! Як сказав мій чоловік того самого дня, коли справу було припинено,— мені здається, що я й досі чую той голос. "Чи не думаєш ти часом, що тобі залишать маленьку? її треба

уберегти від твоїх "ліків". Коли ти не побоялася підняти руку на мене, то що тобі варт знищити її! Адже вона, як тільки їй сповниться двадцять один рік, стане єдиною спадкоємицею всіх моїх земель..." І все ж він довіряє мені Марію на один тиждень у рік. Я воджу її в ресторан і до цирку... Я вже казала вам, що листи Філі ощасливлювали мене, і Ъ не страждала більше. Йому хотілось побачитися зі мною, і він виявляв тепер більше нетерпіння, ніж я. Я була щаслива... Марія теж стала менше мене боятися. Якось увечері, сидячи на —лавочці, я, ніжно пестила її волосся... Нещасна ідіотка! Я ще на щось надіялась! Дійшло до того, що я стала дякувати бога й благословляти життя...

Катерина знову підводиться. Із спаленілим обличчям піднімається до своєї кімнати. "Що зробить Елі з цією нещасною, яка отак виливає перед ним свою душу?.." Вона повернулася й знову зайняла своє місце для підслухування... А незнайома все говорить і говорить:

— Він чекав мене о сьомій годині ранку біля виходу з вокзалу. Я побачила його якимось нужденним, зім'ятим, зацькованим. Треба дуже багато часу, щоб після довгої відсутності, зустрівшись з тим, кого любиш, побачити його таким, яким він є... Чи не так, докторе?.. Але ми надто захоплені своїм стражданням, щоб скористатися з цього відкриття... Він завів мене в "Кафе д'Орсе". Розмовляючи, ми перескакували з п'ятого на десяте* шукали, так би мовити, контакту... Він розпитував мене про живицю й сосни, про підпори для шахт (саме був той час, коли я одержую гроші). Я сказала йому, сміючись, що цього року доведеться підтягнути пояс. Американці винайшли замінник терпентину. Деревину також нікому продавати: аржелузькі тартаки пиляють сосни, привезені з Польщі, а тим часом наш ліс, що сам проситься до ним, гниє під рогами. Це справжнісіньке розорення!.. В міру того, як я говорила, Філі почав бліднути. Він наполегливо намагався довідатись, чи не можна продати сосни хоч за будь-яку ціну. Запротестувавши проти цього, я відчула, що його інтерес до мене почав спадати. Я ставала в його очах нічим разом із своїми аржелузькими соснами... Ви, розумієте, докторе? Я тепер не плакала, а сміялася —

сміялася з себе. Подумайте тільки! Бути нічим в очах того, котрий для тебе — єдиний у світі... Ви ніколи не здогадаєтесь, що я вчинила. "

— Це неважко відгадати. Ви розповіли йому свою давню історію... про те обвинувачення.

— ЗВІДКИ ви знаєте?.. Так, я розповіла йому... Я не знала, що хтось примушував його танцювати під свою дудку... Отож я розповіла йому свою історію...

— І це зацікавило його?

— Можете повірити мені! Він слухав з величезною уважністю... А мене тим часом поймав якийсь дивний непевний страх...

Я відчувала, що роблю помилку, звіряючись йому... Ви ро^ зумієте, я зацікавила його, але зацікавила занадто! Спочатку я стала побоюватись шантажу. Але то було щось зовсім, інше... Зрештою, як він міг мене шантажувати? Моя справа вже давно припала пилом... Ні, йому збрела в голову зовсім інша думка. Він подумав, що я можу бути йому корисною...

— Бути корисною? Яким чином?

— Ви недотепа, докторе! Щоб вчинити акт, на який він сам не міг спромогтися... Оскільки я вже раз пішла на таке, він сподівався затягти мене в справу, яка зв'яже мене з ним по руках... У нього виник один план. Він запевняв, що я нічим не рискую... Те, що вчинила один раз, я зможу вчинити і вдруге... Його ворог, який міг би знищити його, живе десь на селі. Він має чималий виноградник.

Я мушу поїхати до нього, щоб закупити вино. Ви знаєте, що тепер жінки займаються яким завгодно ремеслом, у тому числі й маклерством... Розумієте? Ми питимем з однієї чашки... Його всі знають

як п'яничку. Це нікого б не здивувало... Адже ви знаєте, що на селі лікаря, який займався б розтином покійників, не знайдеш і з свічкою.

Вона замовкла. Лікар нічого не відповідав. У Катерини, що сиділа на темних сходах, шалено билося серце. І ось вона знову почула голос незнайомої. Але це був уже якийсь інший голос: *

— Врятуйте мене, докторе! Він не дає мені дихати. Кінчиться тим, що я погоджуся... Чи вірите ви в демонів, докторе? Це правда, що зло може втілитися в комусь?..

Катерина не змогла витримати сміху свого чоловіка. Вона зачинила двері своєї кімнати, впала на коліна біля ліжка, заткала вуха і довго стояла так, пригнічена, знищена, нічого не думаючи...

І раптом почула своє ім'я. Сповнений жаху голос Елі вигукував його на всю квартиру.

Вона схопилася, блискавично збігла вниз, вскочила в кабінет. Спершу не побачила свого чоловіка і подумала, що він убитий. Але згодом почула його:

— Обеззброй її, швидше!,. У неї пістолет.

Доктор присів навкарачки за письмовим столом. Незнайомка, спершись плечима об стіну, тримала напівrозкриту сумочку, глибоко засунувши в неї праву руку. Вона пильно дивилася перед себе. Катерина схопила її за зая'ястя.

Жінка не чинила опору й випустила з рук сумочку, затиснувши в кулаці якийсь предмет, що не міг бути револьвером.

Мертвецьки блідий доктор підвівся з-за столу, забувши навіть прибрати тремтячі руки. Катерина силкувалася розчепити невідомій

пальці. Нарешті невеличкий пакуночок, загорнутий у білий Напір, упав на підлогу.

Незнайома дивилася на Катерину. Вона зняла свій капелюшок і відкрила коротко підстрижене, жалюгідне й рідке, вже сивіюче волосся. На її стиснутих губах і виступаючих вилицях не, було й сліду рум'ян або пудри. Жовта шкіра мінилась темними, майже коричневими смугами під очима.

Вона жодним рухом не перешкодила Катерині підібрати пакуночок і прочитати те, що було написано на обгортці.

Пішла до дверей, тримаючи у руці свій капелюх. В передпокої сказала, що у неї десь був зонтик. Катерина лагідно запитала:

— Може, краще викликати телефоном таксі? На вулиці сильний дощ.

Та лиш схвально кивнула своєю маленькою • голівкою. Запаливши ліхтарика, Катерина пішла попереп неї по сходах.

— Чому ви не надягаєте капелюшка?

Оскільки ж незнайома не відповіла, Катерина взяла його ї одягла їй на голову, потім застебнула пальто й підняла шиншиловий окомір. їй хотілося посміхнутися до неї й покласти руку на плече. Але —незнайома зникла на сходах.

Повагавшись трохи, Катерина повернулася додому.

Лікар стояв посеред кімнати, запхавши руки в кишені. Він не дивився на Катерину.

— Ти мала рацію: це божевільна, Віднині я буду обачнішим... Вона вдавала, що має револьвер. Бозна-що могло б трапитись, якби вона мала його насправді... Розповівши свою дурну історію, вона почала вимагати, щоб я вилікував її. Я сказав, що вона й так може взяти від свого типа все, що їй хочеться, не даючи нічого навзамін, тобто нічого не роблячи з того, що він вимагає... Ти чула, як вона закричала?.. "Ви лиш удаєте, що лікуєте душу^ в той час як самі в неї не вірите... Психіатр — це лікар душі, а ви твердите, що душі нема..." Зрештою, ти знаєш цю стару пісеньку. Безсумнівна схильність до містицизму на додаток до тоґо, що вона... Чому ти смієшся, Катерино? Що тут смішного?..

Він із здивуванням дивився на свою дружину. Ніколи не бачив, щоб її лице так ясніло від щастя. Опустивши плечі й трохи розставивши руки, вона промовила:

— Мені потрібно було двадцять років, щоб розкусити тебе... Тепер я визволилась... Елі, я більше не люблю тебе...

ТЕРЕЗА В ГОТЕЛІ

Якби існувала на світі істота, що їй я могла б звіритись, то чи вдалося б мені передати те, що відбулося між цим хлопцем і мною в готелі? Намагання зосередити увагу на цій пригоді перемагає лінощі, які завжди охоплюють мене, коли треба щось писати. Ніяка інша жінка не витримала б такої страшної самотності. Мене рятує лише те, що я не впадаю у відчай од перебування з самою собою.

Мої вчинки тримають мене, ніби у в'язниці. Мої вчинки? Ні, один, мій "вчинок". Навіть уночі, коли я сплю, я знову й знову повторюю свій злочин, вливаючи по краплі отруту в склянку свого чоловіка, і навіть бачу, як смерть розцвітає в ньому, ніби рослина, яку старанно поливають.

Пройшло вже десять років, як, врятувавшись від мене, Бернар благоденствує, а смерть, стимульована надміром їжі й алкоголю, поступово підточує його, хоч я перебуваю вже надто далеко, щоб підганяти плин подій. Біля нього нема вже нікого, хто б відчував потребу стерти з лиця землі цей стовп самовдоволення і самовпевненості... А я, найбільш заблукана і найбільш самотня істота серед тих, що існують на землі, і далі битимусь у тенетах свого непотрібно^ злочину.

Я перечитую щойно написане. Нема ніякого сумніву, що мій образ не приносить мені ані найменшого задоволення. Чи не стала я часом невільницею певної, накинутої собі, ролі? Чи не існує десь справжня Тереза, з якою розлучив мене отой "вчинок"? Він надав мені певної поведінки, певного способу життя, який у інших обставинах, мабуть, був би не відповідним мені.

Де б я не волочила своє виснажене тіло, своє вмираюче від жаги серце, скрізь мене переслідує мій вчинок, немов за мною рухається жива стіна! Ні, це не стіна, а якийсь живопліт, що з кожним роком стає все густішим і заплутанішим.

Мені не скучно з самою собою. Більшості людей дозволяє спокійно жити благословенна забудькуватість. Вона стирає всі давні болі і виразки. Особливо відзначаються цим жінки. Пройшовши крізь усі жахи життя, вони зберігають дитячу наївність, і в їхніх очах нічого не відбивається з того, що вони колись вчинили. Я ж не подібна до інших жінок. Інша на моєму місці сказала б: "Я приїхала в Кап Ферре після самогубства Філі, аби сховатися в цьому готелі і залишитись наодинці з своїм стражданням". А я ось признаюсь: "Цей хлопець, який завдавав мені стільки горя, урятував мене своїм самогубством". Відколи я дізналася про його смерть, то відчула полегшення і навіть стала щасливою. І не тільки тому, що звільнилася від болю, а й тому, що позбулася щоденної тривоги: адже його могли б притягнути до суду у зв'язку з тією історією з чеками. Я побоювалась також, що слідчі органи не загаються навести довідки про засоби його існування і таким чином

швидко виведуть мене на чисту воду. В подібних історіях, які стають надбанням кримінальної хроніки, завжди фігурує старша за віком жінка, на адресу якої журналісти завжди відпускають одні й ті ж делікатні жарти. Такою жінкою, що платить, низькою й жалюгідною, на цей раз мала б бути я, Тереза, що віддала б усе своє життя за п'ятнадцять хвилин безкорисливої ніжності і яка завжди прагнула тільки цього.

Моя гордість не витримала б того сорому, що від нього ввільнила мене смерть Філі. Мене став би допитувати слідчий, хоч би як свідка... Почав би копирсатися в моєму житті, рознюхав би, що я вже раніше була під слідством. І якби мені навіть удалося замести сліди, я все одно б сиділа, як десять років тому, віч-на-віч з чоловіком, у кожному слові якого криється пастка...

Тільки ж, Терезо, чого варта така любов, коли ти не можеш нею гордитися і з жахливою радістю вітаєш смерть того, хто надихав тебе на неї? Лицемірка! Те, що ти називаєш своєю любов'ю, усього-на-всього демон, який блукає в пустині,' поки не знайде істоти собі до смаку і не накинеться на неї. І коли ця істота цілком висмоктана й знищена, демон твоєї любові починає блукати % почуттям звільнення, але, скоряючись за-* конові, кидається на розшуки нової істоти, щоб знову наки-" нутись на неї й поживитися...

Філі похованийі (Його жінка, маленька бордоска, яку він покинув, прийшла, щоб хоч побачити його тіло. Чому він не звернувся до неї? *Адже вона дала б йому грошей скільки завгодно. "Скоріше здохну!" — повторював він мені). Філі похований. Я прийшла сюди, в цей готель, не як коханка в' траурі, а як видужуюча після хвороби. Тим часом отой блукаючий демон вже починає шукати собі нової жертви.

Найбільше дивує мене не те, що я вчинила, а те, перед чим я зупинилася. Так, я була після свого злочину відкинута всіма. Але як я не скотилася в прірву?.. Ти розумна, Терезо! Ти зуповним правом можеш сказати собі: надзвичайно розумна. А' оті жінки, з якими тобі інколи доводилося розмовляти на Єлгсейських полях, справжнісінькі, ідіотки.

Дурні жінки стають справжніми тварюками, якщо їх тільки не тримати в шорах або коли вони вириваються з рамок умовностей. Так, твого розуму вистачило, щоб уберегти тебе від падіння, про яке ти говориш, але не від порочності... О, я добре знаю, що деякі твоГ вчинки примусили б жінок з твоєї родини хреститися од жаху. Якби я піддалася спокусі, що іноді охоплює мене, коли, знемагаючи від утоми, з пораненими від ходьби ногами падаю на лаву в якійсь незнайомій церковці, і підійшла до одного з отих ящиків, з якого мужчина в рясі наставляє до тебе вухо крізь грати, якби вивернула туди лантух своїх найтяжчих вчинків, то все одно не змогла б розкрити їх до кінця. Як удається це тим, що після багатьох років ідуть на сповідь, усе пригадуючи й нічого не опускаючи? Коли б я була на їхньому місці, то не змогла б позбутися відчуття, що один забутий гріх зводить нанівець усе відпуіцення, бо досить з'явитись малесенькій дірочці, як довкола неї вагу-сає вся твоя мерзота.

Проте існує межа, якої я не переступила... Моє серце од— ' дочасно губить і рятує мене. Губить, втягаючи в сумні історії, але й рятує, ле дозволяючи шукати в них єдиної поживи... Отож, Терезо, в чім ти хочеш себе переконати?.. Чи не здатна ти, як і та, інша, чинити зло?.. Без сумніву так, але коли наступного дня ти підводиш підсумки того, що вчинила, " тебе охоплюють вагання, сором, огида й жах...

Таким чином, ти могла б вести облік своїх падінь... Адже твоє серце завжди було співучасником твоїх наймерзенніших пригод. Цей потяг серця, ця надія, яку ти з, самого початку вважала нездійсненною, завжди примушували тебе йти вперед, втягуючи тебе у вир зла все глибше і глибше.

Те, що відбулося між цим хлопцем і. мною... Але, власже кажучи, нічого не, відбулося!.. Уже в перший день я зайшла до ресторану в готелі з відчуттям якоїсь розрядки і усвідомленням того, що відпочиваю. Цілком можливо, що всі ці сім'ї, яких зібрали сюди великодні канікули, пройнялися співчуттям до самотньої дами, яка прийшла почитати за Сніданком. Вони не могли здогадатися, що в моїй самотині цей готель

був своєрідною гаванню і що, зрештою, бачити людей для мене теж мало, певне значення.

Дивлячись на батька, матір і дітей, що тісно всілися за одним столом, я мимоволі проймалася якоюсь теплотою. Пригадалися ті часи, коли Бернар, сидячи навпроти мене, несамовито трощив наїдки, витирав губи, пив, хоч все це .наводило на мене жах. Коли він вперше поскаржився, що світло сліпить йому очі, і сів праворуч од мене, я ніби відчула якесь визволення... Аде навіщо повертатися до цього?..

. До складу сім'ї, що всілася за найближчим столом, вхо-' дили: мати, бабуся й маленька дівчинка — всі троє з затятим і надто чемним виразом обличчя, який від бабусі передався мамі, а потім дівчинці і, таким чином, розмножився в трьох примірниках. Нарешті мою увагу привернув він... Скільки йому років? Дев'ятнадцять? Двадцять? Те, що прикувало мій погляд, було чимось невидимим для інших, бо, здається, —ніхто його й не помічав. Що ж то було? Зелена юність чи оте його обличчя, не торкнуте ще жодною турботою і ніби освітлене сяйвом ранкової зорі? Я споглядала його з цілковитою безсторонністю. Принаймні мені так здавалося... Кожноґо разу, як вирішую влаштувати собі відпочинок,— неодмінно потрапляю на ту саму вудочку: переконую себе, що моє серце вже вмерло, і бачу себе в дзеркалі старою й спустошеною. І чомусь це завжди дає мені своєрідне заспокоєння. Воно ніби за* певняє: боротьбу закінчено, любов — весь отой бруд — не стоеувться більше тебе. Я споглядаю життя інших ! свов власне минуле ніби з якогось високого балкона. Кожне нове захоплення здається мені останнім. Я завжди знаю ту хвилину, коли переступаю фатальний поріг... Але як я могла собі дозволити тоді, коли в мене ще не загоїлися сліди попередніх опіків, знову полізти в цю розжарену піч!..

Я розглядала цього незнайомого так, наче бачила перед собою якусь прекрасну квітку. Він, напевно, був дуже змучений екзаменами, бо приймав порошки і після їжі його примушували полежати. Все це, здавалось, сиділо йому в печінках. Проте він лиш відмахувався од своєї мами й бабусі і щось тихо буркотів собі під ніс. Хлопець багато читав,

особливо журнали, що їх можна було розпізнати по обкладинці. Навіть 8а обідом не міг втриматися, щоб не видобути щось із кишені та не почитати. Але його своєчасно закликали до порядку. Він, зітхаючи, скорявся і, труснувши головою, відкидав чуба, який постійно ліз йому в очі.

Все це розважало мене, і я стежила за ним, тримаючи перед очима "Коханця леді Четтерлей" і вдаючи, що читаю. Хлопець не подавав знаку, що хоч трохи зацікавився мною. Тільки одного ранку я застукала його, як він перелистував у холі покинутий мною роман Лоуренса. Як тільки я підійшла, він швиденько відсунув його. Дитяче обличчя вкрилося краскою сорому. Трохи відвернувши голову, він одійшов геть.

Тільки наступного дня трапився випадок, якого, на мій погляд, треба було сподіватися, проте він і досі не перестає мене дивувати.

За сніданком я дивилася на хлопця, як він машинально їв, втупивши погляд у порожнечу. Нема нічого граціознішого од цієї відчуженості деяких молодих людей, коли їх обсідають бозна-які химери, і вони здаються іншими, ніж є насправді. Він виглядав таким далеким од самого себе, що я навіть стала почувати себе вільніше 1 стежила за ним, не вдаючись до хитрощів. Однак мене здивувала пильність його погляду. Я простежила напрям і з остовпінням відкрила, що він дивиться на мене в дзеркало збоку, до того ж з такою величезною схвильованістю, що я просто була приголомшена! Я опустила очі, перш ніж він устиг помітити, що я розгадала його хитрість. А він дивився на мене, не одводячи погляду. І як не стримував себе, обличчя його зраджувало шалену пристрасть.

З чим можна порівняти те, що я тоді відчула? З спаленим сонцем лугом, який знову вкривається зеленню після грозового дощу... Так, це була раптоваГ божевільна весна. Всеь що я вважала в собі вмерлим, раптом відродилося й розцвіло^ Відчуття фізичного спустошення, яке усталилося в моїй свідомості, немовби вітром здуло. Ніби за помахом магічної палички, я втратила пам'ять на все, що стосується моєї

зовнішності. Інтерес, який я викликала у цього незнайомого, незважаючи на те, що не повинна була б вірити своїм очам, відновив мою молодість. І якщо в мені й піднімався несміливий протест: "Ти добре знаєш, що це неможливо",— то супроти нього в пам'яті зринали спогади про більш літніх жінок, яких палко кохали. Зрештою, цей хлопець не бачив мене проти світла, бо жорстоке світло південного сонця падало мені прямо в обличчя. Ні, в мені він побачив щось таке, що його дуже вразило, підкорило, щось незнане навіть мені самій, силу якого я не раз спостерігала в перші роки свого перебування в Парижі.

Досить було цього погляду, щоб я знову могла все витримати! Більше того, я відчула себе щасливою. Я знала, що розплачуватися треба буде надто швидко. Але я проганяла з своєї голови думку про це. Що б там не сталося, але спочатку буде радість, перша усмішка співучасті, перші слова — оте його вторгнення в таємницю моєї особи, вторгнення, яке вже почалося і від якого мені аж дух забивало.

Подивившись на нього, ніхто б не подумав, що ця дитина може приділяти стільки уваги якійсь жінці. Насправді ж, як це було видно з його обличчя, він увесь був поглинутий пристрастю. Очі його під глибоким склепінням брів палали шаленим вогнем. Коли він, сміючись, відкривав свій великий і красивий рот, можна було бачити два разки сліпучо-білих зубів, а пасмо волосся, яке без кінця спадало йому на чоло, підкреслювало аскетизм його лиця.

Виходячи з зали, він зіткнувся зі мною, але погляду не підвів. Який він високий! Один з тих юнаків, які виростають скоріше, ніж встигають оформитись риси їхніх облич: муж-" чина з виглядом дитини.

Я зразу ж пішла за ним назирці. Коли ввійшла у велику залу ресторану, він сперечався з своєю бабусею, яка вимагала, щоб він ще трохи полежав (інші члени сім'ї мали їхати автомашиною на прогулянку). Чи ба? Він не хотів залишитися сам у готелі, аби перекинутись зі мною словом?.. От уже й починаються мої хвилювання! Знову пішли сумніви, тривоги. Однак це ненадовго! Бо* які ж у нього

підстави думати, що я залишуся в залі? Зрештою, я не знаю, чи була в тому якась випадковість, що він раптом підкорився наказові сім'ї, як тільки я сіла за сусідній столик. Мене знову пойняла радість. На ногах у нього були величезні черевики і абияк натягнуті шкарпетки. Дешевенькі сірі штани трохи лисніли на колінах. Я вдала, що читаю. Тепер він уже не міг дивитися на мене в дзеркало: я сіла так, щоб Моє зображення не відбивалося в ньому. У мене не було тепер ніякої потреби підводити очі: я й так відчувала на собі його погляд.

Але .час проходив, і нічого не траплялося. Кожна втрачена хвилина вкарбовувалась в моє серце тяжким болем. Як мені зачепити його? Я мало не збожеволіла від того, що не могла нічого придумати. Чи надворі гарна погода? А може, йде дощ? Я не знала. Бо настільки була поглинута своєю тривогою, що здавалося, весь світ провалився довкола мене. Пройшла година, а ми ще не промовили жодного слова. Нарешті він під-" вівся й розправив своє заклякле тіло.. Воно було таким довгим, що його голова видалася мені маленькою, як у вужа. Він відходив геть. Я кинула цигарку.

— Пробачте, месьє...

Він обернувся й посміхнувся до мене. Погляд його був ніжний і водночас настільки пронизливий, що я ледве витримала його.' Сказала йому, що бачила, як він листав, роман Лоуренса, і якщо він бажає прочитати, то з задоволенням позичила б йому його. Усмішка зійшла з його обличчя, риси стали суворими. Він дивився на мене, може, навіть гнівно, але у всякому разі дуже сумно. Я перевела дух і говорила далі. Найважчий крок було зроблено: ми зав'язали контакт. Завдяки цим кільком словам я увійшла4 в його життя, а він у моє. Ні, в мою душу він проник отим своїм поглядом. Він іще не знав, що не так легко йому буде вирватись від мене. Цілком віддавшись цій радості, цьому блаженству, яке принесла мені перша перемога, я навіть —не слухала, що він говорив. Хлопець не переставав жерти мене очима. Ми були самі в залі. Я пригадала собі, що була гарна погода, і тому всі вийшли надвір. Нарешті я почала слухати, що він каже:

— Навіїцо здалася тоді критика, як вона не застерегла вас од читання подібної писанини?..

Після того, як я відповіла, так, аби не мовчати, що це прекрасна книжка', він важко зітхнув:

— Я дуже сумніваюся в цьому...

У голосі його я відчула більше тривоги, ніж роздратування. Він дивився на мене з великою увагою. Я йому вже не подобалась, дратувала і, значить, не відповідала тому, чого він чекав од мене. Як мені хотілося переконати його в протилежному! Я ще не знала, яку жінку він хотів би бачити в мені, але скоро я стану такою, як він сам захоче. Найтяжчими мені здавалися оці перші кроки навпомацки, коли ми обмінювалися першими словами.

Я намагалася зосередити свою увагу на тому, що він казав. А говорив він дуже швидко, мало не ковтаючи слова:

— Прекрасна книжка! І це вас нітрохи не шоку©?

Я зрозуміла його так, ніби він побоювався, чи я часом не така, як та леді Четтерлей. Тоді я сказала йому, що мені не потрібно звертатися до книг, щоб довідатись про такі речі...

— Те, що ви кажете,— мерзота...— Оскільки ж я була трохи здивована, він додав: — Але я не вірю вам!

Труснувши головою, відкинув свій чуб і втупив у мене сповнені вогню і "(мені здавалося) ніжності очі. О, як я любила його в ту хвилину! Якби не офіціанти, які накривали столи до чаю, я зрадила б себе. Я вже була настільки схви-< льована, що до мене не доходив зміст моїх власних слів. Але ж ні, справа не лише в цьому. Те, що він говорив, іі справді здавалося мені дуже дивним. Я стала уважнішою. Без сумніву, я

викликала в ньому велике зацікавлення: це було написано не тільки на його обличчі, а й знайшло ,в!дби" ток у його голосі. Однак зміст його слів не відповідав палкості, з якою вони були сказані. У відповідь на мої застереження, щоб він не мав відносно мене жодних ілюзій, юнак відповів:

— Ні, я не уявляю вас кращою, ніж ви є насправді...— І знову обпік мене своїм гарячим поглядом.— Я більш досвідчений, ніж ви можете допустити. Ваш вираз обличчя ніколи не введе мене в оману. Я ніколи не помиляюся, особливо коди йдеться про людей певного віку.

Серце моє защеміло від болю.

— В людях мого віку легше помилитися. Треба завжди остерігатися отих юнаків і юнок з обличчям ангелів. Але я їх навчився бачити наскрізь. Злі ангели бувають красивими, чи не так? Це треба пам'ятати перш за все. Що ж стосується людей, які вже прожили чимало...

— Підстаркуватих людей...— перебила я його з силуваною усмішкою.

Я принижено намагалася викликати з його боку заперечення, хай би воно було висловлене у найгіршій формі. Але він не клюнув на це.

— Так, дивлячись на них, можна розгадати все їхнє життя,— тільки й сказав, трохи відводячи погляд.

Знітившись перед цією великою дитиною з поглядом інквізитора, я спочатку не могла промовити й слова. Потім у мені обізвався" рефлекс, який завжди допомагав мені інтригувати тих, що мені подобались, Я обіцяла їм розкрити свою таємницю, розповісти свою драму.

— Якщо йдеться про моє життя, то воно здивує вас... розповідь про нього викличе у вас жах...

Він майже грубо обірвав мене і запевнив, що не вимагає від мене сповіді. Якось кумедно наполягав на тому, що в нього немає повноважень вислуховувати її.

— ...Ані пробачити,— закінчив, стишивши голос.

Тут я почала здогадуватись, що його суворе й палке обличчя ввело мене в оману, хоч мені й самій не хотілося в цьому признатись.

Я намагалася заспокоїти £ебе тим, що збудила в нього до себе неабиякий інтерес. Хоч він і відніс мене до старих, все ж пожирав таким поглядом, якого мені ще ніколи не доводилось витримувати.

— Що б ви там^ не натворили,— заговорив він упівголоса,— але, дивлячись на вас, я відчуваю те, що ні разу мене ще не підвело... Як мені це визначити?.. Буваючи між людьми й спостерігаючи за деякими чоловіками й жінками, я проймаюся майже фізичним відчуттям їх духовної смерті... Ви... Пробачте МЄНІ МОЮ ВІДВерТІСТЬ... чЦІЛКОМ можливо, що я помилюся... але я готовий битися об заклад, що ваша душа — дуже хвора, хоч іще жива... Так! Життя в ній пульсує. З тих ' пір, як я спостерігаю за вами, мене невідступно переслідує

думка про контраст між тим; чим було ваше життя дотепер і чим буде далі... Чи вас не кородять мої слова, мадам?.. Ви смієтеся з мене?..

Збентежений моїм сміхом, він замовк. Я ж сміялася не з нього, ідіота, а з самої себе. Сміялася з свого промаху і в той же час від радості, що мені своєчасно вдалося уникнути ганьби. Бо хвилину ще перед тим я готова була виказати себе і взяти його за руку... Я зітхнула.

І раптом побачила себе такою, якою виглядала в очах цього Еліасена,— зовсім старою. Він, напевно, не міг би й здогадатись, чим я була так стурбована. Я дивилася на цього двадцятилітнього ідіота, який цікавився душами жінок, і ненавиділа його...

— Ви сміється з мене? — повторив він.

Тим часом я підвелася. Відчувала потребу вийти, щоб трохи приглушити свою лють. І в той же час боялася, що не здолаю стримати себе і прожену його геть. Я не хотіла втрачати цього хлопця. Мені хотілося довести йому, що я ще справді живу, але не так, як він собі уявляв. І я почула, як промовляю до нього ніжним голосом:

— Як на свій вік, ви дуже проникливі, месьє. Трохи необачні, але проникливі.

Він запротестував, що, мовляв, не намагався бути проникливим. Йому хотілося стрімголов, спалюючи за собою мости, кинулись в такі хащі, на шляху до яких повільність і обережність особливо потрібні. Вибачаючись, він все ще намагався розгадати мої думки. Але я не хотіла розкривати йому себе.

— В усякому разі, месьє, це завзяття робить вам честь.. 1 я простягла йому руку. На кілька секунд затримала в

своїй його долоню. Вона була трохи вогкою, і дотик до неї викликав у мене відразу. Відтак обдарувала його усмішкою, за яку мене колись так любили, і докинула:

— Чи fie хочете ви ще поговорити зі мною сьогодні ввечері? — Не чекаючи відповіді, я сказал йому: — Ви можете зробити для мене дуже багато.

Напівзаплющивши очі, я наголосила на словах дуже багато. Мені хотілося скоріше побути самій, і я швиденько пішла в напрямі Вілльфранщ...

Був паркий, безмісячний вечір. Запах левкоїв забивав солонуватий дух невидимого моря. Коли я виходила з великої зали, хлопець

проводив мене очима. Боячись, що він може не знайти мене, я старалася не відходити далеко. Охоплена почуттям якоїсь непевності, я блукала в колі світла, яке падало з готелю. Мій мозок весь час свердлила думка: що може означати ця затримка,. якщо він любить мене? На якусь мить мені здалося, що, можливо, я своєю поведінкою збила його з пантелику й викликала розгубленість. Скільки ж то треба душевних зусиль, щоб примусити себе відмовитись від віри

3-40 у всемогутність своїх чарів? Чи бувають цнотливі мужчини? Чи існують вони? Ні, напевно, що ні. Або принаймні під їхньою уявною доброчесністю приховується якась таємниця...

Я передумувала раз у раз все це про себе, знаючи, що воно неправда. Я пригадувала деяких знайомих мені юнаків, таких непідробно статечних, що їм коштувало великих зусиль знизитись до мене.

Він зійшов униз по сходах головного під'їзду. На ньому був погано скроєний смокінг, і абияк зав'язаний галстук. Щоб йому, легше було знайти мене, я стала розмахувати своєю цигаркою. Він підійшов. Я не обізвалася до нього жодним словом. Мені приємно було забавлятися його замішанням. Він іще раз попросив пробачення за свою неделікатність." Тим часом вдивлявся в моє обличчя і намагався відгадати, що криється за його виразом. Очевидно, моє мовчання справило на нього враження. Можливо, він неясно відчував, що в ту хвилину я його ненавиділа.

Якби він хотів заподіяти мені якесь зло, я його навіть менше ненавиділа б.

Але думка про можливість дивитися на мене як на жінку, яка' в божевільній засліпленості чекала від нього пристрасних слів, така думка навіть не зароджувалась в його голові.

Ось у чому полягала жахливість ситуації. З усієї його цостаті, особливо з очей, я могла зрозуміти тільки те, що моя дісенька відспівана. Ні, не з наміру виникає злочин, а з відсутності його. Якби він намагався скривдити мене чи якось пошкодити мені, я могла б потішити себе тим, що викликала у ньому злобу. А від чоловіка, який ненавидить, жінка може сподіватись всього. Оця ж своєрідна ввічливість з боку мужчини говорить про те, що їй винесено безапеляційний присуд. Як жінка я вже перестала існувати. Це свідчення було випадкове, але незаперечне.

Ми сіли на лавочку. Раптом я запитала, скільки йому років.

— Двадцять... скоро двадцять один...

Нещасний! Якби мені вдалося збудити в ньому. неспокій, викликати почуття невпинної втечі часу, непоправної втрати, то, може, хоч цим би я помстилася над ним. Кожному хлопцеві з тих, які пройшли крізь моє життя, я вселяла в душу тривожне відчуття того, що з кожною хвилиною він втрачає частку своєї молодості. Вони могли мене мучити, кидати, але я залишала їх в обіймах агонізуючої молодості, на конання якої вони мусили дивитися своїми власними очима. І нічого відтепер для них не залишалося в світі, крім цієї агонії.

Тепер прийшла черга говорити мені. Я почала найбаналь-нішими словами про невидиме море й запах левкоїв, про приглушені віддаллю звуки оркестру. Все це ніби створене для щастя, тільки самого щастя нема.

— Ви не бачите мене... Уявіть собі, що я ще молода жінка...

Я зупинилася на якусь мить, щоб дати йому можливість заперечити, мовляв, і без нічної темряви я ще молода. Та він спокійнісінько відповів, що в його очах пишний декорум, у обрамленні якого показують любов у кіно, не має ніякого зв'язку з ^реальністю речей. І ще додав кілька

манірних слів про любов, яка процвітає де завгодно, найчастіше в шпитальній палаті або в лепрозорії. Я сказала йому, що ми з ним говоримо не про одну й ту ж любов...

Але, на противагу мені, він вважав, що любов єдина,— існує одна любов, тільки ми прикладаємо її до різних^ об'єктів. • Ці слова нічого не означали, вони нітрохи не відбивали глибокої внутрішньої суперечки, яка відбувалася між нами. Нарешті я наважилася поставити перед ним пряме питання: чи не пожаліє він за щастям; від якого відмовляється сьогодні? Чи не гризтимуть його потім докори?

Він нічого не відповів, можливо, тому, що я зачепила його саме вразливе місце, а може, щоб дати мені час розгорнути свою думку. Його мовчанка піддала мені сміливості. Я запевнила його, що після того, як мине молодість, кожна можливість щастя, знехтувана і відкинута, мов тінь, переслідуватиме нас аж до самої смерті. Ми ніколи більше не зустрінемо погляду, від якого відвернулися, хоч нерідко на пошуки його нам доводиться витратити все життя. Ота божевільна молодість, яка вірить, що щастя можна відкласти на пізніше, глибоко помиляється!

Він не виглядав схвильованим, навпаки, плакала я, а він мовчки дивився на мене.

— Ми збилися з алеї,— пробелькотіла я,— мені нічого не видно.

Коли я спіткнулась, він схопив мене за руку і вивів на алею. Як тільки я трохи стиснула його руку, він зразу ж вирвав її.

Я більше не могла витримати:

— Говоріть же! Відповідайте щось...

— Що я маю вам казати? Ви ще не знаєте, що означають слова любов, щастя.

— А ви? Невже ви збираєтесь мене вчити? Бідне дитя!

— Вік нічого не значить,— відповів він спокійно.— Дехто знає це завжди, інші осягають у двадцять років, а інші — після довгих років страждань, для більшості ж зміст цих слів розкривається у переддень смерті.

— Пусті слова і більше нічого,— буркнула я.

— Щодо вас,— продовжував він так, наче не дочув.— Ви все вивчили. Все перед вами, і в той же час ви нічого не знаєте.

Тоном виклику я почала стверджувати, що я все своє взяла від життя: якби я розповіла йому тільки дещицю, то він змушений був би затикати вуха.

— Нещасна дитино! Те, що у вашому середовищі (я знаю його, бо народилася, в ньому) називають бурхливим минулим...

Він запротестував, сказавши, що яким-би грішним не була моє минуле, вистачить кількох пролитих сліз, руки, розпростертої над моєю головою, щоб я знову стала дитиною, Така-то любов...

Його останні слова ледве було чути.

— Пусте,— повторила я.

Однак, Коли ми вийшли на світло, яке відбивалося від фасаду готелю, я побачила, що все його обличчя було розчер-вонілим.

Так, над цим юнаком . панувала якась невгамовна пристрасть, або ж скоріше (як висловити те, що я відчула?) він цілком був. поглинутий якоюсь одержимістю, що била з цього через край і обпалювала мене.

— Я вас ненавиджу,—майже мимоволі, прошипіла я.

— А я вас люблю,— відповів він глухим, але виразним голосом.

Те слово, якого я так безглуздо чекала, було, нарешті, сказане.

— Нещасний! — відповіла я.

Він почав мені говорити, що бажав би, щоб і я була такою нещасною...

— Я не потребую вашого милосердя. Хоч як дорого заплатила, але я взяла все від життя, взяла, взяла...

Я втретє повторила: "Я взяла все від життя", але на цей раз крізь гірке ридання. Ні, він ніколи не був моїм. Все скінчилося для мене, перш ніж мало початися. Я нічого не знаю про кохання," опріч бажання мати його, бажання, яке водночас підкорює й осліплює, примушує мене тинятися по найглухіших закутках, битися об стіну, спотикатися на вибоях, падати у переповнені багнюкою канави...

КІНЕЦЬ НОЧІ І

— Ви йдете сьогодні гуляти, Анно?

Підвівши голову, Тереза подивилася на свою служницю. Англійський костюм, що його вона їй подарувала, надто обтягував молоде стигле тіло дівчини, яка стояла перед нею.

— Чуєте, серденько, дощ іде. Що ви робитимете надворі?

їй хотілося б затримати дівчину, наслухати звичний брязкіт тарілок і незрозумілу пісеньку, яку вона без угаву наспівує. Знаючи, що поруч неї

живе й подає знак про себе молода істота. Тереза почувала себе заспокоєною. З перших місяців своєї служби Анна жила в одній з нею квартирі, у невеличкій кімнатці. По ночах до вух Терези долітали її зітхання, нечутні слова, схожі на лепет дитини, а іноді якесь звіряче буркотіп-

ня. Навіть коли молода дівчина засипала, Тереза відчувала її присутність. Здавалося, вона чує, як у тілі дівчини, що лежить за стіною, вирує кров. Тереза не була самотньою, і биття її власного серця більше не лякало її.

По суботах служниця йшла гуляти, і Тереза залишалася в темряві з розкритими очима, добре знаючи, що не засне, поки не повернеться дівчина, а вона нерідко поверталася аж на світанку.— І хоч Тереза не обмовилася про це жодним словом, одного дня Анна перенесла свої речі на той поверх, де жили слуги.

— Щоб зручніше було віятись,— пояснила двірничка. Тереза змушена була тепер задовольнятися лише короткою

розрадою, яку приносила їй щоденна присутність Анни. Коли дівчина приходила сказати їй "на добраніч" і одержати розпорядження на завтрашній день, .хазяйка намагалася затягнути розмову. Але найчастіше Анна, немов дитина, якій дорослі надокучають своїм розпитуванням, давала на все короткі відповіді. Правда, вона не виявляла ані найменшої ворожості, навпаки, іноді в ній прокидалися спалахи прив'язаності й ніжності. І все ж у її поведінці переважала байдужість, з якою молодь ставиться до інтересу, викликаного нею у старших. Тереза змушена була миритись. Адже в неї нікого не було, крім цієї служниці, за яку вона трималася у своїй незамкне-ній тюрмі, як за

шматок разового хліба. Звичайно, вона не наполягала на тому, щоб Анна залишалася, і коли, та промовляла: "На добраніч, мадам. Чи не потрібно вам ще чогось?" — Тереза аж зіщулювалась, чекаючи удару дверей, що зачинялися.

Але цієї суботи ще не пробило й дев'ятої, як Анна, в туф-* лях із шкіри, імітованої під крокодилячу, що надто стискали її товстуваті ноги, була готова до виходу.

— Ви не боїтеся дощу, моя люба?

— Ні! Адже до метро близько...

— Намочите костюм.

— Ми не будемо на вулиці! Підемо в кіно...

— Хто це "ми"?

— Друзі...— відповіла вона з виразом упертості на обличчі і тут же пішла до дверей.

Тереза окликнула її.

— Якби я вас попросила залишитись цього вечора? Щось я погано себе почуваю...

З великим здивуванням Тереза прислухалась до своїх слів. Невже це вона говорила?

— Авжеж! — буркнула служниця. Але Тереза вже відступила:

— Ні, йдіть собі, розважайтесь.

— Може, ви хочете, щоб я підігріла молоко?

— Ні, ні. Мені нічого не треба. Можете йти.

— Я розпалю в каміні вогонь.

Тереза сказала, що розпалить сама, якщо їй буде холодно.

Вона вже ледве стримувалась, щоб не випхати дівчину у пле* чі. На цей раз грюкіт дверей не завдав їй болю, навпаки, вона відчула полегшення. Глянула в дзеркало і голосно мовила:

— До чого ти докотилася, Терезо!

Зрештою, в чім справа? Невже сьогодні вона принизила себе більше, ніж будь-коли?' Стоячи на порозі цієї самотньої ночі, вона, як це робила завжди, вчепилася за першу-ліпшу живу істоту. Не бути одинокою, масти можливість перекинутись з кимось словом, відчувати біля себе дихання молодого життя... Вона більше нічого не домагається, але навіть і це для неї неможливе. І так, як завжди, темна хвиля ненависті піднялася з глибин її душі.

— Ця ідіотка без мене погано скінчила б, ще трохи, і вона опинилася б на тротуарі.

Терезі стало соромно за свої думки. Вона труснула головою. Вирішила розпалити в каміні,— не тому, що цього жовтневого вечора було холодно, а тому, що, як кажуть люди, вогонь підтримує компанію... Ось вона візьме книжку... Але чому вона не здогадалась після обіду дістати собі детективний роман? Вона не могла, читати інших книг. Коли була йоло-дою, то намагалася знайти в книгах саму себе. Тепер уже нічого не ждала од зіставлення себе з отими вигаданими істотами.

Однак сьогоднішнього вечора непевною рукою вона відчиняє засклені дверцята книжкової шафи — тієї самої, яка колись, у часи її невинності, стояла в її дівочій кімнаті в Аржелузі і яка бачила її молодою, коли стан здоров'я чоловіка примушував їх спати в різних кімнатах... Терезі пригадується, що на протязі кількох днів вона переховувала за томами "Історії консульства й імперії" маленький пакуночок з отрутою... Ця чесна— стара шафа — співучасник її злочину, свідок його... Як пройшла вона цей шлях від аржелузького хутора до четвертого поверху старовинного будинку на вулиці Бак? Тереза вагається якусь мить, бере книжку, потім знову ставить її на місце, зачиняє шафу і підходить до дзеркала.

Волосся висипається в неї, як у мужчини,— так, у неї чоло старого мужчини.

— Чоло мислителя...— стиха промовляє вона.

Але це єдина ознака старіння. "Коли я одягну капелюшок, то стаю подібною до тої, що була колись. Мені вже двадцять років тому говорили, що мій вік важко визначити". Дві складки, які проходять від її короткуватого носа до вуст, виділяються тепер не більше, ніж колись. А що, якби вона вийшла на вулицю? Піти в кіно? Ні, це приведе до надмірних витрат. Адже вона не зможе стримати себе, щоб не пуститись від одного бістро до іншого... У неї вже й так завелися невеличкі борги. Справи в ландах ішАи чим далі, тим гірше. Витрати по маєтку пожерли весь її прибуток. Чоловік написав 8 цього приводу аж чотири сторінки. .До того ж доводиться робити розчистку лісу, бо без неї сосни починають всихати.

Ця розчистка, яка колись приносила прибуток, тепер коштує багато грошей. Ціни на живицю ніколи ще не падали так низько... Він пробував продавати сосни на зруб, але купці пропонували сміховинну ціну...

Незважаючи на це, Тереза ніяк не могла відмовитись від своїх давніх звичок. Виходячи у світ Парижа, сипала грошима, як половою, щоб хоч трохи піднятися над пусткою свого життя і осягнути якщо не справжню втіху, то хол знайти вихід в хвилинному отупінні. Зрештою; у неї вже не вистачало-сил блукати вулицями Париїка. Кіно ніколи не приносило їй будь-якого полегшення, у напівтемряві кінозалу її огортала нудьга, яку вона ніяк не могла прогнати. Наймізер-ніша жива істота, за якою вона ухитрялася слідкувати в кафе, цікавила її більше, ніж ці образи на екрані. Але вона більше не наважувалась розважатися стеженням за іншими людьми, бо від деякого часу їй не вдавалося залишатися непоміченою. Недаремно вона підбирала собі одяг" нейтрального кольору і підшукувала потайні місця. З свого боку вона теж привертала увагу, сама не знаючи чим. Невже кидалося у вічі її тривожне обличчя, стиснуті вуста?..

В її манері одягатися, яку вона вважала цілком витриманою і навіть строгою, було щось від дивацтва усіх старіючих жінок, що не мають з ким порадитирь. Будучи ще дитиною, Тереза часто сміялася з своєї тітки Клари, бо стара ніяк не Могла втриматись від того, щоб не псувати капелюхів, переробляючи їх на свій смак. А тепер Тереза сама піддається цій манії, і все, що вона носить, мимоволі набирає дивацького вигляду. Можливо, колись вона стане однією з тих дивних бабусь, у капелюхах з перами, які говорять самі до себе на лавочках у скверах, риючись у старому ганчір'ї.

Вона не усвідомлювала свого дивацтва, але в той же час не могла не помітити, що вже на протязі багатьох років, сидячи десь у кафе або ресторані, невпинно стежила за жінками, які не бачили її. Де ж поділа вона чарівнцй перстень, який робив її невидимою? Бо тепер вона приковує до себе всі погляди, неначе вівця, що попала в чужу отару.

А тут, в оцих чотирьох стінах, між осілою підлогою і стелею, до якої можна доторкнутися, піднявши руку, вона принаймні почувала себе в захистку. Але треба знаходити в собі сили, щоб висидіти в цій клітці. Ну, хоч би цього вечора: вона почувала себе неспроможною залишатися на

самоті. І це почуття так болісно пронизувало її свідомість, що їй стало лячно. Наблизившись до каміна, вона поглянула в дзеркало і звичним рухом провела пальцями по щоках, Нічого вже більше не залишилося їй у житті. В цю хвилину точнісінько було те, що й завжди,— нічого нового... Нічого! Т все ж яона була впевнена, що дійшла до краю неначе той мандрівник, який помітив, що йшов дорогою, яка нікуди не веде. Кожний звук іззовні набував для неї якоїсь абсолютної вартості: автомобільна сирена, жіночий сміх, скрип гальм автомобіля...

Підійшовши до вікна, Тереза відчинила його. Падав дощ. Вітрина аптечного магазину була ще освітленою. Зелені й червоні літери якоїсь афіші миготіли в світлі вуличного ліхтаря. Тереза перехилилася з вікна і зміряла очима відстань до тротуару. Можна було б подумати, що вона промацує поглядом порожнечу. Для того, щоб кинутись туди, у неї не було ніскілечки відваги! А може,, їй просто наморочиться голова? По-* хапцем зачинила вікно, пробурмотівши:

— Боягузка!

— Як це жахливо: прагнути заподіяти комусь смерть і водночас тремтіти за свою шкуру. Минуло п'ятнадцять років з того часу, як Тереза в супроводі адвоката вийшла з будинку суду, примовляючи упівголоса:

— Нема складу злочину. Справу припинено, справу припинено!

їй здавалося, що вона нарешті звільнилась від усього цього. Т&к, ніби люди можуть вирішити, що злочину не було, в той час коли він стався! Того вечора вона не сумнівалася, що попала в гіршу тюрму: в тюрму власного вчинку, з якої їй не вирватись ніколи.

"Якби я ставилася з презирством не лише до чужого життя, а до свого власного..." З тих пір, як вона в Аржелузі зробила єдину спробу покінчити самогубством, у ній завжди, навіть у найтяжчі хвилини безнадії, нуртував вічно живий інстинкт самозбереження. На протязі цих

п'ятнадцяти років, хоч яким невпорядкованим було її життя, вона дотримувалася певного принципу — завжди піклувалася про своє хворе серце. Вона ніколи не піддавалася спокусливому бажанню спалювати своє життя, як ото роблять люди з хворобливим потягом до наркотиків. І чинила так зовсім не тому, що керувалася якимись благородними , почуттями, а з страху перед смертю. Лікареві не доводилось довго вмовляти її, щоб вона кинула палити. В її кімнаті тепер не знайти навіть однісінької цигарки. •

Терезі стало холодно. Вона тернула сірником об підошву свого черевика, і незабаром язики полум'я почали. лизати поганенькі полінця, які в Парижі так дорого коштували. Але це потріскування вогню й вапах диму нагадали уроженці ланд часи її невинності, коли вона ще не здійснила свого страшного злочину. Тереза підсунула своє крісло якомога ближче до вогню і жестом, який вона помітила колись у тітки Клари, з заплющеними-очима почала гладити свої ноги. У цьому запахові щойно запалених дров їй вчувалося багато інших запахів. В поле зору її свідомості, неначе мимохідь, на часинку, насувалися людські обличчя, потім щезали. Це були обличчя? тих, які займали певне місце в її житті, коли жеребок її долі ще не був кинутий, коли все ще могло скластися інакше. Доля її набрала завершеного, ніби вічного вигляду. Ось що означав пережити себе, бути впевненим у своєму безсиллі додати щось чи відняти від того, що є.

Вона слухала, як годинник пробив дев'яту. Треба ще трохи згаяти часу, поки настане час приймати порошок, який забез-" печує їй декілька годин сну. Не можна сказати, Щоб у цієї страдниці приймання снотворного стало звичкою, але цього вечора вона не могла обійтися без його допомоги. Уранці в неї завжди було більше потягу до життя; найбільше ж вона боялася пробудження посеред ночі і намагалася уникнути його за всяку ціну. Ніщо так не лякало її, як безсоння, коли Доводилося, лежачи в темряві, змагатися з цілим сонмшцем злих фурій або звабливих примар, породжуваних болісною уявою. Щоб уникнути скорботи, яку викликало її теперішнє становище, щоб не впасти здобиччю цієї німої юрби, серед якої вона бачила насуплене обличчя

свого чоловіка — своєї жертви — і маленьке смагляве обличчя своєї доньки Марії, якій уже сімнадцять років; щоб не дати задушити себе цій навалі привидів, які переслідували її, мучили, приголомшували, а потім тікали,—вона приковувала свою увагу до одної з них і на всьому протяві довгої безсонної ночі воскрешала в <;воїй свідомості скороминущу радість — радість без завтрашнього дня. Бо тільки це мало ще у її житті якесь значення, займало хоча б маленьке місце, ховало в собі якусь насолоду: спогади про дружбу, що тільки-но починалась, любов, забруднити яку не вистачало часу...

В години свого безсоння Тереза блукала по цьому кладовищу, перевертала трупи, шукаючи обличчя, ще не торкнутого тлінню. Скільки ж бо серед них залишилося таких, що спогад про них не викликав у її душі почуття гіркоти? Для більшості з тих, які спочатку любили її, було потрібно дуже небагато часу, або відкрити в ній цю здатність до руйнування. їй допомагали лише спогади про істот, яких вона заледве бачила, які торкнулись краєчком її життя, тільки від них — незнайомих, зустрінутих уночі і ніколи більше не бачених — вона могла чекати розради. Але найчастіше траплялося так, що й ці перехожі тікали від неї. Вона раптом помічала, що їх уже нема біля неї, а її думка бродить далеко від цих, інших. Вони збуджували спогади про приниження, сором. В її нужденних любовних стосунках з ними завжди наставав момент, коли вона помічала, що спільник шукає якогось інтересу... Так, завжди наступав момент, коли коханець промовляв лукаве слово і простягав руку, жебраючи позичок або вплутуючи її в "ділові •операції", які її нітрохи не цікавили.

На протязі тих найспокійніших нічних годин, коли Париж охоплює сільська тиша, Тереза безліч разів вела підрахунки грошей, які вона позичала або які в неї по-шахрайському видурили. Змушена тепер обмежувати себе до найнеобхіднішого, вона сердилася, впадала у відчай. Зіставляючи суму цих витрат із сумою — боргів, вона вся була охоплена "жахом опинитися без шеляга", жертвою якого завжди були старики з її сім'ї.

Ні, сьогодні Тереза не віддаси" себе на ці муки. Вона примусить сон прийти до неї. Треба тільки почекати годину. Годину! Але ж поки що спливло всього-на-всього кілька хвилин. Тереза підвелася, підійшла до столу, на якому стояв грамофон, і затремтіла від думки про тріскотняву, яку він може зчинити. Так ніби музика могла повалити стіни і поховати її під їх уламками. Вона повернулася в свое крісло і знову почала дивитися на вогонь.

Саме в ту хвилину, коли вона подумала: "Я дійшла до краю й не можу більше витримувати такого життя..." — задзеленчав дзвінок. Звук його був тихий і короткий, але Терезі він видався аж надто різким. "Це, напевно, в Анни заговорило сумління: вона побоялася, що її хазяйка й справді занедужала... Ні! Це не Анна. Мабуть, двірничка пообіцяла їй навідатися до старої і запитати, чи їй, бува, чого не треба. Авжеж, напевно двірничка!.."

II

Тереза ввімкнула світло в передпокої і на хвилину завмерла: за дверима чути було чиєсь дихання.

— Хто там?

— Це я... Марія,— відповів свіжий, дзвінкий голос.

— Марія? Яка Марія?

— Та це я, мамо!

Тереза побачила перед собою дорослу дівчину. Вона стояла на порозі, трохи схилившись під вагою чемодана, якого вона тримала у руці. Невже ця ефектна жінка — та сама дитина, яку вона востаннє бачила три роки тому?.. А проте вона впізнала її голос, сміх, чорні очі...

— Як ти гарно виглядаєш, моя дівчинко.

Це були* перші слова Терези, слова жінки, сказані іншій жінці.

— Ви так гадаєте? Дома щодо цього дотримуються зовсім іншої думки... Вогонь у каміні! От добре!..

Вона кинула на чемодан своє пальто і шарфик. Якийсь жахливий жовтий светр щільно облягав її бюст. Руки були загорілі, так само як і повна шия.

— Перш за все цигарочку... Мамо, невже ви не палите? В моєму клунку, здається, ще є кілька штук... Опісля я вам розповім... Ну й історія!

Дівчина так метушилася по низенькій кімнатці, що вся вона незабаром сповнилась запахом її парфумів. Марія запалила цигарку і навпочіпки присіла біля вогню.

— А де батько?

—* А де ж йому бути: в Аржелузі. Полює на диких голубів. З тих пір, як він став хворіти на ревматизм, звелів побудувати у курені навіть їдальню з вистеленою підлогою та з опаленням. Там він проводить усе життя... І нехай собі валиться світ... його це не обходить.

— Він дозволив тобі поїхати до мене? 4

— Я сама собі дозволила.

Випроставшись, Тереза глибоко зітхнула. Яка радість! Вона заздалегідь знала, що мала хотіла їй сказати: що вона не в ладах з батьком, не може більше його переварювати, що мусить від нього

рятуватися, тікати. І як Тереза не передбачала того, що сталося? Врешті-решт, це ж її дочка.

— У неї нічого нема від матері,—вперто повторювали всі Дескейру.

Але ж ні, це неправда! Подивіться на ці вилицюваті щоки, послухайте її голос, сміх. Хоч Тереза сама з тих пір, як Марія появилася на світ, завжди з завзяттям одкидала наявність між ними хоч би найменшої схожості, однак тепер вона вразила її. Чи ж можна допустити, щоб сучасна дівчина могла терпіти людців, у середовищі яких Тереза задихалася стільки років?

— Розповідай, люба...

— Спочатку дайте мені поїсти... Я вмираю з голоду.

У неї не вистачило грошей пообідати у вагоні-ресторані. Останній франк віддала на чайові. Вона трохи заїкалася і не закінчувала фраз, перериваючи їх вигуками на зразок:

—Ну й кумедія! Колосально!

Пускала носом дим і спльовувала шматочки тютюну.

— Боюсь, Що у мене нічого не знайдеться поїсти... Треба буде кудись вийти...

Тереза уявила, що вона ввійде з малою в ресторан, і їй стало лячно. Вона почала обшукувати буфет.

Аннин будильник цокав у маленькій, чистій, аж сяючій кухні, в якій кожна каструля блищала, мов сонце. Знайшовши шинку, яйця, масло й тістечка, Тереза згадала про шампанське, яке колись у неї ніколи не

виводилося в льодовні. Тепер там залишилась тільки одна пляшка... Треба буде її подати, коли... У цей час підійшла Марія:

— Шампанське! — Вона додала, що під яєчню воно буде "знамените".— Я завжди смажу її, коли ми вирушаємо полювати на диких голубів... О, так у вас нема* сала! Терпіти не можу на маслі. Доведеться їсти яйця рідко звареними.

В цій маленькій, надто освітленій кухоньці вона, нарешті, побачила свою матір, на яку досі ледве глянула.

— Бідна матусю! Ви хворі?

Тереза кивнула головою: серце болить... До того ж вона постаріла.

— У моєму віці три роки щось значить! , Але мала вже запалила газ і відвернулася спиною.

— Ти попередила батька, що зупинишся в мене?

— Ні.

— Але ж він сказиться...

— Ви не знаєте його... Вірніше, ні! Ви його знаєте. Він скаженіє тільки тоді, коли щось у нього не гаразд. Хіба він бачить когось, крім себе? Хіба в його очах хтось, крім нього, має якусь вартість?

Не повертаючись до Терези, нона раптом промовила серйозним тоном: —

— Якби ви знали, мамо, як я вас зараз розуміюі Тереза нічого не відповіла.

— Як мене мучить совість за те, що я протягом багатьох років так погано про вас думала! — докинула дівчина.

Очевидно, стурбована материною мовчанкою, вона затихла,— стала вдавати, що наглядає, як варяться яйця. Потім знову сказала:

— Це не моя вина. Хіба могла я, будучи дитиною, мати вірне уявлення про те, як склалося ваше життя з батьком і бабусею?

Раптом вона обернулася і кинула сердито:

— Чому ви мені не відповідаєте? Я розумію, ви хотіли б, щоб я... Як ви поблідли, мамо!

— Допоможи мені впоратись з сервізом, — пробурмотіла Тереза.

Вона не стала заперечувати, коли Марія виявила бажання присунути стіл до палаючого каміна. Спершись об стіну, Тереза завмерла в темному передпокої. Стежила очима за Марією, яка літала з однієї кімнати в іншу, щось наспівуючи. Від Терезиної радості не залишилося й сліду. Що це за жінка, яку вона називає Марією? І чому вона звертається до неї на "ти"? Ось уже три роки підряд Бернар знаходив різні приводи, —щоб перешкодити їхньому перебуванню разом протягом одного тижня. І робив він це так вправно, що Тереза навіть не могла чимось заперечити. "Невже я справді є матір'ю, яка позбавлена людських почуттів?"

Народивши дитину дуже молодою, вона не помічала її, ніби осліплена своїм власним блиском. Однак не можна сказати, що це зв'язано з якоюсь дивовижною байдужістю... Так, вона стримувала в собі голос, який волав до Марії. Вважаючи себе недостойною материнських прав, вона не хотіла більше повертатися до цього.* Бернарові рішення і обмеження були для неї лише грою, з допомогою якої він розтоптував ці права. І ось раптом сталося те, чого вона ніколи собі не уявляла: дочка

сама поставила все під сумнів... Мала, яка вже більше не є малою... Вона затиснута н тих самих лабетах, у яких колись мучилась її мати, бідна, задихалася в тій самій клітці.., А тепер вона солідаризується з цією жінкою, яка втекла од своєї сім'ї.

То вже не була гра, і Тереза цього не хотіла. Вона завжди намагалася заспокоїти себе тим, що її донька ні в чому не схожа на неї, що вона викапана Дескейру. Мовчки погоджувалася, що ця Дескейру має право гудити й засуджувати її. Але чи багато Марія знала з того, що стосується її матері? Звичайно ж, її застерегли і дали відчути все те, що сталося в Аржелузі незабаром піеля того, як вона народилася па світ. Раз^і назавжди Тереза опинилася над прірвою, яку вирив її "злочин" між нею й Марією... І все ж Марія зараз біля неї, ось вона стоїть перед дзеркалом, піднявши руку і запустивши пальці в темне волосся: дівчина на виданні у хаті своєї матері...

— Доню.

Це ледве чутне слово дзвінкою луною відгукнулося в най-потаємніпшх глибинах її душі. Вона одійшла від стіни, і голосно покликала:

— Донечко моя...

Оглянувшись, Марія посміхнулася до неї, не помічаючи чогось незвичайного в обличчі матері. А мати скресла, як річка під сонячним промінням, заквітувала раптовою весною. Терезі були відомі ці хвилини пробудження. Але на цей раз ішлося не про хвилювання тіла й буяння крові. Стоячи навпроти Марії, яка їла з пожадливістю зголоднілої школярки, Тереза відчуїїа глибину свого щастя... З чим порівняти його? З запахом квітів і трави після— того, як поїзд винесе вас з безконечного тунелю... Але вона відвела очі, щоб не дивитися на Марію, коли та з великою уважністю розкоркувала пляшку шампанського.

— Ось побачите! Обійдемось без лишнього шуму!

Цей обережний жест, з яким мала притримувала корок, Тереза бачила і в інших, точніше, в добре їй знаного... Треба буде відправити Марію до них, бо навряд чи вона залишиться тут надовго. Тереза радіє й з того, що дасть їй вечір, ця несподівана ліч. Вона навтішається своєю радістю і потім поверне малу батькові. А тим часом м&ла борсалася в довгій * обвинувальній промові, спрямованій проти батька і баби, одним словом, плела мереживо якихось плутаних думок.

— Яз більшою охотою вчилася б у монастирі, але вони кажуть, що навчання там стало надто дорогим. Не можете собі уявити, як вони подуріли з тих пір, як з живицею вийшла

' криза... Тремтять над кожною копійкою! Минулого року мені трапилася нагода побувати на балу, на жалюгідному балу в Курзонів. Ми відмовилися від запрошень під тим приводом,' що я ще молода і що в піст не танцюють! Все дуже просто: вони не хотіли витрачатися мені на сукню! Так, так! Не перечте мені, мамо! Ви краще знаєте їх, ніж я. Чуєте, що сказала баба: "Не годиться приймати запрошення, не маючи змови віддячити тим же". Вам смішно. Еге ж, я добре вмію копіювати? * — Вона твоя бабуся, Маріє.

— Ні, мамо! Хоч ви не читайте мені нотацій. Біля вас я забуду її забуду тата. Неважко буде змиритись з ними, коли вони не стирчатимуть весь день за моєю спиною. Ви, ви розумієте мене?.. —

— Ні, Маріє, не треба так казати...

Вона прийшла до неї, це ж справжня перемога! Однак, чи можпа сказати, що вона в курсі материного "злочину"? Чи знає вона Щось? Бернар, напевно, пояснпв їй, аби налякати. Давно колись, під час їхніх коротких зустрічей, Тереза спостерігала в малої вияви страху... І все ж сьогоднішнього вечора вона сама прийшла до неї.

— Ні, дорога моя, твій батько хоч і не без гріха, але він не скупий.

— То ви не знаєте, яким він став тепер. Якщо ви не могли його стерпіти п'ятнадцять років тому, то що б ви зробили сьогодні? Ви не можете навіть собі уявити... Треба тільки послухати його й бабу: "Тепер не можна вже чогось відкласти... Всі наші заощадження ляснули, а те, що ще залишається, пожирають налоги... Ти повинна працювати, моя маленька..." Глянули б ви на їх пики, коли я сказала: "От ще мені велика біда! Авжеж, працюватиму". Вони не розуміють того, що я живу згідно з вимогами часу...

"Оце слівце не належить малій,— подумала Тереза.— Вона повторює те, що почула від якоїсь старшої подруги, а можливо, від хлопця". *

— Маріє, подивися мені в вічі.— Дівчина поставила на стіл склянку і посміхнулася.— На мій погляд, все, що ти розповідаєш, може обурювати тебе... Але цього не досить, щоб так настроїти тебе проти них... а тим більше привести до мене...

Останні слова вона вимовила майже пошепки.

— От я й хотіла вам казати...

Марія не опустила голови. Лише з того, як вона густо почервоніла, Тереза зрозуміла, що потрапила в ціль.

— Маріє, ти не сказала мені всього...

— Вас, мамо, не проведеш... Ви все вгадуєте...

— Він тобі милий?

— Милий? Ні. Це якраз одне з тих слів, що їх він ненавидить. Він незвичайна людина...

Запаливши цигарку, вона сперлася ліктями.на стіл і раптом стала знову жінкою, зовсім дорослою жінкою.

— Розкажи мені все, дівчинко моя.

— Невже ви гадаєте, що я прийшла сюди для чогось іншого?

— Ти прийшла сюди тільки заради цього. Авжеж?

— Авжеж!

І знову в Терезиній душі озвався старий біль: вона було подумала, що на якусь мить потрапила в щасливу країну, де улюблена істота не зробить тобі зла, тому що ти від неї не сподіваєшся чогось одержати. Але, виходить, нема безкорисливої любові. За те, що ми даємо ближньому, ми завжди вимагаємо щось навзамін, хай навіть якусь дрібничку. Тереза вважала, що вона все передбачила: озброїлася, зібрала всі свої сили, аби відірвати від себе малу і віддати її батькові, і раптом виявилося, що навіть не було потреби відривати її, бо вона не була прив'язана до неї. "Не я цікавлю її... Я могла б померти, так і не побачивши її, якби не була їй потрібна. Вона згадала про моє існування в той день, коли в неї виникла потреба захищатися від батька, рятувати свою любов".

Тореза зпову відчула знаному їй гіркоту: навіть у своїх йайніжніших почуттях до дочки вона знайшла свого старого ворога — пристрасть, якою любима істота палає до іншого. Саме задля цієї пристрасті вона завжди була до чужих послуг, і її завжди жорстоко використовували.

Марія тривожно слідкувала за обличчям матері: вираз його різко змінився. У своїй простодушності дівчина не підозрювала, що ця хитра і

жорстока маска — стиснуті губи, холодні очі,— все це і являло для більшості справжню Терезу. Вкрадливий голос матері пройняв її острахом:

— Навіщо ти хочеш втягнути мене в свою історію? —— Ви, остання наша надія...

— Я могла б так і померти, Маріє, якби тобі не було до мене потреби...

Дівчина пильно подивилася на матір:

— Але ж, мамо, не я вас покинула...

Тереза відвернула голову, закрила очі рукою. Підвівшись, Марія хотіла обняти Її, але мати відсторонилася від неї.

— Прибери краще стіл.

Коли мала повернулася з кухні, мати стояла," спершись ліктем об камін. Не дивлячись у її бік, вона сказала:

— Я нікого не кидала, Маріє. То я, відколи народилася, покинута всіма. Тобі цього не зрозуміти.

Так, Марія не зрозуміла. Але, збентежена, вона знову намагалася обняти матір, а та делікатно ухилялася.

— Я люблю вас, мамочко, ви не вірите? Чому ви не хочете, щоб я обняла вас?

— Ти знаєш, Маріє.

— Я знаю? Тереза кивнула:

— Облишмо це... Я слухаю тебе, дорога моя. Розповідай.

Марію не треба було довго просити. Вона почала переповідати всі перипетії своєї нужденної суперечки з батьком і бабусею з приводу свого коханого, Жоржа Філо. Вони говорили, що не хочуть і слухати про одруження, яке, на їхню думку, було принизливим. Тереза дивувалася, як вони, зубожілі, майже розорені, вірять ще в усякі забобони, у якусь свою перевагу над іншими.

Вона добре пам'ятала сім'ю Філо, яка на протязі цілого століття арендувала хутір у того ж Дескейру. Його син і внук, ставши земельними спекулянтами, дуже розбагатіли під час війни. Але, за словами Марії, втратили частину свого багатства, і Бернар Дескейру, який ладен був уже погодитись на цей шлюб, знову став відмовлятись, тим більше, що у Філо виявляли неприховану ворожість до перспективи одруження їхнього сина з донькою Дескейру. Марія думає, шо це від гордощів.

— Зауважте собі, що в них і досі великий достаток. Певна річ, криза і їм далася взнаки. Огюст Філо (батько Жоржа) закупив аж цілих двадцять тисяч гектарів. Але ця операція

співпала з падінням цін на деревину... Хоч вони все ж залишилися багатшими за нас... До того ж він добре вихований, має неабиякий розум і навіть вчиться на політика...

"Не схоже на те, щоб це були її слова. Вона говорить з чужого голосу... Коли я була дівчинкою, то так само говорила, — подумала Тереза. — Сім'я обов'язково накладає на нас певний відбиток, ми піддаємося її впливові, і добре, якщо він не виявляється для нас згубним".

Терезі .стало ясно, чому дівчина примчала поїздом у Париж. Жорж Філо вчиться тут, і вона хоче бути неподалік од нього.

' — Ні, я б якось витримала розлуку... Запевняю вас. Але зрозумійте мене, мамо! Це ж хлопець... Він мене любить тільки тоді, коли ми разом. Іноді він говорить жахливі речі: "Коли вас немає біля мене, всьому настає кінець. Я тоді думаю про речі, які цікавлять мене, і про людей, яких бачу..." Я переконана, що він надає мені перевагу перед всякою іншою, але на віддалі я небагато важу в його очах. Ось у чім справа... Тепер ви мене розумієте?

— І задля цього ти сюди прийшла? Дівчинко моя, ти ж не подумала, — Тереза на хвильку завагалася,— що я викреслена з життя...

Марія почервоніла і злегка заперечила: —— Ні, мамо!

— Мене забули. Люди навіть перестали згадувати, що в тебе колись була мати. І раптом ти хочеш викопати мене з землі, хочеш послатися на мене, шукати в мене заступництва. Шукати заступництва в...

Вона вимовила своє ім'я і прізвище так тихо, що Марія * ледве почула.

— Поміркуй лишень, які думки викликає це ім'я.

— Нічого такого, що примусило б мене червоніти, мамо,— • відповіла дівчина найспокійнішим тоном.

— Ти збожеволіла, Маріє!

Але дівчина, нічого не кажучи, підвелася, підійшла до матері й обхопила її своїми руками. Тереза відштовхнула.

— Ти збожеволіла... Хіба ти не знаєш?..

— Знаю... зрештою, я давно здогадалася про все.

— І після цього ти обнімаєш мене?

— Ах, мамочко! Не мені судити вас.

Вони стояли одна навпроти другої. Тереза, поклавши пальці їй на вуста, примусила замовкнути.

— Ти мені пробачила б?..

— Пробачити вам?! Але ж ви нічого поганого не зробили...

— Те, що я вчинила, тяжить над тобою, бо ти моя дочка...

— Невже щось таке страшне?

— Нема нічого страшнішого на світі!

— Але ж, мамо...

Тереза, остовпівши, дивилася на неї.

— Одначе вони повинні були б тобі протуркати цим вуха!

— Вони, мабуть, здогадувалися, що я не стерпіла б їхніх наклепів: отже, ніколи мені про це не говорили. Лише так, дещо натякали...

— Про що? Чому я не з вами?..

— Вони завжди чогось недомовляють. Щоправда, раз або два батько говорив мені, що ви не зійшлися характерами. І гадаю, що він має рацію і що все зводиться саме до цього. Не зійшлись характерами... З гіркого досвіду я знаю, що це означає!..

Тереза, яка перед тим схилила голову, враз підвела її і стала уважно дивитися на Марію. Невже й справді вона була такою далекою від думки про злочин? Тереза дивувалася, що її свекруха й чоловік нічого їй про це не говорили. Треба було б схилятися перед їхнім несподіваним милосердям. Та не задля Терези вони прирекли себе на це мовчання, а заради честі сім'ї і ще, щоб не ображати почуттів Марії. Проте, якими б не були їхні мотиви, вони ніколи не сказали чогось такого, що могло б принизити Терезу в очах доньки. В такому разі...

— Чому ви дивитесь так на мене, мамо?

— Я думаю... думаю, що треба захоплюватись твоїм батьком, який міг би розтоптати мене перед тобою.

— Розтоптати вас переді мною?! Якщо так, то я вас люблю ще дужче.

Тереза підвелася і підійшла до книжкової шафи. Повернувшись спиною до доньки, стала перебирати руками книги і знову ставити їх на місце.

— Не можна тобі цього знати...

— Ви любили когось? Покинули батька? Хіба я маю право вас докоряти?

Та ось про що думає мала і в чому вона її підозрює! Треба їй відкрити очі. Але Тереза не може йти у своєму визнанні до кінця, це понад її сили.

Та й навіщо? Досить буде сказати лише стільки, щоб прогнати від себе малу.

— Ходи-но сюди. Ні, ні не сідай на поруччя мого крісла. Я не хочу, щоб ти мене обнімала. Сядь собі спокійно на цьому низенькому стільчику. Його привезли з Аржелуза. Колись на ньому любила сидіти тітка Клара. Слухай! Ця їхня делікатність щодо мене зворушлива і дуже гарна. Саме так, дуже гарна. Вони могли б сказати...

— Ллє ж, мамо, те, що ви не змогли стерпіти такого життя, підносить вас у моїх очах.

— А що думають про це Філо?..

На обличчі Марії раптом появився вираз стурбованості. Справді, в цьому тепер нема сумніву, вони часто натякали їй на події, про які дівчина не знала. Тихцем розпускалп чутки, що не вони, а Дескейру запобігають перед ними. Але думка аржелузькпх і сен-клерських обивателів не цікавила Марію.

— Підсунься до мене ближче і слухай... Я хотіла б, щоб при цій розмові в кімнаті було темно... Вертайся в Аржелуз, моя дитинко. Скоріше... і не питай нічого. — Потім додала, майже пошепки: — Я недостойна...

Оскільки ж Марія не дочула, повторила:

— Я недостойна...

— Мати завжди достойна...

— Ні, Маріє.

— Сказати вам, що я у вас відкрила?.. Ви людина з більш відсталими поглядами, ніж я собі гадала. Дорога мамочкої Ви судите самі себе так само, як люди в Аржелузі чи Сен-Клері. Звинувачуєте себе в ім'я тих же принципів, робите слона з того, що в очах дівчини мого покоління не має в собі нічого, вартого осуду: Ви гадаєте, що любов — це зло...

— Ні, я не думаю, що твоя любов — зло.

— Але ж, мамо, любов завжди є любов'ю. І якщо ви вийшли заміж, то це ще не значить...

— Ти, я бачу, перестала бути набожною, дівчинко моя.

Вона схвально кивнула і промовила сповненим претензійності тоном:

— Жорж допоміг мені пройти цю стадію... Це вас смішить, мамо?

Тереза силкувалася сміятися: в цих словах, у манері, з якою вони були сказані, спливла наверх Маріїна легковажність. Особливо різонуло Терезу слово "стадія". Мала підсунула ближче свій низенький стілець, і коліна її торкнулися колін матері. Поклавши на них свої обидві руки, вона почала дивитися на Терезу з тим уважним і схвильованим виразом на обличчі, який буває у молодих дівчат, коли вони звіряються одна одній у своїх сердечних таємницях.

— Зрозумій мене і не змушуй казати більше, ніж я можу. Ні, любов не обов'язково зло... але зло виглядає жахливо, коли його не маскує подоба любові!

Кілька слів вона сказала майже пошепки, і Марії довелося перепитати її.

— Що?

— Нічого, нічого...

Вони довго мовчали. Якими великими видавалися Маріїні очі, спрямовані в обличчя матері! Вона трохи відсунулась, випнувши груди і схрестивши на них руки. Тереза взяла щипці і почала ворушити дрова в каміні.

— Не намагайся зрозуміти. Я не належу до числа порядних людей. Можеш думати про мене що завгодно.

Коли Тереза вимовляла слова "я не належу до числа порядних людей", то відчула, як маленький стільчик зашарудів по підлозі. Марія трохи відсунулася від неї. Піднявши руки, Тереза затулила ними очі. Що сталося з нею сьогодні? Вона ж ніколи не плаче. Але треба, щоб мала цього не помітила. Та сльози котилися між її пальцями. Вони були гарячі й рясні, як у дні дитинства. Груди її піднімалися від плачу так само, як у ті часи. І знову стільчик присунувся до неї. Нетерплячі руки схопили Терезу за зап'ястя і примусили відкрити обличчя.

Марія витерла хустинкою материне обличчя, відтак обняла її руками і вкрила поцілунками чоло та ріденьке волосся на голові. Але Тереза одним порухом вирвалася з її обіймів і, вставши на ноги, майже з люттю гукнула:

— Іди звідси... Ти повинна зараз же залишити мене. Я тобі вже все сказала... Через ці дурні сльози хоч бери та знову вертайся до цієї розмови... Ну й ідіотка з мене! Маріє, не питай мене більш нічого. Вір мені на слово.

Вона наголошувала кожен склад:

— Я жі-нка, з якою ти не мо-жеш бути ра-зом. Розумієш? Марія похитала головою:

— Дурниці! Що б ви не робили після того, як покинули Аржелуз, у вас є виправдання.

Однак Тереза не могла їй усе сказати. Ніхто в світі не мав права від неї цього вимагати. Оскільки ж вона повторювала: "Тобі не можна тут залишатися! *Не можна!" — Марія перебила її:

— Ах, я розумію: вас хтось зв'язує! Я не подумала про це. Ваше життя склалося так, що в ньому для мене не залишається місця. А я ото снувала всілякі здогадки відносно вашого минулого... > '

— Авжеж, як ти могла допустити, що така стара жінка, як я...

Треба, щоб вона повірила. Хай відчує огиду... Але, побачивши, як донька підводиться, поправляє перед дзеркалом волосся, Тереза не витримала:

— Ні, ні, Маріє! У мене нікого нема! Я збрехала.

Дівчина глибоко зітхнула і, посміхаючись, глянула на матіїк

— Я також у цьому не сумнівалася...

— Я одинока. Ніколи не була ще такою самотньою, як тепер.

—— Віднині ви не будете самотньою!

Тереза дивилася, як вона скидала берет, потім стала обличчям до неї й шукала її погляду. Чому в неї не вистачило рішучості? Відпровадила б її у готель д'Орсе, а вранці послала б Бернарові телеграму... Тепер знову треба було починати цю виснажливу боротьбу.

Вона благала Марію бути розсудливою і повірити, що вона тяжко завинила перед чоловіком, хоч, незважаючи на це, він виявив таке велике благородство і навіть нічим не принизив її в очах Марії. '

— Якщо вас стримує тільки, це...

Марія на хвильку завагалася, потім підійшла до матері і сіла на підлокітник крісла.

— Мамочко, краще буде, якщо ви знатимете все... Вони мені нічого не сказали, очевидно керуючись своїми релігійними забобонами. Оте їхнє мовчання не має нічого спільного а добрістю. Адже поза межами сім'ї вони постаралися надолужити втрачене. Кожного разу, як я наважуся у розмові з кимось вимовити ваше ім'я, люди починають червоніти й відводити очі... Навіть Жорж 7— хочете, щоб я сказала вам усе? — навіть з ним ми ні разу не говорили про вас. Адже він уявляє собі бозна-що! Я хотіла вивести його з омани. Та. де там! Як тільки починаю настоювати на своєму, він хапається за шап--ку... О ні, вони не мають права робити вигляд, що ставляться до вас поблажливо, а вам нічого запобігати перед ними. Вони, безумовно, "добре постаралися", інакше б Філо так не крутили носом! Вся біда, мовляв, у тому, що моя мама не схотіла ги-біти в отій аржелузькій обстановці... Мамо, чому ви від мене відвертаєтесь?

, Тереза відштовхнула її й випросталася. Марії мимохіть здалося, що вона задихається.

— Ти ж бачиш? Я чиню тобі зло&.. Через мене розладнається ще тврє одруження... Чи Жорж Філо знає, що ти до мене приїхала?..

Марія розгублено знизала плечима.

— Ти приховала це від нього?

Вона відповіла, що хотіла зробити йому несподіванку.

— Я припускала, що, довідавшись про мій приїзд у Париж, він з радощів не зверне уваги...

— На мою присутність! Ні, донечко, ні! Іди від мене не гаючись. Від цього залежить твоє майбутнє. Не примушуй мене більше говорити...

І знову схилилася біля вогню. На цей раз Марія стривожилась. Вона відступила кілька кроків, розглядаючи матір:

— Врешті-решт, у чім же річ, мамо? Сподіваюсь, ви не прокажена?

—" Ти й не здогадуєшся, як влучно висловилась,— буркнула Тереза.

Вона досягла своєї мети! Марія почала розглядатися на всі боки й збирати речі.

— Я відвезу тебе на таксі, влаштую в готелі д'Орсе, а завтра вранці підійду попрощатися до поїзда. Він відходить о восьмій без десяти чи за десять хвилин по восьмій... точно не пригадую. Довідаємось у готелі.

Тереза не могла стримати сліз. Але не варто було обдурювати себе. її горе несло в собі приємну солодкість: вона робила те, що повинна було робити, і водночас уникала розмови на жахливу тему.

Але раптом Марія, насупивши чоло, знову підійшла до матері і заявила, що вона не піде звідси, не з'ясувавши найголовнішого, що від неї приховують на протязі стількох років.

— Йдеться не про мене і не про вас, а про Жоржа. Треба, щоб він знав, що нас розлучає. Якщо те, чого* я не зпаю, в справді таким, як оце я від вас чую...

Цей загрозливий тон повернув Терезі її холоднокровність.

— Я сказала тобі, досить! Можеш думати що завгодно. Зрештою, тепер, коли я тобе попередила, тобі легко буде примусити людей вибазікати все, що треба. Дивно навіть, як у монастирі котрась з товаришок не натякнула тобі... Невже ти ніколи не одержувала анонімних листів? Ні? Раз на віку люди виявилися вище від того, що можна від них сподіватися. Але я підказую тобі думки...

Вона дивилася на Марію, на її скривлене від переживання обличчя, на приречений вигляд дівчини... Так, колп Марія ще була школяркою, їй не раз доводилось бачити, що при її появі переставали говорити, а іноді цілий цлас раптом оглядався на неї, так наче у словах вихователькн ховався якийсь натяк. Але в цю хвилину вся вона була поглинута спогадами про випадок, який трапився минулого літа з отією Анаїс, дівчиною однакового з нею віку, приставленою до неї за покоївку... Спочатку вона дуже прив'язалася до Марії. Але Марія ніколи не виявляла ніжності до людей, які її люблять, а вона їх ні. Ця смуглянка була для неї несимпатичною, вона навіть викликала в неї відразу своєю неохайністю. Марія частенько на неї гримала, і дівчина спокійно терпіла, аж поки вона, зрештою, як і все село, не дізналася, що молодий Філо "впадає" за, мадмуазель. Пізніше стало відомо, що саме від неї походили плітки, які розповсюджувалися довкола (вона пустила чутку, що нібито одної ночі Марія прийняла парубка у себе в кімнаті). Анаїс виставили за двері, і після гарячого "обміну думками" її батьки змушені були покинути арендований хутір.

Через два або три місяці після цього Марія знайшла у себе конверт, в якому був уривок статті, вирізаний з якоїсь паризької газети. В ньому йшлося про кримінальний процес, який висвітлювався в газеті. Марія уважно прочитала рядки, підкреслені для неї чиєюсь рукою. Наскільки вона могла судити, це був уривок з обвинувального висновку прокурора, але на вистачало деяких подробиць, з яких вона могла б з'ясувати собі суть справи.

Даремно вона дошукувалася в "Ля птіт Жіронд" і "Ліберте дю Зюд-Вест" відгомону цієї драми. Вирізка, яку вона одержала, напевно, була кількатижневої давності. Вона і зараз могла б процитувати той текст напам'ять: "Панове судді, наш вельмишановний захисник апелюватиме до ваших батьківських сердець, аби розчулити вас долею дітей обвинуваченої. Гаразд! В ім'я справедливості і зневаженої суспільності я також нагадаю вам про цих невинних. Вони перші жертви цієї зіпсутої особи. Віднині, доки вони житимуть, на них тикатимуть пальцями. Вони без кінця слухатимуть, як звідусіль лунатимуть їм услід жахливі слова: "Дивіться на них! Це діти отруйниці".

На якусь секунду Марія схрестила свій погляд з материним. І все-таки дівчина першою опустила очі. В її голові, в її чистій свідомості ніколи не виникала думка, що невідома пригода Терези Дескейру може мати якийсь зв'язок із кримінальною справою. Одвак вона не наважилася показати батькові вирізку з паризької газети, спалила її, не заїкнувшись хоч би одним словом. Можливо, вона зробила Це л через апатію, лінощі й небажання ускладнень...

Зрештою, навіть і в цю хвилину вона картає себе, вважає божевільною: ніхто ж у сім'ї не вмер від чиєїсь руки, ніхто не був засуджений; вона пригадує, що мати завжди була на волі...

Тереза, байдужа й зачерствіла, дивилася, як вона страждає. Що буде, коли вона нічого не говоритиме: попросту відповість на одне чи два питання, і з цим буде покінчено.

"Хто в нашій сім'ї помер? — питає сама себе Марія.— Тітка Клара? Вона навіть не пригадувала цієї старої діви. Однак неможливо, щоб ішлося .про неї: мати її дуже любила, вона й досі оплакує її. Очевидно, жертву треба шукати поза сім'єю".

Іноді дощова крапля, більша від інших, розбризкувалась по балкону. Марія готувалася допитувати свою матір. Тереза вирішила про себе, що

відповідатиме лише односкладовими так або н і. Вона чекала удару. І раптом:

— Покляніться, що ніхто не вмер з вашої вини!

— Клянусь тобі, Маріє, ніхто! Дівчина зітхнула.

— Вас ніколи не судили, мамо?.. Тобто я хочу сказати, чи вас не притягали до судової відповідальності?

— Ні.

— Ви самі винні в тому, що я ставлю вам подібні питання. Вибачте мені...

Тереза схилила голову.

— Раз у вас не було ніяких непорозумінь з оманами правосуддя...

— Я цього не сказала, дитино моя... Я ствердила тільки, що ніколи не ставала перед судом.

— Ви граєте словами!

— Все це дуже просто: у мене були непорозуміння з органами правосуддя, але слідство було припинено "за відсутністю складу злочину"... А тепер іди.

— Але якщо за відсутністю складу злочину справа обернулася на вашу користь...

Тереза підвелася, взяла капелюшок і пальто малої, але дівчина навіть не поворухнулася.

— Зжалься наді мною, Маріє.

— Ви сказали, що нікого не вбили...

— Нікого.

— Отже, ви не винні?

— Ні.

Тереза знову присіла на маленькому стільчиу, насторожившись усім тілом.

— Ще одне питання: ім'я жертви? Клянусь вам, що тоді піду звідси. Це хтось чужий?

Тереза заперечно хитнула головою.

— Тітка Клара?.. Ні?.. Тоді батько?

Вона ніби гралася у відгадування, як це робила ще маленькою дівчинкою. Обвинувачена не підвела погляду,— не розняла рук. Жоден м'яз на її обличчі не поворухнувся, і все ж Марія була впевнена, що відгадала. Коли дівчина почала застібати пальто, Тереза сиділа, мов закам'яніла. Марія не бажала більше знати нічого, все інше її не стосувалося. Для неї досить було зрозуміти, що вона не .зможе вийти заміж за Жоржа Філо... Можливо, вона зможе йому так віддатися... Та треба ще, щоб він хоч на це згодився...

— В моїй кімнаті є парасолька... Почекай хвилиночку... У мене заболіло серце, але це швидко пройде... Я хочу провести тебе до самого готелю.

Марія відповіла, що в цьому нема потреби. Вона просила тільки позичити їй трохи грошей заплатити за номер і купити собі білет на поїзд. Вона поверне їх поштовим переказом із Сен-Клера.

Очевидно, не хотіла бути чимось зобов'язаною матері.

— Ти не можеш іти одна серед ночі.

— Я краще буду де завгодно, ніж тут.

— Почекай, поки вщухне дощ.

— Я чекаю, щоб ви дали мені гроші.

Добре знайома Терезі фраза, оця звична маленька фраза! Вона розсміялася б, якби не боялася, що їй заболить від того ліве плече і рука.

— Допоможи мені встати,— мовила вона.

Але Тереза говорила, напевно, надто тихо, бо Марія, здається, не дочула. Тоді вона, спершися об камін, мало не засто^ гнавши від ^олю, з трудом підвелася і вийшла в сусідню кімнату. До слуху Марії долинув скрегіт ключа в замку. Вона думала не про матір, а про Жоржа. Ось уже декілька днів він у Парижі. Невже вона так і поїде, не побачивши його?.. Ні, ні, ще нічого не втрачено! Хоч найрозумніше було б негайно повернутися в Сен-Клер, щоб Жорж і не знав про цю її подорож... Жорж, Жорж! В цю хвилину Марія була заклопотана тільки ним. Переживання матері, яка, повернувшись у кімнату, зіщулилась на стільчику, для неї" не мали ніякого значення. У всякому разі, відтепер Марія зможе сказати своїм, що для дочки Терези Дескейру одруження з Жоржем — велике щастя... Небезпека чекає її лише з боку Філо... Вони рішуче постануть проти цього одруження, як би не бажали його в душі... Але головне, щоб Жорж не підвів. Все тепер залежатиме від Жоржа...

Тоді Марія почала розглядати інший бік питання: ЖорЗк неодноразово підкреслював, що йому нікого не потрібно. При згадці про це вона вся аж холола. Навіщо обманювати себе? Марія почувала себе спокійною лише тоді, коли вони були разом або коли вона знала, що він десь недалеко від неї. Оцей переїзд Жоржа в Париж ховав для неї велику небезпеку. І ось на додато.к до всього вона не може' його зараз провідати. Але навіщо піддаватися першому ж напливові страху? Хіба невідомо було завжди, що кілька днів року вона проводить у своєї матері? Жоржеві це здасться цілком природним, і він пого^ диться на те, щоб задля нього вона продовжила своє перебування в Парижі...

Авжеж, яка вона ідіотка! Те, що відбулося п'ятнадцять років тому, не має до неї жодного відношення. Та й хіба може дівчина її віку солідаризуватися з старою жінкою, яка, крім усього, виявляє схильність перебільшувати наслідки своєї пригоди?.. Якщо підійти до її справи з об'єктивною міркою, то можна прийти'до висновку, що вона не настільки винна, як хоче себе переконати. А зрештою, винна її мати чи ні, з якої речі цей забутий епізод мав би відбитися на її щасті?.. Марія знову сіла в крісло, яке стояло навпроти низенького стільчика, й тихенько торкнула Терезу за руку. Та здригнулася, підвела голову і не повірила своїм очам: Марія посміхалася до неї. Усмішка ця була трохи силуваною. Але ясно було одне — Марія складала свою зброю.

— Мамо, пробачте мені,— мовила вона.

— Ти що, навіжена, просити в мене пробачення?

— Ви вірете мені?

— Я думаю, що ти просто, жалієш мене і хочеш потішити...

— Ну що ж, мамо, я постараюсь вам доказати...

. Чи читала вона "П'єра і Жана" Мопассана? Марія якось позичила цю книжку. Жорж вважав, що вона нічого не варта. Всі романісти тієї епохи здавалися йому поверховими. А треба було б визнати, що "П'єр і Жан"... Адже вся драма крутиться там довкола сина, який дізнався про своє незаконне народження і про* любовну історію рідної матері. Марія не могла тоді збагнути, чому їй здавалося безглуздим, що діти видають себе за суддів тих, які породили їх на світ, чому вони риються в їх інтимному житті й обурюються або впадають у відчай від того, що вони відкривають...

— Так, коли йдеться про вас, то справа виглядає зовсім по-іншому, але, врешті-решт, все зводиться до одного й того ж. Хоч біля вас я вільніше себе почуватиму. Поки я нічого не знала, то цілком природно було допускати, що ви однієї думки з сім'єю, що ви поділяєте певні її погляди, але тепер вже нема потреби обманювати мене.

Так ось куди вона хилить! Вона гадає, що, викривши матір, зробить її своєю співучасницею. Хтозна, може, мати й стане покривати її зв'язок з Жоржем?

— Слухай, Маріє!

Тереза підшукувала слова... "Коли вже скінчиться ця виснажлива розмова?"

— Слухай, Маріє. Ти маєш рацію* відмовляючись судити мене. Але дозволь мені самій вважати, на що я здатна...

— Я ж не прошу у вас нічого такого, що мати не може, зробити для своєї дочки.

Вона більше не намагалася надавати своїй мові ніжних інтонацій. Говорила сухо. Тереза обірвала її:

— Тепер тп розумієш, чому мені не можпа давати твоєму батькові підстав скаржитися на мене.

— Яка ви розсудлива, мамо! Послухавши вас, люди.не повірили б своїм вухам.

— Маріє! *

Раптом мала спалахнула люттю.

— Кінець кінцем ви любили, ви знаєте, що це таке. Проте мені здається, що, хоч я тільки починаю любити, мене вам нічого вчити. Ще раз повторюю вам: я спокійна за Жоржа при умові, що бачитиму його завжди. Як тільки його не буде біля мене, я втрачу його. Оце його перебування в Парижі буде для мене страшним випробуванням. Я відмовляюся жити з вами, але ніхто не здивується, коли я навідуватиму вас хоч на короткий час.

— Я здамся на волю твого батька.

— Яким тоном ви це сказали! Навіть не віриться, що ці благопристойні, пройняті буржуазною добропорядністю слова 'зійшли з ваших вуст.

Тереза обірвала її на півслові:

— Досить! Чи тобі не здається, що я вже цілком вибилася з сил? На ось ключ! Візьми в шафі простирадла і постели собі ліжко в наріжній кімнатці. Як тільки відкриється пошта, я піду послати твоєму батькові телеграму... Ні слова більше!

Вона простягла їй ключа, а коли підвела голову, дівчини вже не було в кімнаті. Тереза чула, як скреготнув замок від комода, потім до її слуху долинув шум метушні, який тривав досить довго. Трохи згодом,

приклавши вухо до дверей, вона вловила рівномірне, спокійне дихання. Нарешті й вона може лягти! Хоч нічого розраховувати на те, щоб заснути. Але все ж добре простягнутися на ліжку й завмерти без руху. Та не встигла вона погасити світло, як зразу наче в прірву провалилася. Стрімголов полетіла у найбездонніші глибини сну, і нічого з того, що відбулося ввечері, не з'явилося у її маренні, не вирвалося з глибин свідомості. Природа обдарувала відпочинком знесилене втомою тіло. Світанок* освітив розкидану в безладді меблю, низенький стільчик, на якому так нещодавно страждала Тереза, й пляшку з-під шампанського, забуту на круглому столику.

III

Вона прокинулася від вищання пилососа. "Вже запізно попереджати Анну,— було перше, що прийшло їй у голову.— Вона, напевно, вже заходила до малої". Накинувши на себе старий халат, Тереза вийшла до служниці, обличчя якої аж кричало від обурення.

— Ви вже заходили в кімнату?

— Авжеж! Ну й розгардіяш!

— Ви розбудили її?

— Там нема зараз нікого: вони пішли.

Тереза пройшла через їдальню і відчпнпла двері: кімнатка й справді була порожня, чемодан зник.

Очевидно, Марія поїхала поїздом на Бордо, але вона могла також піти до хлопця...

— Може, принести вам кави, мадам?

Терезу вразив фамільярний тон Анни. Вона пояснила:

— Учора ввечері, після того як ви пішли, несподівано при-" їхала до мене донька. Дивуюся, як вона пішла, не поцілувавши мене. Напевно, боялася розбудити...

— Цей візит вилікував мадам? Мадам більше не хворі? Тереза вдала, що не зрозуміла цієї іронії, і сказала, що

вона й досі почуває себе трохи втомленою. Х°ДІ Анна, прибираючи з столика пляшку від шампанського, мовила:

— Ось що помогло, мадам! — І вона зиркнула на неї на-смішливим поглядом.— Коли я була в шпиталі, мені дали його випити після операції. Це поставило мене на ноги.

Тереза знизала плечима. Вона була надто втомленою, надто байдужою, щоб завдавати собі клопоту переконувати. цю дівчину. Одягаючись, подумала: "Начхати мені на її думку". Але насправді вона так перейнялася цим, що й забула про Марію. До цього часу Тереза викликала в Анни почуття поваги, і вона завжди ставилась до неї з якоюсь боязкою, а іноді майже ніжною шанобливістю. Певно, служниці довелося наслухатися про неї чимало пліток, коли її довір'я похитнулося так швидко. От тобі й Анночка! Мабуть, доведеться} розчаруватися і в цій останній вірній їй істоті. Але про це ще буде час подумати. Спершу треба зробити найневідкладніше — послати телеграму Бернарові, аби застерегти себе од відповідальності.

Виходячи з поштового відділення на вулицю Гренель, Тереза на хвилину завагалася: повернутися додому чи ні? Знову відчути на собі презирство Анни? Вона ж не дала' жодних розпоряджень щодо обіду. Тим краще! Анца чекатиме її. Цього світлого прохолодного дня пізньої осені на вулиці так гарно і привітно. Тереза відпочиватиме на терасах кафе, забреде до якогось кінотеатру. Поки світитиме сонце, можна

посидіти на лавочці десь у сквері або зайти в якусь церкву, де, сховавшись у напівтемряві серед молільниць, Тереза відчуватиме себе так, ніби викрадає чиюсь таємницю. Найважливішим було для неї не повертатися на вулицю дю Бак, не відчувати, як давлять оті стіни, що, здавалося, просякнуті її стражданням. І особливо не хотілося бачити отого нового виразу обличчя Анни, а також переживати ще раз жорстоку сцену вчорашнього вечора. "Я сама себе віддала на осуд, видала свою таємницю, можливо, даремно, якщо Марія все ж таки пішла до того хлопця... Ні з того ні з сього втратила прихильність дочки".

— Ні,— додала вона упівголоса (і зграйка школярів оглянулася, проводжаючи її очима),— сьогодні все це стало для мене байдужим. Воно більше не мучить мене.

її дивувала нечутливість до дочки, для неї більше важила думка Анни. Надія знову повернути собі прихильність Марії ще не встигла пустити коріння в її серці, але Анна, її повага й прив'язаність були хлібом і водою для цієї самітниці... Теuер у неї більше нічого не залишалося. Вона повторювала собі раз у раз: "Більше нічого! Більше нічого!" Ідучи тротуаром бульвару Сен-Жермен крізь осяяний жовтневим сонцем туман, який пахнув асфальтом і листям, вона не відчувала ніяких душевних страждань, була сповнена внутрішньої свободи, ніби оце перенесла вдалу операцію, після якої все пішло на лад; ніби вже більше не крутиться в зачарованому колі, а раптом рушила вперед до ясної мети. Невже на протязі цієї нічної битви вона несвідомо сказала якесь слово, зробила якийсь жест, що розвіяв закляття? Що ж вона зробила чи сказала такого, яке відрізняється від її щоденних слів і вчинків? У всякому разі, щось таке прояснилося перед нею, вона йшла тепер у певному напрямку.

Якби не оце недомагання, оце відчуття, що тебе щось душить, що в грудях засіла смерть, вона почувала б себе майже щасливою. Яке гарне небо простяглося над Сен-Жер-мен-де-Пре! Якою милою здавалася їй утома на молодих обличчях, що посміхалися, дивлячись на неї! їй не хотілося вмирати! У неї не було найменшого бажання вмерти!

Сидячи на терасі кафе "Два Maro", вона змушувала себе випити абсент, щоб трохи сп'яніти. "Треба задушити в собі ці докори сумління,— думала вона.— Цієї ночі я була розчарована тим, що Марія не стала більше мене випитувати. Я не вразила її так, як сподівалася. Що ж такого було в моєму житті? Злочин, який не вдався. У кожної з істот, якими кишить ця площа, є щось своє. Якби люди дійшли до переконання, що їх злочин, поганий нахил або вада не має в собі чогось оеобливого, так само, як і те, що вони називають своїми чеснотами... Мені огидне це дрібненьке задоволення, яке вселилося в мене тому, що цієї ночі я ніби ножертвувала собою задля Марії. Горло треба перегризти цьому нужденному задоволенню... Всепоглинаюче, мудре презирство до самої себе!.. Ага! Ось до чого треба йти! Ось у якому напрямі..." Махнувши при цьому рукою, вона перекинула і розбила склянку. Один з молодих людей, які сиділи за сусіднім столом, підвівся, підібрав декілька уламків і, тримаючи шляпу в руці, під сміх своїх товаришів, церемоніально підніс їх Терезі. Тереза нічого не сказала, тільки оглянула його з голови до ніг своїми про-" світленими очима. Тоді він, очевидно зніяковівши, —поклав перед нею скалки розбитої склянки і мовив серйозним тоном:

— Пробачте, мадам, ви ще такі молоді!

Тереза посміхнулася: "Він не знає, що мене це зараз анітрохи не хвилює".

Вона попрямувала вулицею дю Рен, потім пішла по ла Тет аж до авеню дю Мен. Нарешті опинилася в якомусь нужденному кварталі. Змушена була на короткий час зупинитися, щоб віддихатись. На протилежному боці їй кинулася у вічі крамничка, в якій продавалося кінське * м'ясо. Передчасно зів'яла вагітна жінка у фетрових капцях на босу ногу пронизувала пильним поглядом м'ясника, який відважував маленький шматочок фіолетового м'яса. "Люди, які живуть у достатках, — подумала Тереза,— не знають, що таке справжнє горе".

— В Купол! — сказала Тереза, сідаючи в автомашину, хоч знала, що це розорить її. А для тієї жінки, яка несе в жовтому папері свій шматочок фіолетового м'яса, її ресурси здалися б казковими. "Той не страждає, хто має можливість пережовувати свої страждання, ні в чому собі не відмовляючи. Для нас страждання — це також розкіш. Мати можливість замкнутися в кімнаті і плакати... І ці гроші, які в разі потреби у тебе завжди під руками..." Так міркувала Тереза, запитуючи офіціанта:

— Чи є у вас хороше натуральне шампанське?.. В такому разі — заморожене...

Повернулася вона пізно. Поки шукала в торбинці ключ, за дверима почувся голос Анни:

— Я думаю, що це мадам... Так! Це мадам!.. Мадмуазель чекає вас з шостої години. Вона пообідала... Але апетит у неї неважний.— Тереза була захоплена напливом радості: Анна більше не підозрювала її в брехні, вона не могла вже сумніватися, що саме Марія провела минулу ніч у квартирі... Те-" реза ввійшла до вітальні, не знімаючи капелюшка й поношеного пальта. При її появі Марія підвелася. Обличчя її осунулося, наче почорніло, губи роздулися. Вона стала некрасивою. Перш за все сказала матері, що послала в Сен-Клер телеграму, в якій сповіщала батька, що приїде через день.

— Ти хотіла мене бачити ще раз?

— Так, передусім тому, що мені потрібні гроші на білет: частину з тих, які ви мені дали вчора, я змушена була сьогодні витратити.

Вона замовкла, чекаючи питання, але Тереза дивилася на неї, нічого не кажучи. Тоді мала наважилась:

— Я бачила Жоржа, ми снідали разом.

— Ну й що?

З очей її покотилися сльози.

— Але ж, дитино, я не бачу, яка нова обставина...

— Нова обставина! Я розповіла йому, що знаю правду про вашу... вашу історію. Тоді він став говорити зі мною, не криючись... Його батьки почали вороже ставитися до нашого одруження з тих пір, як довідались... Проте їх турбує не так сама драма, як ваше життя на протязі всіх цих років... Це з вашої вини! Це через вас!.."

Тереза могла б подумати, що сьогоднішній день був лише якоюсь мрією, що вона прокинулася після довгого сну і знову опинилася у тому самому кріслі, перед тим самим лютим суддею, який розходився до краю... Вона запротестувала:

— Але ж, Маріє, це "життя", якщо я добре тебе зрозуміла, було відоме Філо ще в той час, коли вони не виявляли ворожості до вашого наміру одружитися.

Марія розсипалася в безладних соромливих поясненнях: в той час старий Філо вважав Дескейру настільки багатими, що на все інше можна було закрити очі. Сьогорні ж обидві сім'ї напіврозорені. А Філо потрібен капітал.

— Він доказував мені, що його батько бубонить йому без кінця: "Женись на кому завгодно, тільки не на дівчині з ланд!.." Жорж стоїть вище всіх цих розрахунків, але він не є сам собі господарем. Треба, щоб він закінчив свою науку... До того ж у нього стільки справ, які займають його більше, ніж я, цікавлять його більше за мене.

Вона плакала, уткнувшись у м'яку спинку крісла. Тереза запитала її, що вона збирається робити... їй треба буде повернутися в Сен-Клер,

знову окунутися в життя, яке здавалося їй нестерпним ще тоді, коли вона плекала якусь надію...

— Тепер це все одно, що смерть...

Схававши голову в зігнуту в лікті руку, вона щось мимрила.

— Повтори, що ти хочеш сказати,— звернулася Тереза. Мала подивилася на неї важким поглядом і мовила тоном

виклику:

— Я сказала: хбч би ви мене не робили нещасною...

— І ти, Маріє, і ти кожним словом краєш моє серце. Вона ходила з кутка в куток. Пригадала, як учора о цій

норі Марія ввійшла в цю саму кімнату, сяюча від радості. Пригадала також все те, що так раптово розквітло в її власній душі, "щоб ось до чого привести". "Що ж трапилося з нею такого, що довело її до такого стану?" — думала вона, дивлячись на Маріїне обличчя, споганіле від безсоння, розпачу й ненависті. Так, цю ненависть Тереза цілком заслужила. Якби вона й не зробила сього непоправного вчинку і навіть якби на все життя залишилася мадам Дескейру та просиджувала з грудня по липень у невеличкій вітальні сен-клерського будинку біля вікна, що виходить на міську площу, а решту року проводила в аржелузькій вітальні, дочка не цікавила б її більше, ніж тепер. Тереза, по суті, не належала до матерів, наділених інстинктом, завдяки якому вони повністю віддають своє життя тим, кого спородили на світ. Вона була переконана, що, якби її життя пройшло одноманітно, без будь-яких потрясінь, їй все одно довелося б зазнати того здивування, яке охопило її вчора, коли вона дивилася на цю прибулу жінку — свою дочку. Якби навіть вони прожили багато років під одним дахом, в один прекрасний день вопа відкрила б для себе зовсім іншу Марію. Це була б та сама

незнайома, чужа їй жінка, що має свої симпатії й антипатії, сформовані поступово і без відома матері. Коротше кажучи, у неї було б усе те, Що не цікавило б її, Терезу, Що не мало б до неї ніякого відношення. Таким чином, нічого не змінилося б. І все ж, зустрівшись тепер віч-на-віч з цим ворогом, який появився тільки для того, щоб звести з нею рахунки, Тереза почувала себе винною перед ним і не виставляла на свій захист ніяких пом'якшуючих обставин. її "злочин", породженням якого були всі наступні її "злочини", полягав, очевидно, в тому, що вона зв'язала своє життя з життям мижчини й народила дитину, тобто підкорилась загальному законові, тоді як сама вона народилася для того, щоб жити поза владою цього закону.

Ні, щось знову не так! Якщо вона не справжня мати, то чому вона так вчора зраділа, коли Марія переступила поріг її кімнати? Невже тому, що цим несподіваним приїздом доньки вона ніби брала реванш над сім'єю Дескейру? Можливо... Але в такому разі чому вона так боляче сприймає страждання цієї дитини? Звідки береться оце бажання допомогти їй? Вона віддала б навіть життя... Але наше життя нікому не потрібне. Ціною власної крові тепер не купиш нічого. А може, покінчити самогубством? Але й тоді Терезина тінь все одно тяжіла б над'нещасною долею Марії. "Мертвою я душила б тебе не менше..."

Раптом Тереза перестала ходити сюди-туди по кімнаті, вся зосередилась і, втупивши очі в дівчину, сказала:

— У мене є ідея, Маріє...

Мала навіть не підвела голови. Спершися ліктями на коліна, вона всім тілом хиталася то в правий, то в лівий бік.

— Слухай, у мене появилася одна ідея...

Не можна було залишати часу на роздуми, треба було йти вперед, спалюючи за собою всі мости.

— Дитино моя, якщо я вірно тебе зрозуміла... 4 Той хлопець, очевидно, прихильно ставиться до Марії, але

теперішні обставини не дозволяли йому йти супроти волі батька.

— Так чи не так?

Марія ствердно кивнула головою. Тепер вона стежила за матір'ю з глибокою увагою.

З другого боку, старий Філо, потребуючи грошей, не хоче, щоб його син оженився на дівчині з ланд.

Марія притакнула, сказавши, що все зводиться саме до цього,

— Якби я відмовилась на твою користь від усього, що мені припало з боку Лароків?..

Без сумніву, йшлося про ланди — біля трьох тисяч гектарів лісу, який частково був вирубаний її чоловіком. Молоді дерева перебувають зараз уповні свого росту і обіцяють чимале багатство, та й зараз, незважаючи на кризу, її володіння оцінюються в кілька мільйонів франків. Якщо Філо так потрібні гроші, ніщо не завадить йому заставити ці маєтності. Тереза не могла назвати їхньої вартості, з дня на. день вона чекала відповіді нотаріуса. Не маючи вільних коштів, вона доручила йому зібрати відповідні дані. Отож, розпоряджаючись її майном, Філо знайдуть потрібний їм капітал...

Це пожертвування, завдяки якому Тереза позбувалася всього, що їй особисто належало, справило таку втіху, що останнє вона сказала майже веселим тоном. Однак Марія знизала плечима: > це неможливо, її мати не повинна залишатися без нічого, треба, щоб і їй зосталося щось на прожиток.

Тереза заперечувала. Мовляв, вона довго над цим думала, і для неї буде справжнім щастям хоч у незначній мірі відшкодувати те зло, яке вона їй заподіяла. Вона готова задовольнитись невеличкою рентою, яка б дала їй можливість дожити віку в будинку для старих {останнє рішення вона прийняла на ходу, будучи, зрештою, переконаною, що ліпше вмерти з холоду у якісь дірі, ніж жити в такому будинку). Вона додала, що ось уже довгий час живе, відмовляючи собі в найнеобхіднішому, що серце її все одно "здасть" рано чи пізно (лікар не приховує цього від неї) і що їй не потрібно нічого, крім кутка, в якому вона могла б "дотягнути". —

Із значно меншим запалом і рішучістю Марія клялася, що ніколи не прийме цієї жертви. До того ж потрібно було б, щоб і батько пристав на це і щоб кінець кінцем самі Філо "спокусилися". Однак Тереза на все знаходила відповідь: коли вона виходила заміж, то у шлюбному контракті застерегла за собою всі права на своє придане; її чоловік не знайшов би в цьому її рішенні чогось особливого. Зрештою, він нічого не може зробити, що б стало на заваді цьому плану. Спочатку він, можливо, здивувався б, але в нього нема ніяких підстав заперечувати проти цього... Що ж стосується Філо...

— Слухай! А може, мені особисто побачитися з твоїм Жоржем і з'ясувати йому суть справи?..

— Ну, що ви! Ви не повинні перед ним показуватися. Пробачте, коли я вас ображаю, але мені здається...

Тереза захитала головою: ні, вона не ображається, їй уже все одно. Але саме тому, що цей хлопець склав собі про неї думку як про якусь екстравагантну особу, було б непогано, якби він побачив її такою, як вона є насправді.

— Мені здається, що тільки я здатна переконати його. Мій план має подвійну перевагу: він дає Філо необхідний капітал і звільняє його (вона

завагалася на хвильку) від Терези Дескейру... Ти розумієш?.. Я сходжу з арени, зникаю. Ніхто навіть не помітить моєї смерті...

— Ні,— запротестувала Марія,— про це не може бути й мови! Єдине, чого я хотіла б довідатись від вас, коли б ви зустрілися з Жоржем,— це вашу думку про те, як він до мене ставиться... Звичайно, він буде насторожі. Але у вас такий багатий життєвий досвід... Ви розумієте, що. я хочу сказати?.. Але що з вами, мамо? Ви хворі?

Тереза розплющила очі і слабо посміхнулася;

— Нічого, пічого... Я находилася за день... по турбуйся. Мені треба трохи полежати. Тобі також треба відпочити. Подумай над тим, що я тобі сказала.

— Це дуже мило з вашого боку, Анйо, що ви мені допомагаєте роздягтись... О, ви поклалп грілку в постіль!.. Як гарно мені лежати. Збийте трохи подушку... Отак... А тепер опустіть абажур. Бульйон уже прохолов?..

Анна подала їй чашку.

— Як вам подобається бульйон, мадам? Мадмуазель уже лягли.

— Дуже прошу, не грюкайте дверима. Зараз тільки десять годин. Сьогодні ви не йдете гуляти?

Анна заперечно хитнула головою: сьогодні вона займеться своїм приданим.

— Чи не принесли б"ви вашу роботу сюди? Ми не будемо розмовляти. Але мені буде дуже приємно відчувати вас біля себе...

— Якщо це принесе мадам якесь задоволення...

Лампа відкидала на стелю світний круг, як і в дитинстві, коли Тереза була хвора: тоді, як і цього вечора, вона лежала в світлі лампи, дивилася на натруджені руки, що підрублюють грубе полотно. Під товстим шаром вчинків наша дитяча душа залишається незміниою, вона не піддається дії часу. В сорок п'ять років Тереза знову стає тією маленькою дівчинкою, яку підбадьорює й заспокоює на порозі темряви присутність няньки.

— Анна, що ви думали сьогодні вранці? Служанка здригнулася:

Сьогодні вранці?..

— Авжеж, коли ви побачили розкидане ліжко, пляшку від шампанського?

— Нічого, мадам.

— Вам багато наговорили про мене поганого? Двірничка... м'ясник... Признайтеся.

— О, що стосується м'ясника, то ні, мадам. До того ж я знаю, що це неправда.

Тереза нічого не відповіла. Відчуваючи, як на очі їй напливають сльози, вона намагалася затамувати подих. Не треба, щоб Анна це помітила.

— Ой мадам, мадам!

— Нічого, нічого, Анно...

— Мадмуазель засмутила вас!

— Я вже не плачу. Зараз засну. Посидьте ще кілька хвилин.

Вона заплющила очі, а за хвилину запевнила служницю, що та вже може йти. Анна, склавши свою роботу, підвелася. %— На добраніч, мадам.

— Ви хочете мене поцілувати?

— О, так хочу...

Анна витерла губи рукою.

— Але ж, певна річ, доню, я не така дурна! Від навіть і не подумає, що я хочу прппертп його до стіни своїми розпитами. Йдеться тільки про те, щоб він знав мої наміри, якщо ти вийдеш заміж... Думаю, що наше побачення триватиме не більше кількох хвилин.

— І все ж, якщо він дасть вам привід, заговоріть з ним, . постарайтеся дізнатися...

Марія з зачудуванням дивилася на свою матір, яка, стоячи перед дзеркалом біля каміна, зав'язувала над очима коротеньку вуальку. Вона злегка нафарбувала губи, підвела рум'янами щоки і раптом стала зовсім іншою жінкою. Вона знову ввійшла в роль, і, як це буває з жінками, що повертаються на сцену, усі забуті жести відновилися в її пам'яті. До Марії також повернувся її шик, обличчя було відсвіжене сном, очі сяяли надією.

— Можливо, його не буде дома... Але ні! Він завжди снідає в готелі, бо ж платить і за житло, і за харчі... Якщо не застанете його, почекайте...

— Так, так, доню, не турбуйся...

Такий же сонячний день, як учора, той самий легкий туман. Тереза піде пішки аж до готелю, всякому живе Жорж Філо,— на бульвар Монпарнас, поблизу вокзалу. Вона не обдумувала наперед, що має сказати. Тепер могла спокійно дивитися на людей, які важко трудилися у відкритій траншеї, на підлітка, який тягнув надто важкий для нього візок, і навіть на цю жінку, що стояла в чеканні, спершись.об стіну. Тереза вирішила позбавити себе всього, що мала. Вона вже насолоджувалася радістю самозречення. Хоч не могла собі уявити життя, коли їй залишиться саме стільки, щоб не померти з голоду. Дивно, що міркування з цього приводу у неї не викликали страху. "Побачиш, як це станеться..." — повторювала вона в думках, і все ж їй не вдалося себе залякати. Можливо, вона не вірила, що в один прекрасний день повинна буде виконати свої обіцянки. Чи поберуться вони? А втім, якщо навіть сім'я Дескейру погодиться на її відмову від свого майна, Бернар Дескейру, напевно, розпорядиться, щоб вона мала більше, ніж їй необхідно.

І все ж таки їй доведеться жити набагато скромніше. Не затьмарюючи приємності, яку їй приносила її жертва, вона намагалася уявити собі, як житиме, обмеживши себе в тому чи в іншому.

Тереза пройшла вулицею Вожірар до бульвару Монпарнас. Далі пішла лівим його тротуаром аж до вокзалу. Уважно розглядала старі, брудні фасади будинків, читала вивіски на них: "Готель де Нант", "Готель Західної залізниці", бо Марія не. могла вказати номер будинку, у якому жив Жорж.

За скляними дверима група мужчин стояла півколом біля стола, за яким сиділа адміністраторка. Тереза завагалася, зайти чи ні, відтак ступила кілька кроків до сходів. Неохайний коридорний у неймовірно брудній сорочці з закачаними рукавами поставив на східці скриньку, наповнену щітками для взуття, і повернув до Терези свою золотушну фізіономію.

— Месьє Філо? Четвертий поверх, вісімдесят третя кімната. Оскільки ж Тереза попросила його попередити месьє Філо,

що одна дама хотіла б з ним поговорити, хлопець відповів:

— Він повинен бути у себе. —

Вона повторила своє прохання і тицьнула йому в руку монету. Він пильно подивився на неї, гидко посміхаючись.

— Гаразд, не називати вашого імені? Я скажу: "Якась дама".

Вона почапала слідом по крутих затемнених сходах. Запах соусу, яким тхнуло на першому поверсі, поступався перед гидкими пахощами вбиралень, стічних жолобів, змішаних з пахощами одеколону. Хтось закричав згори:

— Звичайно ж! Хай піднімається!

І перехилився через поруччя. Очевидно, юнак чекав на якусь жінку, бо, побачивши раптом Терезу, остовпів.

— Так, мадам, я Жорж Філо.

Крізь відчинені двері його кімнати на площадку виривалося світло, але він стояв до нього спиною, тому обличчя його було важко роздивитись. Вона бачила тільки, що він високого росту, трохи згорблений. Низьке чоло, чорне розкуйовджене волосся домальовували видимі їй скупі деталі його портрета. Піджака на ньому не було, він носив светр. Комірець його голубої сорочки був розстебнутий. Тереза поспішила запевнити, що має сказати йому кілька слів. Вона швиденько проскочила в кімнату і, обернувшись до юнака, який навмисно залишив двері відчиненими, назвала себе.

За багато років вона встигла пересвідчитися, яке враження викликає на обличчях людей із Сен-Клера і Аржелуза сам тільки звук її імені:" жадібну цікавість. Вона була написана й на кістлявому продовгуватому обличчі юнака. Тереза прочитала на ньому також якесь занепокоєння й недовір'я, яке їй захотілося перш за все розвіяти.

— Будьте певні, я не стану втручатися в справи, які не мають до мене відношення. До того ж я зайшла тільки на хвилинку,— додала вона швидко.— Але на випадок, якщо б ви з Марією одного прекрасного дня прийняла певне рішення, я повинна довести до вашого відома... ,

Вона говорила повагом і зовсім невимушено. Незважаючи на те, що висловлювалась досить ясно, їй чомусь здавалося, ніби до юнака це не доходить. Тому вона одночасно вивчала його, намагаючись зрозуміти, що ж, власне, було в ньому такого дивного. Вона помітила, що він злегка косив очима. Ця вада, так само, як і каламутний, ніби від сп'яніння, погляд, надавала виразові його досить непримітного обличчя своєрідного чару. Коли Тереза без ^удаваного самоприниження, але разом з тим без надмірного докору і повчання в голосі вацитала, чп дозволить він їй присісти, хлопець, зніяковівши, попросив у неї пробачення, підсунув крісло, перед тим прийнявши з нього пальто, брудну сорочку й купу грамофонних пластинок. Відтак провів кілька разів рукою по щоках і підборіддю, вибачаючись, що не . побрився. Нарешті зачинив вікно.

— Так краще буде слухати,— пояснив.

— Мабуть, погано жити біля вокзалу...

— Я не боюсь шуму.

Сівши проти Терези на ліжку, він почав слухати з великою увагою.

— Ви повинні зрозуміти, що мова йде не про якусь там настійну вимогу, ні, зовсім про інше... Мій чоловік, зрештою, не втаємничив мене у свої наміри щодо Марії, а я живу надто далеко, щоб самій скласти якусь думку...

Тереза сама розчулювалась від своєрідного тембру свого голосу, який появлявся у неї завжди і не залежав від її свідомості. З замилуванням вона слухала свої власні слова.

— Найближчим і найбезпосереднішим наслідком дарунка, який я маю намір зробити Марії, буде те, що я повністю зійду з вашої дороги.

Жестом руки вона підкреслила цю фразу, вимовлену звичайнісіньким тоном, бо не намагалася викликати якогось ефекту чи то виставити себе жертвою. Жорж Філо запевнив, що ці майнові питання не багато важать у його очах.

— Ми вже не такі, як наші батьки, все життя яких вертиться довкола тих самих питань — посагу, спадщини, заповітів. Криза шпурнула все це на вітер, і воно нас більше не цікавить, — додав-він розв'язно і водночас ніби соромлячись.

— Я впевнена в цьому. Але ваш батенько має право знати 'про мої наміри. Якщо ви ввалюєте це за потрібне, прошу передати йому...

Тереза підвелася. Дивлячись на Жоржа Філо, можна було зрозуміти, що він вагається.

— Марія у вас?

Він якось непевно дивився на Терезу. З тих пір, як було зачинено вікно, в кімнаті тхнуло старим одягом, тютюном і милом. А як тільки сонце затяглося хмарами, житло хлопця раптом здалося брудним і

неприємним. Тереза відчувала, чщо настав момент спробувати щось довідатись для Марії.

— Вона від'їжджає сьогодні увечері. Ви нічого не хочете їй переказати?

— Мадам, я хочу, щоб ви зрозуміли...

Тереза негайно знову сіла і стала дивитися на нього з тим виразом, який вона вміла надавати своєму обличчю: при абсолютній байдужості до власних інтересів на нім можна було прочитати глибоку перейнятість справами, які турбували її співбесідника. Він говорив, що йому двадцять два роки і що одруження лякає його. Якби він мав намір узяти шлюб, то не шукав би іншої дівчини, крім Марії.

— Чи можна, з вашого дозволу, передати їй ці слова? Це вас ні до чого не зобов'язує...

Він запевнив, що говорить це не задля гарного слівця чи ввічливості. Справді, він думав про Марію з ніжністю. З нею пов'язані всі його спогади про дитинство та перші юнацькі літа. Без неї він не міг би уявити собі канікул в Сен-Клері.

— Я люблю ланди і водночас ненавиджу їх. А ви?

— Що я?!

Згадавши, хто була ця жінка і яку реакцію повинна б викликати в її свідомості одна тільки назва Сен-Клёр, він почервонів. Але йому і в голову не прийшло ототожнювати з Терезою Дескейру саме цю жінку, яка дивилася ца нього задумливим поглядом з-під коротенької вуалі.

— Я не зарікаюсь,— заговорив він після мовчанки.— Але тепер це неможливо! Перш за все через навчання, вічні екзамени...'

— Що ви! Це вам ніскільки не стало б на заваді,— перебила його Тереза.— Навпаки, одружившись, ви стали б більш зосередженим, вам не потрібно було б шукати розваг. Але я вас розумію, у вашому віці не обійтись без цих вагань...

— Авжеж, мадам? Мені ж тільки двадцять два роки...

Вона прикипіла поглядом до його довгого худого обличчя, риси якого, незважаючи на досить різкий вияв, не були ще до кінця оформлені. Каштанові, трохи зизі очі ні на чім не зосереджувались, тільки вуста мали широкий і твердий рисунок.

— Краще сказали б: мені вже двадцять два роки.

— Ви вважаєте, що я вже не такий молодий? — запитав він тривожно.

— О, ви знаєте, що, коли ви рушили в дорогу, — це рівнозначно тому, що ви вже прибули .на місце... Хіба не так?

Справді, у нього було дуже сильне відчуття бігу часу.

— Уявіть собі, що того дня, коли мені сповнилося двадцять років,— ви просто не повірите;— я плакав...

— І було чого плакати,— спокійно мовила Тереза.

Він слухав її, а вона говорила, що молодість не є початком усього, навпаки, це — агонія...

— Але ж,— додала вона, підносячи до очей пластинку, щоб прочитати назву,— оскільки ви любите музику... Тільки музика може це передати.

— Можливо, саме цього я шукаю в музиці. Як ви думаєте, чи багато хто з молоді переживає таку тривогу?

Після того, як Тереза відповіла, що він повинен краще знати, ніж вона, Жорж раптом,почав розказувати:

— У мене був друг, який нещодавно, в липні," застрілився. Не можна було знайти жодної причини, якими звичайно пояснюють самогубство. Я дуже добре знав його: ніяких історій з жінками, ніякого поганого нахилу чи аномалії.,.

— Наркотики?

— Ні, він не вживав наркотиків. Але, можливо (я подумав про це, слухаючи вас), у нього було відчуття, подібне до того, про яке ви тільки-но казали... Він хотів якнайскоріше Щось закінчити... Ця думка раніше ніколи не прийшла б у голову...

Тереза підвелася.

— Марія чекає, коли я повернуся, та і вав затримую...— Вона сказала це зовсім іншим голосом: поважним, стетечним.— Отож домовились, що в даний момент вас лякає одруження... Дозволите мені сказати їй про це? Я можу додати, що ваші почуття до неї не змінилися?...

Він не відповів на це питання.

— Дивно,— мовив.— Я вас собі навіть не уявляв... Марія нічого мені не казала... Вона не вміє характеризувати людей...

Деякий час обоє мовчали. Щоб обірвати мовчанку, він запитав, чи можна йому перед від'їздом попрощатися з Марією. Очевидно, вона поїде десятигодинним поїздом?

— Чому б вам не прийти сьогодні пообідати з нами? — раптом запитала Тереза.— Потім зможете провести Марію на вокзал.".

Він не виявив здивування і навіть прийняв це запрошення з певним запалом. Домовились, що він прийде о шостій годині. І саме тоді коридорний розчахнув навстіж двері, які до цього часу були напіввідчинені.

— До вас прийшла мадам Гарсен... Я сказав їй, що у вас хтось є... Вона чекає внизу.

Жорж Філо повернувся до Терези і промовив з виразом задоволення на обличчі:

— Ви знаєте мадам Октаву Гарсен? Гарсен із Лябюрба? Чи вони часом не ваші далекі родичі? Тепер вони живуть у Парижі. *

— Я добре знала її свекруху,—відповіла Тереза.—Але не примушуйте її довго чекати. Чи, може, вона у вас своя людина?

— Ну , що ви, мадам! Не подумайте тільки...— запротестував він не без деякого самовдоволення.

Проходячи вестибюлем, Тереза пройняла блискавичним поглядом рослу молоду жінку. Було біля першої години. Вона йшла, вся сповнена радістю, яку повинна була передати Марії. Ото,, напевно, малій не терпиться! Але не треба надто обнадіювати її...

І все ж коли Тереза побачила, як мала очікує її на коридорній площадці, то не змогла стриматись, щоб не закричати:

— Відгадай, хто в нас сьогодні обідатиме? Марія усміхалася, не сміючи вимовити його імені.

— Він прийде о шостій. Пізніше відпровадить тебе на поїзд. Марія затягла матір у вітальню і, не даючи навіть зняти

капелюшок, стиснула в гарячих обіймах.

— Яка ви добра! А я така до вас погана! Тереза раптово вирвалася від неї:

— Ні, ні, я не добра...

І пішла поперед малої в їд&іьню.

— Розказуйте мені все по порядку: що ви казали і що він вам відповідав... А також ваше враження від нього...

— Не гарячись!

Раптом у Терези пропала радість від того, що вона принесе їй приємність. Не слід надто обнадіювати Марію, повторювала вона про себе, не слід підводити її під удар гіркого розчарування.

— Так, він прийде сьогодні обідати... Це вирішено..., Але передусім... він не хоче брати на себе жодних зобов'язань... Дав зрозуміти, що це встановлено ним раз і назавжди...

— Ой!

Втупивши погляд у матір, Марія продовжувала лити воду, незважаючи на те, що вода текла з її склянки через4 край.

— Не мочи скатертини, дорогенька моя... І дуже прошу тебе: не суши собі голови. Він досить точно висловив свою думку,—його лякає

одруження. У двадцять два роки це цілком природно! Але почуття, яке він має до тебе, не викликає жодного сумніву.

На якусь хвилину вони замовкли. Марія витирала пролиту воду. Потім відсунула од себе тарілку.

— Ні, мені зараз ніщо не лізе в горло. Значить, він сказав, що його почуття до мене... Він вжив саме це слово — "почуття"?

Терезі здавалося, що так. В усякому разі, він не говорив про любов. Вона вже знала, що означає оте тремтіння куточків уст Марії, і тому швиденько додала, що почуття і любов — це одне і те ж. Марія не вгавала: а що ж він іще говорив під час такої довгої розмови?

— Хіба я все пам'ятаю?.. Що з тобою пов'язані його спогади про літні канікули, що ти — частка його життя...

— А далі?

Спершись ліктями на сіл, вона не спускала з матері очей.

— Але ж я більше не знаю...

— Так ви ж півгодини були разом...

— Мені здається, ми говорили про музику... Обличчя Марії набуло страдницького виразу.

— Він захоплений нею до безтями,— прошептала вона.

— А ти ненавидиш музику... як усі Дескейру... Це не на твою користь.

Дівчина заперечила, мовляв, сьогодні нема потреби вміти грати на піаніно.

— Як каже Жорж, скільки б я не пнулася заграти, моє виконання мало буде вартим в порівнянні з грамзаписами, які він має.

Тереза мовила, що це все одно гідне жалю.

— Чому? — наполягала Марія.— Якщо він може слухати музику, яка йому подобається...

— Так-то воно так... Але як чудово, коли музикант має жінку, яка вміє грати... Та не 8 цьому річ. Найгірше — якщо ти хочеш знати мою думку — це те, що значить така розбіжність смаків...

Тереза говорила майже пошепки, з почуттям суму і тривоги в голосі.

Марія палко мовила:

— Я переконана,, що полюблю все, що любить він. Щодо цього я спокійна. Ви думаєте, що це неможливо? Треба тільки, щоб він зажадав...

Тереза похитала головою:

— Він не зажадає, будь певна... Кінець кінцем, якщо ви колись будете жити разом, то, може, навпаки — він буде щасливий, маючи цю можливість утечі... Так, музика буде країною, у яку ти, живучи поруч з ним, не зможеш увійти. Музика звільняє і чоловіка, і жінку одне від одного... І це дуже добре... А втім, навіть коли вони обоє музиканти, трапляється, що одне і те ж захоплення роз'єднує їх. Музика здатна об'єднувати тільки тих, які люблять одне одного такою ж любов'ю..'.

— Але ж * ми любимо одне одного, мамо. Він сам говорив вам про свою любов, чи пак "почуття".

Тереза підвелася і швидкими кроками попрямувала у вітальню. Марія пішла за нею.

—1 До того ж скільки разів він мені говорив, що в нього немає нікого, крім мене, в житті, що я— єдина жінка... Чому ви посміхаєтесь?

Тереза стиснула губи. "Я не скажу їй про цю Гарсеп". Вона відповіла, що не посміхалася: просто несподіваний приступ невралгії... Вона хоче прилягти, поспати. Хай Марія потурбується про обід і не забуде дістати шампанського. Треба також замовити морозиво. Вона повинна знати смаки Жоржа.

— Це розважить тебе, моя дорога.

Витягнувшись на своєму ліжку, Тереза слухала, як на кухні брязкає посуд. Пронизливі крики, які долітали з шкільного подвір'я, свідчили про те, що людство продовжує своє життя. "Не треба, щоб Марія так надіялась... Але я не повинна також убивати її радості. Навіщо мені руйнувати її щастя? Це було б гірше від того, що я вчинила колись. Тоді в мене хоч були пом'якшуючі обставини. Похована живцем, я тільки піднімала камінь, котрий душив мене. А тепер?.. Чого варта ота моя сповідь позавчорашнього вечора, разрахована на те, щоб спонукати Марію повернутися до батька?.. Я перевершила саму себе, гралася цією своєю перемогою над собою, незважаючи на те, що глибоко страждала... Проте, особливо вчора, коли я вирішила позбавити себе маєтку, я пережила глибоку радість. Я ширяла на тисячі метрів поверх свого справжнього "я"... Завжди одне і те ж: я дряпаюсь, дряпаюсь, а відтак раптом сповзаю і знову опиняюсь у тій самій неволі, в неволі самої себе; я стаю такою, якою є тоді, коли не чиню ніяких зусиль видряпатися..."

Вона поправила подушку: "Але ж ні... Я не така жахлива. Я вимагаю від інших, щоб вони були ясновидцями. Найбільше дратує мене в Марії її здатність піддаватися ілюзіям. У мене завжди була манія знімати полуду з чиїхось очей, я не вгавала до тих пір, поки всі довкола мене не починали бачити зовсім ясно. Я не хотіла бути самотньою у своїй безнадії. Я навіть не розумію, як можна жити, не будучи охопленим відчаєм. Невже це зі зла мені хотілося б крикнути Марії: ти добре бачиш, що він не любить тебе, що він ніколи тебе не любитиме, принаймні такою любов'ю, яку ти почуваєш до нього? Я хотіла б примусити її зміряти відстань, яка відділяє майбутню аржелузьку кумасю від хлопця, сповненого допитливості і тривожної невдоволеності життям. Скільки потрібно зухвальства, щоб намагатися повністю підкорити собі людину, стати господарем її долі! Я скажу їй це. Скажу, що коли вона навіть вийде за нього заміж, життя його складеться таким чином, що вона зовсім не матиме до нього доступу, якщо тільки вона не зломить його, постійно вбиваючи. Він упаде до її. ніг, але вже мертвий..."

— Ні,— мовила Тереза пошепки,— я цього їй не скажу.

День наближався до кінця. З вуличних перехресть долітало гудіння автомобілів. Вона чула, як на бульварі Сен-Жер-мен дзвонять трамваї. Коли наставала коротка тиша, чути було щебетання якоїсь птиці. Коли Марія повернулася і підійшла до дверей материної кімнати, Тереза гукнула, що вона почуває себе краще.

Незабаром після шостої пролунав дзвінок у передпокої, а за ним чоловічий голос та нервовий сміх Марії. Іноді вони, стишуючи мову, починали говорити обоє разом. "Напевно, розмовляють про мене",— думала Тереза. Потім настала тиша. Досить було йому прихилитися плечем до Маріїного плеча, як усі проблеми розв'язалися, а всі питання, які поставали перед ними, відлетіли геть.

Вони навмисне засовали кріслом, почали кашляти і голосно промовляти якісь малозначущі фрази. З кухні доносився запах підливи. Тереза ввімкнула світло і, підвівшися, освіжила кремом обличчя. Поки

нагрівалися щипці, вона одягла чорне марокенове плаття і накинула синій шарфик, щоб закрити шию. Вона не хотіла, щоб він бачив справжнє її обличчя, не хотіла, щоб знав її такою, як вона є. Зовнішній вигляд її мав бути таким же облудним, як і слова. Вона буде намагатися якнайменше відкривати рот, триматиметься в тіні. Може, це буде нелегко: бувають люди, з якими говориш незалежно від того, хочеш цього чи ні. От і сьогодні їхня вранішня розмова могла б тривати без кінця. Але зараз з тгпми буде М'арія. А втім, ВППШОРДТП з-за столу, діти одразу ж залишать її саму. Поїзд відправляється о десятій. Інтермедія закінчиться. Сповідь перед дочкою, пожертвування майна, відвідини хлопця —— все це щільно заповнило останні два дні її життя. Вона зіграла красиво свою роль і тепер могла любуватися своїм вчинком. Цього вечора вона знову повернеться до свого буття, до сірої пустки свого існування.

V

Зайшовши у вітальню, Тереза зрозуміла, що перебила їм розмову про неї. Але" довелося чимось заповнювати вимушене мовчання. За столом допомогли спогади про Аржелуз і Сен-Клер.

— Дерева там живуть не довше, ніж люди,— мовив Жорж,— покоління сосен зникають так само' швидко, як і покоління людей. Ви не впізнали б тепер Аржелуза вашого дитинства. Найстаріші дерева вирубано. Там, де колись буяв ліс, тепер суцільні галявини.

— За моїх часів,— сказала Тереза,— власники гордилися своїми соснами і скоріше згодилися б, щоб вони погнили, аніж їх рубати... Але я ніколи не повернусь туди,— додала вона.

Марія і Жорж мовчки дивилися, як вона п'є.

— Якби я туди повернулася, то мене зустрів би той самий .лісок, прудкі струмки з холодною, як лід, водою, запах живиці і тупіт овечок, яких підганяють вівчарі.

— Можна подумати, що ви любите Аржелуз.

— Люблю? .Ні. Але я стільки там вистраждала!

Він не знав що відповісти. У міру того як наближався час від'їзду, Марія все палкіше дивилася на хлопця, неначе пила з його очей, передбачаючи, що в майбутньому чекала на неї вічна спрага.

— Ви ж поїдете додому на зимові канікули,— сказала Тереза.— Отже, за якихось три місяці побачитесь знову.

— Три місяці! — зітхнула Марія.

Вона вертіла каблучкою на правій руці і усміхалася до Жоржа. Тереза вирішила, що його зовнішність і манери далеко не бездоганні. Помада погано тримала непокірне волосся. Воно стирчало на всі боки і робило його схожим на галченя. Час від часу Тереза ловила на собі косоокий погляд, але він швидко відвертав його. їв повільно, дарма що обидві жінки давно спорожнили тарілки. Не відмовлявся ні від чого, так начеб перед десертом не було вже більше страв. Шампанське випивав, як тільки йому наливали в склянку.

— Пора, дорогенька моя,— мовила Тереза,— месьє Філо допоможе тобі нести валізу.

Виходячи з хати, Марія схопила Терезу в обійми. Мати звільнилась з деяким поспіхом.

— Будьте ж розумними! — сказала вона.

І знову залишилась сама. Була сповнена якогось хвилювання, якоїсь солодкої тривоги. Взяла книжку, але читати не змогла. "Я нічого не розбила, а навпаки, допомогла Марії, і якщо вони поберуться..." На цей раз уже без приємності і навіть з деяким занепокоєнням думала про відмову від свого майна. Краса цього жесту більше не давала її самолюбству жодного задоволення. Тепер почала чітко уявляти, що ж нового внесе ця жертва в її особисте життя. Навіть спробувала переконати себе в помилковості своїх передчуттів: "Вони не погодяться... або ж виділять мені ренту, цілком достатню, щоб прожити, і це буде краще від теперішньої непевності мого матеріального становища. Одним словом, все ще може скластися мені на добро...— Вона засміялася: — Жодний бла^ городний вчинок ніколи не^пропадає марно".

Здивувалася, побачивши в дзеркалі своє розчервоніле обличчя, адже вона його тільки злегка підрум'янила. Це, мабуть, од шампанського.

Вона відчинила вікно, вихилилась крізь нього на погано освітлену, іще сповнену гамору вулицю. З брязкотом падали? залізні штори магазинів. Чорні силуети автомобілів ковзали по шосе, уривчасто виючи на перехрестях. Гальма автобусів своїм скрипом забивали всі інші шуми, але це не перешкодило Терезі вловити за собою голоси Анни і молодого мужчини. Обернувшись, вона побачила простоволосого Жоржа Філо. її стиснуті щелепи й суворе наморщене чоло справили на юнака таке враження, ніби вона розсердилась, що він повернувся.

— Ви щось забули?..

Віл пробелькотів, що хотів тільки розказати, як від'їхала Марія: все склалося добре... Тереза сіла, намагаючись втамувати сердечний біль. Тоді він зрозумів, що вона, мабуть, не гнівається, а страждає.

— Звичайнісіньке недомагання... Ось уже трохи краще. Я попрошу вас почекати кілька хвилин...

Вони чули тільки цокання стінного годинника і звуки радіоприймача в сусідній квартирі. Він рамагався дивитися на що завгодно, крім її омертвілого обличчя. І все ж без кінця переводив очі на її широке, майже без зморщок чоло. І раптом помітив, що вона також спостерігає за ним з-під опущених вій. Хлопець почервонів і трохи відвернув голову. Вона випрямилась:

— Тепер мені краще. Розповідайте про Марію. Вона від'їхала задоволеною?

Він гадав, що так.

— Що вона вам говорила?

Філо не смів їй відповісти: "Ми говорилп головним чином про вас". Неймовірною йому здавалася лише версія, яку вигадали люди в-Сен-Клері. Він не міг навіть уявп№, що жінка, яка сидить із оберненим до нього страдницьким обличчям, могла на протязі багатьох днів вливати маленькими дозами отруту, аби підтримувати чиюсь безконечну агонію. Марія також не вірила, що це було можливе. Правду кажучи, знімаючи з матері частину вини, вона перш за все турбувалася про свою любов. Але вона не знала що відповісти Жоржеві, до краю враженому тим, що вона не захотіла більше розпитувати Терезу: "Твоя мама погодилася, щоб ти задавала їй питання, а ти не скористалася! Звичайно, це дуже важко, але нема нічого гіршого від сумніву. На твоєму місці я не зміг би так жити..." Марія відповіла, що тепер він знає Терезу, отже й сам може випитати в неї, що схоче. Він запротестував:

— Мене все це цікавить тільки заради тебе...

Марія сприйняла ці слова з глибокою радістю і, напевно, пережовує їх і тепер у поїзді. Вона не знала, що хлопець збрехав: таємниця Терези глибоко хвилювала його сама по собі, і Марія тут була ні до чого. Не про Марію думав він, піднімаючись цими сходами й дзвонячи у ці двері. Але

коли Тереза почала наполягати: "Ви не хочете сказати мені, про що ви говорили?" — він ухилився від відповіді.

— Про що можна говорити з молодою дівчиною? — кинув зневажливо.

Тереза посміхнулася.

Найголовніше, сказала вона, є— те, що її маленька Марія поїхала задоволена.

Він побоювався, що подав їй надто багато надії, і його лякало те, що в один прекрасний день ця надія виявиться облудною. Спостерігаючи за Терезою, хлопець побачив, що вона не виявляла ніякого роздратування від його слів.

— Марія не дуже покладається на те, що все буде розв'язано в найближчому майбутньому. Добре вже й те, що пройде якийсь час. До якого б рішення не прийшли, у вас буде можливість підготувати її. Наступного літа вона бачитиме вас кожного дня, тоді й спробує свого щастя.

Він зрадів, що Тереза висловлювалась таким байдужим тоном,— і справді, вона не така, як усі...

— У глибині душі я переконана, що шанси Марії не такі вже й погані.

Він усміхнувся, не знаючи, що відповісти, і знизав плечем.

— Як ви проводите дні у Сен-Клері влітку? — не вгавала Тереза.— За моїх часів...

— Сучасна молодь має непогане місце для розваги: водоймище біля млина. Ми купаємось там цілими днями, а вийшовши з води, гріємось на сонці.

Вона вигукнула:

— Як? Навіть у Сен-Клері?

— Ми ведемо себе дуже пристойно, щоб ви знали!

— Що ви хочете цим сказати? — перебила вона його і тоді згадала, що йдеться про її дочку.

Він дивився на неї, простакувато посміхаючись, і заходився описувати їхні купання, які досить віддалено нагадували курортне життя на березі моря.

— Ми з Марією чудово розуміємо одне одного. Можемо годинами лежати поруч, навіть не озиваючись. Час від часу стрибаємо у воду, але плавати довго не можемо: вода дуже холодна. Тоді ми знову вилазимо й лягаємо. Цвіркуни і кони-ки-стрибунці замовкають довкола нас, потім знову починають сюрчати прямо під вухом, не звертаючи на нас жодної уваги.

— Не дивно, що в Марії такі загорілі шия і руки.

— Ніколи вона не буває такою гарною, як наприкінці літа.

— То ви її любите?

— Не знаю,— відповів він.

Жорж виглядав розчуленим. Він підвівся й запалив цигарку.

— Добре було б...— мовила Тереза і раптом затихла.

У відповідь на це він притулився до книжкової шафи:

— Що? Що добре було б?

— Я хочу сказати, що добре було б, якби життя було вічною сієстою, під сонячним промінням, безконечним відпочинком з істотою, яка вибрала нас або яку вибрали ми. Вона у всьому згодна з вами, завжди готова слухати вас, захоплена вами до нестями і так само, як і ви, не бажає бачити когось іншого...

— Як тільки ми починаємо робити якісь зусилля, то одразу ж думаємо про щось інше. Марія тоді питає мене: "Про що ти думаєш?"

— І ви відповідаєте: "Ні про що, мила..." Тому що не так просто ввести її в світ, у який ви вже ввійшли і в який жінка не має доступу...

— Те саме завжди говорить мені Монду.

— Хто такий Монду? — запитала Тереза.

Але вона наперед знала, хто він такий: тип, з яким завжди знаються хлопці цього віку, який прочитав усе на світі і уже має свій власний містичний світогляд. Він диво, з яким оці хлопчаки спішать познайомити вас і якого жінки ненавидять заздалегідь.

— Він не одразу розкривається, але якщо ви завоюєте його прихильність...

Майже завжди в таких випадках ідеться про особу, знамениту своїми прищами й адамовим яблуком, оскаженілу від страху, гордості і

заздрощів. Вплив цих Монду завжди небезпечний. "Але навіщо турбуватися? — подумала Тереза.— Марії нічого боятися цього Монду".

— Треба буде вас познайомити з ним. Але я безсовісний. Вже одинадцята година...

— Що ви! Для мене сон...

Однак вона цідвелася, не намагаючись затримати його. Він запитав, чи може ще колись побачитися з нею. Марія запевнила його, що це не було б нескромно з його боку.

Він з нетерпінням чекав згоди Терези. Нічого не відповівши, Тереза зітхнула:

— Бідна Марія!

— Чому бідна?

— Тому, що під час новорічних канікул не буде купання та загоряння біля млина.

— Ми все одно зустрічатимемось. Щоправда, вона не навідується до нас додому, так само як і я до них не ходжу. Але вона чудово їздить верхи. І ми зустрічаємось аж на покинутому хуторі.

— Він був покинутий у роки моєї молодості.

— Ми прив'язуємо наших коней у загороді для овечок. Потім розкладаємо велике вогнище.

Деякий час вони мовчали. Тереза відновила розмову:

— Можливо, мій чоловік тепер охочіше згодився б вас прийняти. У нас ви могли б займатися музикою...

Він подивився на неї, сміючись:

— Ну, то ви, значить, мало знаєте Марію. Вона ненавидить музику!

Тереза знизала нлечима і посміхнулася з таким виразом, який, здавалося б, говорив: "І де ж була моя голова!"

— Зараз, у вік фонографа, це не має великого значення! На його обличчі майнула гримаса незадоволення. А Тереза

раптом відчула глибоку радість.

— Ви напишете їй? — палко запитала вона., Він пообіцяв їй зробити це негайно.

— Ні, не зразу! — остудила його запал Тереза,— Подумайте, що значитимуть для неї ваші слова.

— Я дуже не люблю писати,— признався він,— звичайно, за винятком листування з Монду. Хочете, я покажу його вам?

Вона заперечно похитала головою, думаючи: "Дурна молодість!"

Тим часом Жорж пообіцяв написати Марії і попросив у Терези дозволу навідати її.

— Навіщо вам це? — запитала вона. Оскільки ж хлопець розгубився, жваво додала:

— Щоб розмовляти про Марію?.. Але я майже не буваю дома...

Він подякував їй з сумним і заклопотаним виглядом і "на всякий випадок", попередив, що майже щодня зустрічається з Монду в кафе "Два Maro". Тереза вивела його в коридор. Рука юнака затрималась на дверній клямці. Він оглянувся.

— Мені хотілося б стільки дізнатися... — почав нерішуче і передумав. — Ні, пізніше...

Тереза слухала, як на сходах затихали його #роки. Потім повернулася у вітальню, де в тютюновому диму панував без-порядок, викликаний життям, що так— недавно заповнювало її квартиру. М'які крісла, стільчик біля каміна були зсунуті з своїх звичних місць. Цей аржелузький мотлох ніби знову ожив. Тереза здогадалася, що хотів узнати хлопець, але він знатиме лиш те, що вона сама захоче. Вона почувала себе

повновладною хазяйкою своїх минулих вчинків. "Вся справа в тому, як їх висвітлити",—подумала вона. Потім підійшла до дзеркала і взялася вивчати своє обличчя — її цікавило те, що відбилося в очах цього хлопчика. Досить було одним порухом руки відкинути волосся, відкрити лоб і скроні, щоб таким чином стерти облудний образ себе самої... Але натомість провела по вустах тюбиком помади і густо напудрилась. Відтак сказала вголос, ніби "відповідаючи невідомому противникові:

— Я вирвала в нього обіцянку написати лист. Марія буде задоволена...

Проте не могла позбутися свідомості того, що бреше. Вона шукала сховища в брехні і заспокоювала себе цією брехнею, їй захотілося пити, і Тереза вийшла на кухню.

— Ви ще й досі тут, моя маленька?

Анна сиділа в чистенькій кухоньці, що вся аж блищала від мідних каструль, якими ніколи не користувалися. Лікті її були сперті об стіл, голова лежала на долонях. Брудне, погано підстрижене й. надто довге волосся майже закривало її роздуте від сліз обличчя. Що з нею? Хтось покинув її? Але, може, вона хвора? Чи вагітна? Настала хвилина, якої Тереза колись так прагнула: страждання пробило б дірку в стіні, що віддаляла її від Анни, дірку, через яку можна було б проникнути в тайники цієї убогої душі... Але сьогодні Тереза відводить очі, бере склянку, спорожнює її одним духом і залишає кухню, не подавши дівчині ані найменшого знаку співчуття.

Проходячи їдальнею, вона змушена була зупинитися: знову ненароком озвалося серце, про яке вона забула. Хапаючись за стільці й стіни, дужа повільними кроками добралася у вітальню й сіла, схиливши груди. Вона забула про ту жахливу невидиму руку, яка здавлювала її ліве плече, про той біль, який пучками розходився з-під цієї руки і прошивав груди. В нічній тиші Тереза слухала своє власне важке дихання. Очі її блукали по стінах тюрми, в яку сьогодні повернулося життя. Ознаки його виявлялися в цій безладно розкиданій меблі, у запахові тютюну. Життя повернулось, Тереза не хотіла вмирати. Лікар запевнив її, що, будучи обережною і ведучи себе розумно... Вона пригадала його слова, сказані під час останньої консультації: рентгенівський знімок здавався йому не ду* же ясним, не можна було прийти до якогось висновку.

— Але зрештою,— додав він,— з тим серцем ніколи не вгадаєш.

Кінець кінцем, чи ж не влаштувала вона своє життя якнайкраще, щоб уникнути удару? От тільки б від сьогодні не допускати жодного необережного вчинку. Біль потроху заспокоюється. Вона сьогодні не ляже в ліжко, цілу ніч сидітиме в кріслі. А Марія зараз мчить поїздом. Напевно, проїхала вже Орлеан. Вона думає, що її лю.блять, можливо... Ну й що ж! Тим краще, що вона так вважає. Тереза зробить усе, щоб ця ілюзія стала реальністю.

Навіщо жаліти Марію? їй сімнадцять років. З неї аж бухає здоров'ям. Сімнадцять років! Скільки оком сягнеш, перед нею життя! "А я стою вже перед дверима того світу!"

Годинник на вежі вибив першу. Біль принишк, але ще давав себе знати. Таємнича рука тільки трохи розслабила свій тиск. Тереза не думала більше ні про Марію, ні про Жоржа, ні про будь-кого на світі. Вона вся зосередилась на самій собі, уважно прислухаючись до глибокого розладу всередині своєї істоти, так ніби оця пильність її внутрішнього погляду "могла залякати хворий орган, що, наче збожеволівши, відмовився слухатись; ніби могла заспокоїти це оскаженіле биття серця, стримати його безладний розгін, зупинити на краю безодні...

VI

Через тиждень після відвідин Жоржа, біля одинадцятої години ранку, Тереза йшла розміреними кроками вулицею, читаючи оголошення про здачу внаймй квартир. Хоч яким легким був підйом по сходах будинку, в якому вона жила, все ж він вимагав від неї чималих зусиль. Лікар, у якого вона ще раз побувала нещодавно^ дотримувався тієї думки, що їй не можна обходитись без ліфта, якщо вона не підшукає собі квартири на першому поверсі. Однак і те, що вона вже може займатися подібними справами, було для неї великим досягненням! Тиждень тому їй і в голову не прийшло б міняти квартиру.

Мовчання Жоржа нітрохи не турбувало її. Якби їй повідомили, що він писав їй щовечора довжелезні листи з тим, щоб, прокинувшись уранці, порвати їх, Тереза з певністю відповіла б: "Я знала про це".

Проходячи повз терасу "Два Maro", вона купила газету. Оглянувшись, побачила людей, які усміхалися до неї, запримітила, що їй махають рукою, припрошуючи зайти. Не треба, щоб так билося серце, не треба так хвилюватися від однієї лише зустрічі, тим більше сподіваної,

бо ж вона добре знала, чому, замість того, щоб спуститися вниз до Сени, повернула праворуч, у бік Сен-Жермен-де-Пре. Вона підійшла, обминаючи столики. Жорж підвівся і з своїм % звичним, злегка похмурим виглядом представив їй другого хлопця, якого вона раніш не запримітила:

— Монду... Рене Монду.

Перш за все вона побачила, що юнак, який стояв перед нею, зовсім не скидався на того смішного типа, якого вона собі уявляла: вутлі плечі, зсутулена спина, але очі сяють такою чистотою, що погляду їх майже неможливо витримати, очі, за які можна пробачити і бахматий костюм, куплений у магазині готового одягу, і грубі черевики.

Він витягнув із портфеля, розбухлого від книг, журнал, назва якого одразу навела Терезу на роздуми. Вона вмить

зарахувала цього хлопця до тих, яких вона називала "прекраснодушними", їй здавалося, що вона добре знає цей тип людей, бо їй часто доводилось притягати до себе їх увагу. Але на всі її наскоки Монду відповідав тільки ухильними зауваженнями, сказаними тоном грубуватого студента, який не бажає сперечатися' з жінками. Шукаючи способу за всяку ціну звернути на себе увагу, Тереза ставила. себе в незручне становище й вела себе надто неприродно. В той час як Жорж усім своїм виглядом висловлював боязку екзальтацію, яку викликає в нас зустріч двох людей, що однаково нам подобаються, вона знову проголошувала пишні фрази, якими колись всіх підкоряла і які Монду безсоромно пропускав повз вуха.

Переконавшись, що має справу з релігійним хлопцем, вона почала зачіпати проблеми зла і приречення; якими навіть найтемніша жінка, якщо вона досить хитра, може закрутити голову. Після того, як Жорж дав їй зрозуміти, що вона пішла по хибному шляху, що думки Монду

різко протилежні ^0 тих, які вона висловлює, Тереза зупинилася і сказала:

— Чи мої слова не дивують вас?..

І одразу ж почала бити відбій, взяла покірливий тон і інстинктивно почала діяти на нього певнішими засобами: надто уважним і серйозним поглядом і відповідним тембром голосу. Оскільки й це, очевидно, його нітрохи не схвилювало, вона довела до смішного свої убогі потуги і раптом помітила, що Жорж Філо спостерігає за нею. Тоді злива радості, яка назбирувалася в ній на протязі останніх трьох днів, раптом прорвалася.

О чудо! Він страждав. Маска ревнощів була добре знайома Терезі; вона впізнала б її з першого погляду. Скільки років пройшло з тих пір, як вона оволоділа доказом того, що її люблять: судорожно стиснутий рот, очі, сповнені туги й тривоги! їй потрібно було в думках повернутися назад, до перших місяців свого перебування в Парижі. Неймовірно, щоб ця радість ще раз випала на її долю! Таке відкриття забило їй дух, вона була вражена в саме серце. її бліде обличчя все ще було звернене до Монду; очевидно, вона хотіла цим збільшити страждання Жоржа, а можливо, прагнула взяти віддих, утамувати біль, який став раптом поширюватися від лівого плеча. Тереза мала вигляд людини, яка до чогось прислухається. Вона справді підстерігала шум кроків, що, здавалося, долітав із глибин її істоти,— відчуття смерті, якої, по суті, не було, але яке все збільшувалось і наростало від несподіваного щастя, так ніби після стількох років любов повернулася до цієї жінки тільки для того, щоб прискорити розпад її тіла. Так, її перевтомлене серце не може витримати цього сп'яніння, воно лопне під натиском цієї дивовижної радості! Вона обернулась до Жоржа:

— Чи не зупинили б ви таксі? Я погано себе почуваю. Ні, не проводжайте мене.

— Чи можна буде зайти до вас увечері?

I5"

387

— Тільки не сьогодні, краще — завтра.

— Я зайду довідатись про ваше здоров'я...

їй не хотілося, щоб він бачив її приниженою фізичним стражданням... До того ж його присутність значно збільшила б їх. Терезі потрібен був час, щоб оговтатись: ця несподіванка надто вразила її. Завтра увечері вона буде готова, зуміє взяти своє серце в руки. Ідучи в таксі, вона говорила собі: "Тільки б не померти..." Але якщо хлопчик виявився здатним до ревнощів, то чи можна це. вважати доказом того, що він її любить? І навіть якщо він справді закоханий, то чи не є це одним із тих міражів, які створює розпалена уява молодих людей? Через цю виснажену, напівмертву жінку він довго страждати не буде. До того ж у цю хвилину, вперто намагаючись віддихатись, вона добре знала, скільки їй коштуватиме кожне приспішне биття серця... ' .

Якусь мить вона непорушно стояла в коридорі біля дверей, шукаючи ключ. Він міг би прийти й цього вечора. Та хай прийде завтра. Але чи доживе вона до завтра?.. Його лицо невпинно бовваніло в неї перед очима... Завтра він повісить пальто на цьому гачку... На маленькому столику лежав лист, Тереза впізнала почерк Марії. Ось уже на протязі— кількох годин вона ні разу й не згадала про неї.

Тереза глянула ворожим поглядом на її безглуздий почерк. Такими ж безглуздими були продовгуватий конверт і аметистовий колір паперу, аж до червоного чорнила, — все в цьому листі свідчило про вбогість духу. Поки Анна скидала з неї капелюшок, Тереза відчувала сором за ці свої думки. Вона не снідатиме, сидітиме нерухомо на стільчику, аж поки

не скін* читься приступ. Нахилившись грудьми вперед, вона • сиділа, тримаючи в руках конверт... Щастя Марії... Марії, її доньки... Але яке значення має голос крові? Вони дві жінки, які не знають одна одної. Кожна може спробувати своє щастя. Марії сімнадцять, і вона красива. Вони з ним купалися біля млина, лежали пліч-о-пліч на вигорілій луці під сюрчання коників-стрибунців. А вона,'Тереза, вже напівруїна... Чи в той вечір, як Марія видирала з уст матері оте визнання, вона виявила співчуття до неї? Мабуть, найгіршою була з її боку ота відсутність цікавості: вона не вимагала жодних подробиць, зовсім не намагалася збагнути суть справи... Жорж був би наполегливішим. Тереза добре знала, що мало означати оте питан* ня, на якому він затнувся, виходячи від неї. "Я так хотів би знати..." Він хоче ще раз прийти, щоб дізнатися. Господи! Чи це перетвориться його візит у допит? Ось уже втретє' Тереза стає перед судом...

В ту ніч, коли Марія вирвала в неї обривки зізнання, вона гадала, що страждає, створила собі ілюзію, що принесла себе в жертву. Та ця любов Марії до неї... Насправді її.ніколи не. було... "Я відмовилась від того, чого у мене ніколи не було, принесла в жертву те. що мені ніколи не належало..." А проте, якщо завтра їй доведеться витримати нову атаку Жоржа...

Ну й нехай!.. Вона йому брехатиме... то була зовсім не вона, а інша, якась невідома Тереза, яка п'ятнадцять років тому, переслідуючи огидну мету, кожного дня знаходила в собі сили... щоб чинити повільне вбивство... Що спільного між божевільною тих літ і сьогбдніпшьою Терезою? Що в них подібного?..

Яка це мука — бачити все так ясно! Не бути спроможною обдурювати саму себе! Відчувати переконаність, впевненість у тому, що на протязі оцих днів тільки тим і займаєшся, що чиниш замах на щастя Марії. Чим вона виправдає себе тепер, на іцо зішлеться? Що заподіяла їй ця дитина, крім того, що шукала в неї притулку, заховалася в її обіймах?..

Цвірінчання пташок за вікном, лемент шкільного подвір'я, цокання копит біля крамниці Бон Марше, гудки автомобільних сирен і скрип гальм — все це сплелося в симфонію знайомих їй звуків; вмерти — означало б більше не чути їх, а жити — значить продовжувати отак сидіти й прислухатися до всього... Одним би ударом пожертвувати собою, спокутувати свою вину, знищити себе, роздушити гемонську личину... Тереза розірвала конверт, заздалегідь погоджуючись на пропозиції, які можуть бути в цьому, ще невідомому їй, листі. Яка б у ньому не була вимога, вона готова виконати її...

"Батько і баба зустріли мене краще, ніж я сподівалася: очевидно, вони домовились не робити трагедії з моєї втечі, щоб не дратувати мене. Я зразу ж розповіла їм про те, що ви маєте намір зробити на випадок, якщо я вийду заміж. І хоч вони цього не виявили, я певна, що вашу пропозицію вони сприйняли дуже радо. Батько сказав мені: "Ясно, що це допоможе багато дечого поправити!.." А баба, яка завжди ладна чимось насолити мені, і тут не стрималась: "З таким приданим навіть жалко виходити заміж за внука чиншовика".

Я нічого не.відповіла: у мене були досить вагомі причини, щоб стримати себе,— листоноша приніс мені листа, від Жоржа. Я не чекала його так швидко, бо Жорж терпіти не може писати. А втім, я прекрасно розумію, кому зобов'язана цим листом... Дорога мамочко, тепер я переходжу до найголовнішого, але не знаю, як висловити вам те, Що хочу сказати... Я така дурна і навіть часто запитую себе, як у вас може бути така дурна дочка... Щоправда, я Дескейру!.. Так от: я хотіла б попросити у вас пробачення, але боюсь, щоб ви не запідозрили мене в нещирості... Я багато думала про все те, що сталося між нами, і тепер знаю, що ви добра —— добра тією доб-_ ротою, якої я досі ніколи не зустрічала... Ми з Жоржем зійшлися на тому, що випадок, який трапився з вами, був просто погано витлумачений... Як можу я у вас сумніватися, бачити ваше ставлення до мене/ я, що виявила до вас так мало чулості й розуміння?.. Тепер, завдяки . вам, я знаю, що значить платити добром за зло.

Але передусім — я захоплююсь вами. Я захоплювалася б вами навіть і тоді, якби Жорж не поділяв цього захоплення. Цілком очевидно, що ви справили на нього незвичайне враження, а він-то розуміється на людях! Моє щастя залежить від вас. Це настільки зрозуміло, що ви повинні б запідозрити, ніби я пишу цей лист у корисливих цілях. Однак, якби ви знали, яка я щира до вас! Поживши з вами, я ще більше відчула, яким гидким є все, що оточує мене тут,— і речі, й люди. Уявляю, яким могло б бути моє життя з вами і Жоржем...

Якщо наші писатимуть —вам відносно рішення, яке ви приймаєте на мою користь, відпишіть їм, будь ласка, що воно цілком залежатиме від мого шлюбу... Особливо баба завжди готова підсунути мені пару на свій власний смак; вона погоджувалась на Філо лише в зв'язку з нашим майновим станом. Несподіване збільшення мого посагу, без сумніву, розпалить її честолюбство. Необхідно обумовити, що ви погоджуєтесь на цю жертву лише для того, щоб я могла вийти заміж за хлопця, який мені подобається".

Тереза знову побачила Марію такою, якою дівчина постала перед нею,— зігнутою під вагою чемодана. її доня, її дитина написала їй цей сповнений ніжності лист; вона мріє про спільне життя втрьох; йдеться не про якийсь там міраж. її щастя можливе, і саме цього, а не якогось іншого щастя слід було б добиватись — єдиного доступного їй щастя. Але темне безумство ще раз запанувало над нею в ці дні! Вона завжди думала, що збочення й злочини породжуються непідвладною здатністю уявляти собі неможливе, творити химеру, яку потім за всяку ціну намагаєшся здійснювати в житті. Але зараз вона ввійде в "реальне життя". Це вислів Бернара Дескейру. Колись він часто повторював:

— Ти далека від реального життя.

Вона знайде в собі сили, щоб пожертвувати й іншим... Але чим?.. Чимось зовсім неокресленим... Вона надала якогось безглуздого значення роздратуванню Жоржа, викликаному тим, що вдавала, ніби захоплюється Монду... А втім, чи любила вона його? Вона навіть не

поставила перед собою цього питання. "Я любила лише почуття, яке він мав до мене..."

Так думала Тереза в темну післяобідню пору, коли, заспокоївшись і більше не відчуваючи болю в серці, непорушно сиділа на низенькому стільчику біля каміна. Вона уявила собі Жоржа Філо таким, яким бачила його з самого початку: неголеним, косооким, у светрі сумнівної чистоти; намагалася привчити себе до думки, що Жорж звичайнісінький хлопець. Чи ж варто ризикувати хоч би одним биттям свого серця задля істоти, пбдібної до тисяч інших?

Оте збільшуюче скло, спотворююче скло, яке часто ставало між нею й людьми, раптом зникло, і вона побачила Жоржа таким, яким він був насправді (а не таким, яким бачили його Марія, Монду чи мадам Гарсен), — високим, сухопарим, схожим на сільського парубка і до того ж зизооким. Терезу опанувало почуття сорому й роздратування у зв'язку з тим, що вона могла надати такої ваги якійсь там посередності. Вона готова була послати йому записку, щоб він не приходив, але їй потрібно було прийняти його задля Марії.

О п'ятій годині Анна закрила віконниці й розпалила в каміні. І все ж Тереза раділа, що наступного вечора вона не буде самотньою. Упевненість у тому, що завтра хтось прийде до неї, проганяла нудьгу і сповнювала змістом довгі години роздумів. Хвилювання спало, заспокоїлось серце. Досить марити і тремтіти через якогось там першого-ліпшого; можливо, їй вдасться вибратися із своєї криївки, вмерти не самотньою, а на руках у Марії...

Так повернувся до неї спокій, так проминули два дні, і серце її не забилося, коли почула, як Анна відчиняє двері.

VII

З першого ж погляду, кинутого на Жоржа, Тереза відчула радість від того, що. він і справді звичайний собі хлопець, якого вона уявила напередодні: зніяковілий, у пальті, яке завжди забував скинути в передпокої, та з отією своєю звичкою гулко відсапувати й витирати чоло, щоб показати, скількох зусиль йому коштувало прибути до неї своєчасно.

Тереза лишила запаленою тільки одну лампу на столі. Жорж скоріше вгадував, ніж бачив її обличчя, на яке він залюбки дивився б цілими годинами. З надто великим поспіхом та з якоюсь афектацією Тереза заговорила про Марію, подякувавши за те, що він так швидко написав дівчині листа.

— Це тому, що ви мене попросили.

Вона вдала, що не зрозуміла, і подала йому лист Марії. Він узяв його і знову звів очі на Терезу.

— Яка вона чутлива! Як усе розуміє! — сказала вона. — Тепер я можу вам признатися: я досі не вважала її розумною. Ми судимо про наших дітей за якимось наївним чи незграбним зауваженням, за фразою, яку вони здебільшого повторюють з чужих уст. Але Марія розумна, дуже розумна.

Вона наголосила на слові дуже. І в міру того, як говорила, переконувалася, що кожне її слово все більше й більше настроювало хлопця проти Марії. Скільки ж то разів у своєму житті їй доводилося вдавати оцю байдужість, аби вселити віру в того,' кого вона любить. Але тоді її хитрощі були ні до чого: вона зраджувала свою любов уже самим намаганням приховати її. А сьогодні Тереза скидається на гравця, який з кожним разом збільшує ставку. І тому й перериває себе на півфразі (адже щирість її не підлягає сумніву).

— Мені видався дуже.симпатичним ваш друг Монду. Вона сказала це навмання, аби тільки змінити тему розмови. Але й на цей раз мимоволі попала в точку.

— Так, я відчув, що він вам сподобався. Але,— додав із серцем,— без взаємності: він вас не зрозумів!

— Нічого було йому розуміти. Він одразу побачив, що в мені є, або, вірніше, чого в мені нема!

— В цьому й полягає ваша перевага над ним: ви зразу ж побачили його достоїнства і пройнялися повагою до них, тоді як він не запримітив того єдиного, що є у вас.

— Того єдиного?..

Вона завагалася і раптом помітила, що таким чином дала Жоржеві нагоду, на яку він чекав, нагоду розпочати випитування про те, що п'ятнадцять років тому трапилося в похмурому аржелузькому домі, оточеному звідусіль соснами. Злякавшись, вона намагалася придумати, що б таке йому відказати, але їй нічого не йшло в голову. Відчувала, що мозок її був водночас ясним і ніби паралізованим* Схилившись над вогнем, щоб не дивитися на Жоржа, чекала, що ось на неї впаде неминуче питання. Ще раз їй буде влаштовано жорстокий допит. Що робити? Розповісти цьому хлопцеві саме стільки, щоб відвернути його від неї, але разом з тим не дати йому приводу покинути Марію...

— Звичайно* ж,— мовив він,— ви єдина, ні до кого не подібна. І тому я вважаю вас здатною...

На цей раз вона звела на нього очі й майже невимушено запитала:

— Здатною на все?

Жорж Філо густо почервонів:

— Ви мене не розумієте. Я вважаю вас здатною на велике. Наприклад, ви, очевидно, така жінка, яка не стала б захищатися проти жахливого обвинувачення, якщо б навіть ви його не заслужили...

Вона підвелася, пройшла кілька кроків по кімнаті, відтак стала під стіною за кріслом Жоржа і відповіла сухо, що йому вільно думати про неї. все що завгодно.

— Значить, вам байдуже, що я про вас думаю? — запитав він тремтячим голосом.

— Нічого не має для мене більшого значення, ви це добре знаєте.

Він випрямився, став у кріслі на коліна і повернув до Те^ рези обличчя, сповнене тривожної надії.

—* Перш за все,— додала вона,— з огляду на Марію. Він зітхнув:

— Це було б чудово!..

І пробурмотів щось таке, чого Тереза навіть не дочула, тільки вгадала, що воно має означати:

— Дуже вона мені потрібна, ваша Марія...

Без сумніву, він ужив при цьому крутіший вираз. Тоді вона поглянула на нього, тобто наважилась поглянути. Те, чим ця жінка найбільше дорожила на світі, те, що доля так скупо давала їй у кількох випадкових зустрічах в роки моло* дості-і що вона вважала назавжди втраченим,— ота бентега^ яка тільки й могла заспокоїти, отой солодкий біль,— все це нараз поставало перед нею у трохи похмурому погляді очей, які

жадібно впилися в її обличчя. Вона відчувала, що зараз з уст його спаде оте страшне слово, якого не витримає її хворе серце. Хотіла уникнути цього удару і, намагаючись посміхнутись, мовила:

— У мені нема аж нічого цікавого. Ви помиляєтесь...

Але не встигла докінчити фрази, як почула його голос, що видався їй зовсім незнайомим:

— Ніхто на світі не цікавить мене, крім вас.

Трохи зіщулившись, ніби чекаючи жорстокого удару, вона пробелькотіла:

— Адже ж нема ніяких підстав... Чому б я мала вас цікавити?

І нарешті була вражена в саме серце очікуваними словами, які, проте, ледве почула:

— Тому, що я вас кохаю.

Так, у саме серце! Спочатку вся вона заціпеніла од фізичного болю. Риси її обличчя скривила гримаса, яку Жорж сприйняв за вияв люті.

А тим часом у Терези не було навіть сили простягнути руку до цього переляканого обличчя. Вона не могла проронити й звуку, протестувати проти слів приниження, які лепетав в цей час хлопчина.

— Ви насміхаєтесь з мене... Я знаю, що викликаю у вас огиду...

Вона спробувала заперечити і, піднявши трохи праву руку, поклала її на непокірне, волосся хлопця, підняла його над чолом так, як це зробила б мати, яка цілує перед сном свого сина. Він заплющив очі, все

ще стоячи на колінах в кріслі, спираючись ліктями на його спинку. Серце Терези не калатало вже так сильно, вона глибоко зітхнула.

— Я здаюся вам жалюгідним,— сказав він.

Вона не відповіла, бо до неї ще не повернулася здатність говорити, і ця мимовільна мовчанка здавалася красномовні-шою за будь-який протест.

— Зжальтеся наді мною,— повторював хлопчина.

Вона тільки й могла притягнути його голову до свого плеча жестом, —який і справді видався йому виявом співчуття. Оскільки Тереза більше не страждала, дарма що поза її була дуже незручною, вона продовжувала сидіти нерухомо, вдихаючи запах дешевого бриліантину з його темного волосся. Однак, дуже* швидко почувши біль у руці, вона змушена була її звільнити. Отож... з цим покінчено...

Владним тоном вона звеліла Жоржеві сісти на стільчику біля каміна, сама ж сіла в крісло, але не відкинулась на спинку, а насторожилась в очікуючій позі.

— Ви зовсім дитина,— обізвалася вона.

— Я добре знаю, що ви ніколи не поставитесь до мене серйозно. Я можу вибирати тільки між вашою ненавистю й погордою.

Ніжну посмішку Терези він сприйняв як вияв пр#еирства до себе. А вона тим часом пригадувала ті хвилини свого життя, коли от-от готова була почути ці заповітні слова: "я вас люблю", але, спонуканий дрібненькими хитрощами, противник завжди встигав затримати їх у собі. Навіть тоді, коли вона майже бачила, що вони зароджувалися на кінчиках його вуст. А сама вона скільки ж то разів міцно стискала уста, щоб з них не зірвалося визнання, яке принесло б їй тільки поразку! Бо

вся гра завжди зводилася до цих жалюгідних хитрощів, до цього постійного страху, як би часом твій партнер не почув у собі впевненість і не охолов до тебе. Ця велика дитина, як кажуть, повністю дала волю своєму серцю. "Але зараз він побачить мене, — думала Тереза, — він побачить мене такою, якою я є в дійсності". Вона підвелася і швидким поглядом окинула жінку, що постала перед нею в дзеркалі над каміном. Легкий природний рум'янець прикрашував її лице, очі сяяли, на красивому чолі не було ні однісінької зморшки. Дві складки, що пролягли з обох боків носа до куточків вуст, ніскільки не старили її, а лише надавали строгого й величного вигляду. В цю мить вона бачила себе втіленою пристрастю, предметом якої була сама. У дзеркалі вона побачила свій ідеальний образ, відбитий у сяйві покірного погляду цієї несамовитої дитини.

Вона переживала глибоке заспокоєння і з радістю насолоджувалася своїм тріумфом. Тереза була готова звіритися, розкрити перед Жоржем своє серце, була готова проронити слова подиву і вдячності, які звичайно зриваються з вуст тих, що їх кохають і які добре знають, що вони вже немолоді. Вона от-от могла розкрити цій дитині очі, розвіяти чари і раптом показати себе старою, розгубленою і лиш достойною співчуття жінкою. Але, кладучи на мармур каміна свої розпалені руки, щоб трохи остудити їх, несподівано наткнулася на розкидані листочки паперу. То був Маріїн лист, пробігши по якому байдужим поглядом, Жорж так і покинув його, не дочитавши.

Тереза заплющила очі і, стиснувши зуби, схилилася над цими листками, всіяними безглуздими карлючками. Марія? Невже вона не залишить свою матір у спокої? Хіба не вона їй нав'язала цього хлопця? Вона вважала Терезу не здатною на якусь шкоду, навіть не уявляла, щоб небезпека могла прийти з її боку. Дурна молодість гадає, що тільки її можна любити! Можливо, о цій порі Марія не спить у великій кімнаті аржелузького дому, довкола якого й досі невгамовно шепчуть-ся сосни. Вона сидить, пройнята почуттям глибокої безпеки, бо відтепер довірила Терезі свою любов і своє життя. Сидить у тій самій кімнаті, яку колись займала Тереза. Кімната міститься над тією, у якій страждав Бернар і

крізь підлогу якої вона прислухалася до його стогону... Тепер їй не обов'язково бути присутньою там, щоб убивати. Тепер вона вбиває їх на віддалі.

Тремтячими руками Тереза один за одним підібрала листочки, склала їх по порядку і поклала в конверт. Відтак, піднявши руки й закривши долонями очі, раптом повернулася до хлопця, який сидів зіщулившись на тому самому стільчику, на якому вона стільки вистраждала, і сказала йому впівголоса крізь зациплені зуби:

— Ідіть геть!

Він устав, кинувши на неї погляд побитого пса. Губи .його ворушилися. Очевидно, він просив пробачення. Вона штовхнула його в передпокій, подала плащ і відчинила двері. На сходах було темно. В ніздрі вдарив гидкий дух. Тереза промовила до нього:

— Тримайтеся за поруччя.

Хлопець спускався навпомацки і був уже зовсім внизу, коли до нього долинув її голос:

— Жорж!

Вона кликала його. Він вибіг нагору до неї. Тереза слухала, як він важко дихав, та коли хлопець рушив до дверей, збираючись знову зайти, вона попередила:

— Ні, не входьте. Я хотіла вам тільки сказати... Все правда! Так. Що б там про мене не говорили, запам'ятайте раз і назавжди: я людина, на яку не можна звести наклепу... Ви не хочете відповідати? Подайте мені якийсь знак, щоб я знала, чи ви зрозуміли мене...

Але він стояв біля поруччя, не поворухнувшись. Очі їх призвичаїлися до темряви. Проте кожен з них бачив лише контури тіла іншого, чув приспішне дихання. Тереза розпізнавала запах дешевенького бриліантину і відчувала жар його дихання.

— Ось що я хотіла вам сказати, — прошепотіла вона. — Тепер ви знаєте?

Вуличні двері з грюкотом відчинилися. Хтось назвав консьєржці своє ім'я. На якусь мить внизу на сходах спалахнуло світло. Тереза і Жорж поспішили сховатися в передпокої. У вітальні ще й досі — горіло, світло. Вони кліпали очима і не наважувались глянути одне на одного.

— Ви зрозуміли? — запитала вона. Він похитав головою:

— Я вам не вірю. Ви зводите. на себе наклеп, щоб від-караскатись від мене. Все це задля Марії... Гаразд! — продовжив він з несподіваною люттю.— Ваша хитрість вам ні на що не придасться. Я не оженюсь на Марії. Чуєте? Я ніколи на ній не оженюся...

Спершись об книжкову шафу, напівзаплющивши очі, Тереза відвернула голову, вся охоплена якоюсь страшною радістю, яку вона намагалася в собі задушити. Він не одружиться з Марією. Що б там не сталося, мала не матиме його. Жорж ніколи не належатиме їй. Тереза була цілком свідома, своєї радості, і ця свідомість обдавала її жахом. їй "хотілося впасти мертвою в ту ж мить, щоб туга, яка стискала їй груди, була її останньою, передсмертною тугою, але щоб ніщо в світі не могло перешкодити їй упиватися цим чудовим щастям — бути тією, якій він надавав перевагу.

Коли вона впевнилася в тому, що зможе протистояти Жор-жеві з суворим виразом обличчя, що жодним поглядом не видасть своїх переживань, то повернула своє запнуте маскою байдужості лице у його

бік. А він стояв посеред кімнати, опустивши руки й схиливши головуг і дивився спідлоба з виглядом злого собаки, готового вкусити.

— Мені дуже жаль,— мовила вона сухо.— Сподіваюсь, що ви зміните своє рішення. Що ж до мене, то я більше нічого не можу вдіяти. Мені здається, що нам більше нема про що говорити.

Вона відчинила двері і посторонилася, щоб дати йому можливість пройти. Але він стояв, не зводячи з неї очей. Нарешті озвався:

— Треба, щоб ви знали... Я не зможу жити без вас...

— Це тільки слова! — відповіла вона недбалим тоном. Вона робила* вигляд, що не надає ніякого значення цьому

його "я не зможу жити без вас". Насправді ж зрозуміла,— бо вже багато набачилась на своєму віку,— що такі слова є лише наслідок* невтішного відчаю. Цей тип хлопців був їй добре знаний. Ось чому вона, обережно підійшовши до Жоржа, по-" клала його голову собі на плече і глянула на нього, як мати, що милується своїм немовлям. Він навіть не посміхався. Його широко відкриті очі дивилися на неї сумним поглядом. А вона раптом здивувалася, відкривши на цьому молодому обличчі стільки слідів спустошеності. На ньому були не тільки шрами — наслідки пустощів невгамовного школяра, майже скрізь можна було помітити дрібненькі зморшки, а на лобі пролягали уже досить глибокі поперечні борозни. Але, коли він заплющував очі, його гладенькі й чисті повіки все ж були повіками дитини.

Вона відірвалася від цього споглядання й запропонувала Жоржу сісти в крісло, сама ж підсунула низенький стільчик і, всівшися на ньому, почала прорікати слова, продиктовані велінням здорового глузду. Тереза говорила, що вона вже стара жінка і що йому нічого від неї взяти. Найвищий доказ прихильності, яким вона може його обдарувати, — це

відвернути від жалюгідного недобитка, від людини, в якої все скінчено, — від неї самої.

Кажучи так, Тереза навмисно відкинула волосся, що закривало її широке чоло. Зробила це недбалим жестом, який коштував їй героїчних зусиль. Проте здивувалася, не побачивши негайних результатів свого вчинку. Ні, не напівруїну поглинають ненаситні, закохані очі Жоржа, а якусь невидиму істоту, що виявляє свою присутність поглядом і низьким, чуть хртшлпм голосом; кожне її найбезневпнніше слово набуває для нього незмірної ваги і значення. Даремно Тереза показувала цьому хлопчині свій лисіючий лоб. Людська душа завжди ховає в собі таємницю, яку відкриває нам у коханій істоті наша пристрасть, хай вона буде навіть злочинною, і ціле життя, заплямоване брудом, не послаблює того сяйва, яким наша любов оточує цю істоту.

Отож Тереза дивувалася, що в міру того, як вона величезним зусиллям волі позбавляла себе останніх можливостей захисту, пристрасть,, яку вона читала в зверненому до неї погляді хлопця, не спадала. Чи був він свідомий того, скількох зусиль коштувало цій жінці кожне слово? Вона намагалася зупинити свої власні думки і прикувати увагу Жоржа до безодні, яку вирила між ними різниця віку, до впевненості в тому, що ця любов приречена на смерть.

— Вам двадцять років, — твердила вона, — а мені вже за сорок,— назвати точну цифру вона все-таки не наважилась.— Чого ви можете чекати від мене? Вистачило б однієї ночі, щоб розвіялась ілюзія, яку ви самі собі створили...

Він заперечив:

— Мені вже двадцять два... *А втім, не забувайте, що ви сказали мені того дня, коли, зайшли в мою кімнату... Бо ж ви самі до мене прийшли... Хіба я вас шукав?..—Щоб точно пригадати те,. що сказала Тереза, він заплющив очі. Це допомогло йому зосередитись: — Чи пригадуєте, як ви

відповіли мені, коли я по-дурному хвалився,' що мені всього лише двадцять два роки? Ви говорили тоді:* "Краще було б сказати, що вам уже двадцять два роки". І ви ще докинули оті страшні слова — страшні тому, що вони мені пояснили те, від чого я несвідомо страждаю з перших юнацьких літ: "Якщо рушили — це рівнозначне тому, що ви вже прибули..."

— Яка у вас незвичайна пам'ять!

Тереза сміялася. Але вона дорого заплатила б за те, щоб ці слова не були тоді сказані нею! Тим часом Жорж похитав головою:

— У мене ні на що нема пам'яті, крім того, що стосується вас, маю1 собі розвагу в пригадуванні і обдумуванні кожного вашого, навіть найнезначнішого, слова. Я можу без кінця розмірковувати над фразою, яку ви сказали. Між хвилиною, коли вона мені здається зовсім новою, і часом, коли я перестаю її розуміти, можуть проминути цілі години й дні... Але серед них лише одна щодень стає для мене все яснішою. Так, рушити — це значить прибути. В такому разі навіщо протиставляти ваш вік моєму? Яка різниця між нами? Адже ми вирушаємо разом! Моя молодість — вода між пальцями... сипучий пісок, якого мені не втримати. Тих кілька істот, яким-здається, що люблять мене, прив'язує лише видимість сили, свіжість, яка нібито є в мені. Але що залишиться од мене через декілька років?.. їм нема до цього найменшого діла. Навіть Монду... В глибині душі він вважає мене дурним. Він каже: "Те, що в тобі цікаве, так це ота твоя подібність до тварини".

Тереза поклала руку хлопцеві на коліно. Вона шукала, що йому відповісти. Потім говорила йому все, що спадало на думку: що молодібть дійсно нічого не важить і що найважливіше з'ясувати собі мету життя. У кожної людини є своя мета, незалежно від того, чи вона висока, чи підла. Невже він не бачить, що всі його товариші чимось захоплені — одні живуть в ім'я бога, другі для короля, треті борються за долю робітничого класу. Є й такі, що просто віддаються грі,— скільки сучас-" них хлопців і дівчат знаходять своє покликання виключно у фізкультурі!

Тереза намагалася бути якомога розсудливішою, але Жорж тільки знизував плечима, хитав головою:

— Ні... як ви тоді ввечері сказали...

— Що там ще я такого наговорила? — зітхнула Тереза.

— Пригадуєте, увечері того дня, як я познайомився з вами?.. Провівши Марію на вокзал, я наважився зайти до вас. Ви були тоді чудовою... Ви сказали,— він повторив майже слово в слово: — "Добре було б, якби наше життя з істотою, яку ми любимо, було довгим відпочинком на сонці, безконечним відпочинком, сповненим тваринного заспокоєння... Треба, щоб довкола все завмерло, щоб і думка застигла і щоб будь-яка зрада стала неможливою навіть в уяві".

— Ці слова були кинуті на вітер, бідна моя дитино, були просто словами, які ражуть, коли нічого говорити. Ви прекрасно розумієте, що вони нічсРго не значать. Любов — це ще не все в житті, особливо для мужчин.

Тепер вона почала розгортати цю тему. І могла б говорити аж до світання: її сповнені здорового глузду слова, які сама вона вимовляла крізь силу, не вкарбовувались у свідомість Жоржа. Очевидно, він їх не слухав, а схоплював лише те, що підливало масла у багаття його безнадії, що підсилювало його відчай. І, мабуть, тому вона; сама того не усвідомлюючи, перевела розмову в русло, якого він домагався. У міру того як перераховувала причини, чому двадцятилітній юнак повинен любити життя, мало-помалу знову проймалася іронічним то-" ном. Тоді, настороживши вухо, він повернув до неї сумне, спов-" нене жадібної пристрасті обличчя.. Зуби його блищали з-під напіввідкритих губ.

— Так, без сумніву, — говорила Тереза, — хитра політика... Але не треба належати до тих людей, у яких прагнення серця беруть верх над усім іншим. Найчастіше вони потім відчувають сором. Вони лише вдають,

що цікавляться тим, чим живуть оточуючі їх люди; як щось ганебне, приховують оту нестримну тугу, оту безнадійну ніжність до єдиної в світі істоти — безнадійну тому, що володіння для них ілюзія; те, чим вони вже володіють, перестає для них існувати, кожної хвилини вони знову і знову ставлять собі питання, чи не розкохали їх, чи не настало охолодження... — Здавалося, що

Тереза говорить до самої себе. — Ніхто не перечитує старих листів,— казала вона.— Чи не так? Вважають За краще порвати їх, не читаючи, бо вони б свідками того, що вже більше не існує. У найщасливіші хвилини істота, яка вважає, що любить нас, відкриває в собі можливість обходитись без нас... її займають інші справи... сім'я... нам же вона лиш подає милостиню. У найкращому випадку ми одержуємо від неї ту краплю води, яку Багач із глибини своєї безодні благав у Лазаря. А іноді й цього не маємо! Бо любима істота майже завжди є тим прославленим Бідняком, який нічого не має і який нічого не може дати... Але ні, Жорже, я говорю вам дурниці. Ці слова не мають жодного значення, а коли й мають, то тільки для мене. Не дивіться на мене таким несамовитим поглядом.

Підвівшись, вона обійшла довкола стільчика, на якому від сидів, і затулила йому очі руками. Він схопив їх у свої руки. Тереза подумала про свої старіючі, огрубілі руки, всіяні великими веснянками, подумала про те, що о тій хвилі Жорж мав їх запримітити. Але йавіть якби він їх і побачив, то, без сумніву, полюбив би, як і все, що належало Терезі. Він гаряче цілував її долоні й зап'ястя. Тереза не борещилася, думаючи про ті слова, яких не змогла стримати, і про те, що Жорж тепер без кінця повторюватиме їх.

— Я вас отруюю,— сказала вона впівголоса. Кажучи ці слова, відчула, як обличчя її палає.

Він не ворушився, весь час притискаючи до вуст маленькі плямисті руки. Але по ледве, помітному тремтінню його тіла вона відчула, що слово її досягло мети. Може, якраз з цього боку перед нею

відкривається вихід; треба йти по цьому шляху, щоб принаймні врятувати його. Марія загинула, вона згубила її, але Жорж ще може бути врятований. Не задумуючись, вона повторила:

— Я отруюю вас, і вас також...

— Гаразд, —сказав він глузливо,— гаразд, Терезо,— уперше з нерішучою ніжністю він назвав її по імені.— Навіщо наполягати? Я вас зрозумів!

І ще зк більшою силою притиснувся вустами до її рук, не випускаючи їх. Вони чули, як Анна готувала на ніч Терезину кімнату. Згодом двері на кухні зачинились. Вони зрозуміли, що залишилися в квартирі самі. Будинок засинав, вулиця затихала. Стрибаючі відблиски вогню відсвічувались на стеклах книжкової шафи, привезеної з Аржелуза. На мармурі каміна фіолетовою плямою виділявся конверт, на якому Марія написала червоним чорнилом: Мадам Дескейру, вулиця дю Бак. І Тереза не зводила з нього очей. Як плавець, що, прагнучи віддихатись, простягається навзнак, звернений обличчям до неба, так і вона непорушно плила за течією, відчуваючи на своїх руках ^вологе тепло губ Жоржа, не подаючи йому водночас жодного знаку заохоти.

— Ви не вірите мені? — знову почала вона глухим, роздратованим голосом.

Спокійно звільнивши руки, які хлопець намагався не випустити, трохи відійшла від нього, вбік. Довго стояли, міряючи один одного поглядом. —Його недовірлива і в той же час тривожна посмішка доводила Терезу до відчаю.

— У глибині душі ви ненавидите мене...— мовив він. У відповідь на це Тереза накинулась:

— Я ненавиджу вас тому, що ви не хочете мені вірити. Ви такий же, як і всі оті аржелузькі ідіоти; ви дивитесь на мій злочин тими ж очима, що й вони. Вам здається неймовірним, що я могла зробити такий мерзенний вчинок. Ви не розумієте, що, можливо, він є нічим у порівнянні з тим, що я чиню на ваших очах з тих пір, як я увійшла у ваше життя. Я бачу, що ви всього лише син отих селян, які, б'ючи себе в груди, клянуться у своїй безгрішності тільки тому, що вони нікого не вбили! Так! На протязі цілої зими я підливала краплі арсену в чашку чоловіка, який був моїм тюремником у в'язниці, гіршій від будь-якої іншої тюрми. Подумаєш, яка біда! А тепер моїми жертвами є Марія і ви, що уявляєте, ніби любите мене...

Говорячи це, вона не дивилаея на Жоржа, але, глянувши на нього, спохватилася:

— Я хочу сказати: ви, якому на протязі кількох днів зда-. валося, що ви любите мене... Та тепер з цим покінчено, правда?

Оскільки ж він лише знизав плечима, вона продовжувала роздратовано:

— Може, ви скажете, що я не зробила цього вчинку? Ні, я таки зробила його, але він — дрібниця в порівнянні з іншими моїми злочинами, підлішими, потаємнішими, не зв'язаними з будь-яким риском... Ще раз питаю, чи не помітили ви, куди хилять мої слова від самото початку нашого знайомства?.. Ви хитаєте головою? Не розумієте, що я хочу сказати?..

Він стояв, спершися об стіну, і пильно дивився на Терезу.

— Жорж, чому ви на мене так дивитесь? Ні, я не потвора... Ви самі... Якщо ви добре пориєтесь у своїй пам'яті... зрештою, й не треба довго шукати... Ну, звичайно! Вам ніколи не доводилось збільшувати дозу ліків, щоб зігнати когось зі світу... Але є безліч інших засобів знищувати

своїх^ ближніх!..— І майже пошепки: — Скількох.ви викинули з свого життя?

Губи хлопця заворушилися, хоч він не міг промовити * й слова. Тереза підійшла ближче.

— Я маю на увазі не тільки історії з жінками, але й пригоди більш приховані, які трапляються в житті кожної людини... навіть у дитинстві.

— Звідки ви це знаєте? — запитав він.

Тереза засміялася від задоволення. Тепер вона відчувала справжню втіху.

— Ну, ось і добре! Розкажіть мені,— попросила вона ніжним голосом.

Але він заперечно хитнув головою.

— Це неможливо. •

— Мені все можна говорити.

— Що ви! Це зовсім не від того, що я соромлюся вас Мені ніколи й не спадало на думку звіритись перед кимось...

Не зводячи з нього очей, Тереза продовжувала наполягати:

— Все ж спробуйте. Нічого, що десь запнетесь напівдоро-зі. Я тут для того, щоб вам допомогти.

Вони продовжували стояти майже впритул одне до одного.

— Я був у третьому класі колежу. Мені тоді було чотирнадцять років, — розпочав він упівголоса.— Разом зі мною вчився хлопчик з якогось далекого міста, який ніколи не виходив за межі школи. Незважаючи на те, що, як у нас казали, у нього була "досить гарненька мордочка", він належав до типу завжди настовбурчених, незграбних, погано вдягнених школярів. Він дуже прив'язався до мене. Я був дуже сентиментальною дитиною, і це створило мені репутацію доброго хлопця, але, по суті, серце у мене було холодне. Я не намагався віддалити його від себе і дозволив йому зайняти велике місце в моєму житті. Не тому, що був сповнений до нього дружніх почуттів, а через байдужість. Він був для мене товаришем, як і всі інші, і відрізнявся хіба тим, що приставав, як реп'ях до кожуха. Після довгих прохань він добився у своїх родичів і шкільного начальства дозволу проводити дні канікул у моїй сім'ї. Я ніколи не думав, що такий непрактичний хлопець, яким був мій товариш, міг досягти успіху у цих переговорах. А вдалося йому це зробити завдяки тому, що він був дуже чемною, незіпсованою і вкрай релігійною дитиною,— наші наставники розраховували на рятівний вплив, який він міг справити на мене. Все ж того ранку, коли він з сяючим обличчям прибіг до мене, щоб сповістити про свою перемогу, я відчув у глибині душі досаду. Я зробив вигляд, що розділяю його радістьг але, починаючи з цього дня, йому доводилось дуже багато страждати від мого поганого настрою. Я не міг йому пробачити цього посягання на своє "приватне життя", яке було.для мене священним. До того ж я вважав його фанатиком і він здавався мені смішним і набридливим. Я думаю, що він ніколи не був таким нещасливим, як у ті четверги й неділі, коли ми відвозили його автомашиною назад у колеж... — Жорж зупинився і, провівши рукою по очах, глянув на Терезу: — Бачите? Все це чистісінькі дрібниці.

— Мені так не здається, продовжуйте.

— О! — знову заговорив він поспіхом.— Ви будете розчаровані. Напередодні зелених свят він повідомив, що з осені переводиться в інший колеж, поблизу Лондона. Він прекрасно бачив, що ця новина не справила на мене ніякого враження. "Може, ми ніколи вже не

побачимось",— сказав він мені. А я... я не наважусь вам повторити, що я йому відповів... Мені здається, що це і все,— додав Жорж після хвилевої мовчанки.

— Ні,— сказала Тереза,— це ще не все. Жорж слухняно продовжував:

— Чим сумнішим він робився, тим роздратованішим і 16 Франсуа Моріак 401 грубішим ставав я; і так тривало до самого дня роздачі нагород за успішність. Того дня, коли ми мали сказати одни одному прощавай, він захотів, щоб після закінчення церемонії його мати підійшла й подякувала моїй. Що трапилося зі мною? Не знаю, яким почуттям я керувався, але мені не хотілося, щоб це побачення відбулося. Ще й досі пригадую, як я поспішав, намагаючись тягти за. собою свою матір. Юрба розбрелась по алеях парку, ми йшли по стоптаній траві, під віттям дерев грав духовий оркестр. Був липневий ранок, сонце вже добре припікало. Нараз я почув за спиною захеканий голос: "Жорж! Жорж!" '

— Ви чуєте його й досі,— обізвалась Тереза.

Не відповівши, Філо дивився на неї з виразом муки на обличчі. Вона запитала:

— А потім він вам писав? Жорж схилив голову.

— І ви йому не відповідали?

— Так,— шепнув він.

Вони замовкли, аж поки Тереза знову не поставила йому питання:

— Що трапилося з ним? Він помер?..

— Так,— відповів Жорж поспіхом — в Марокко. Він завербувався добровольцем... Нема потреби вам пояснювати, що це не має ніякого зв'язку з обставинами, про які я вам говорив, ви самі це прекрасно розумієте! Я дізнався, що, повернувшись із Англії, він вів жахливий спосіб життя... Не знаю, навіщо я вам все це розповів...

Він стояв мовчки, втупивши очі в одну точку. Навіть не чув, як по мокрих від дощу вулицях Парижа шумлять автомобілі: у вухах його знову і знову лунав дитячий голос, який вже стільки років кличе його з-під дерев у глибині парку.

В цю мить Тереза наче прокинулася, так ніби туга, яку вона викликала в ньому, передалася і їй.

— Ні, мій бідний хлопчику, це дрібниця, цілковита дрібниця.

Оскільки ж він заперечно похитав головою, вона додала:

— Ви ж самі так говорили, Жорж^е.

— Як ви зробили мені боляче,— простогнав він.

Вона простягнула до нього руки, хотіла притягнути його до себе, але він силою вирвався від неї, і зона зрозуміла, що втратила його.

Тереза знову сіла на стільчику і інстинктивним рухом від-" кинула волосся" з свого широкого чола, оголила свої великі бліді вуха, але на цей раз вона зробила це не навмисно, і, можливо, саме тому Жорж нарешті побачив її страшне обличчя й старіючі руки, які п'ятнадцять років тому намагалися вбити людину і в обіймах яких він побував тільки що. По суті, він не вірив своїм очам, бо нехтував її зовнішністю, все ще захоплений істотою, яка зачарувала його. Це була вона, та сама Тереза, і водночас то була вже не вона — оця жінка, оборонну промову якої він слухав з дурним виглядом. Ні, вона не хотіла заподіяти йому зла. Ніколи

в неї не було бажання комусь шкодити. Вона говорила, що оборонялася, що відбиватиметься аж до останнього подиху і що піднімалася вже стільки років і ще підніматиметься не раз по похилій площині, аж поки знов не зірветься і не покотиться вниз, так, наче їй більше нічого було робити, як видряпуватися з глибокої ями і знову сповзати туди, щоб потім без кінця повторювати те саме. На протязі багатьох років вона не усвідомлювала, що саме в цьому полягає ритм її життя, а тепер ось вийшла з цієї темряви. Тепер вона все бачить ясно перед собою.

Охопивши руками коліна, Тереза сиділа, не підводячи То-лови. Вона слухала, що казав Жорж:

— Я хотів би щось зробити для вас...

"Можливо,— подумала вона,— він говорить це задля чемності, перед тим як кинутись навтіки". Однак він палко повторив:

— Я хотів би мати можливість щось зробити для вас. Мабуть, був переконаний, що вона відповість: "Ви нічим

не можете мені допомогти"— і тоді він пуститься тікати з цієї кімнати, вирветься з цього кошмару, і знову все стане таким, як було до його знайомства з Терезою. Про що думав він у той час, коли думки його не були зайняті нею?..

Сьогодні ввечері вона стала раптом іншою, не подібною до тієї, яка гіпнотизувала його з першого дня... Вона стала такою, як розмалювали її в Аржелузі, і щойно він сам спізнав на собі владу її поганих чарів. Йому пригадувалася одна її фраза: мовляв, найбільш протилежні думки про одну і ту ж особу справедливі... Але чи було справжнім це зловісне обличчя Терези, яке раптом з'явилося перед ним, наче вихоплене з картотеки кримінальних злочинів?

Втретє він повторив:

— Мені боляче тому, що я нічим не можу вам допомогти... Насправді ж думав тільки про те, як дременути, дібратися

до своєї кімнати і з головою пірнути під простирадло... Смиренний і боязкий голос, який пролунав раптом, не належав Терезі, не міг їй належати:

— Гаразд! Ви дещо можете зробити для мене... Але ви не захочете.

Він запротестував з непідробною щирістю. Жорж продовжував стояти, а Тереза, все ще сидячи, на пуфі, машинально оголила чоло, відкинувши рукою волосся. Хлопець намагався не дивитись на неї. "Ні, ні, вона нічого не хоче мені сказати". Величезним зусиллям волі він примусив себе стати на коліна біля її ніг, і таким чином обличчя їх опинилися на одному рівні, майже впритул одне до одного. Тепер він ди* вився на неї зовсім зблизька, розглядав, ніби в збільшуване скло, поїдену часом шкіру. Погляд її буь таким же прекрас-^ ним, яким Жорж бачив його завжди. Але довкола очей, що ними він стільки марив, Жорж відкривав для себе цілий відмерлий світ, який інколи перед тим не являвся йому,— спустошені береги мертвого моря.

— Якщо ви так наполягаєте... То я нагадаю вам про Марію,— ваговорила вона після хвилевого вагання,— Будьте спокійні, я нічого не збираюсь вас просити, крім того, щоб ви почекали, нічого не робили поспіхом, здалися на волю часу. Я не належу до матерів, які прагнуть "влаштувати" свою дитину, і ніколи б не пішла б на приниження заради щастя своєї дочки. Та й хіба можна поручитись, що ви принесете їй це щастя? Ні, я прошу, я благаю вас задля себе... Не ради Марії — заради мене.

Бачачи її повні сліз очі, чуючи її глухий толос, він пробелькотів:

— Так... я розумію вас... я обіцяю...

Дочка ТерезиІ Саме від неї він хотів би тікати... І все ж говорив:

— Не турбуйтеся про Марію...

Хіба міг він встояти перед таким благанням?

— Це вас ні до чого не зобов'язує... Але я принаймні буду переконана, що, коли у вас вистачить терпіння... Для вас головне (я-то знаю вас, бідна моя дитино!) не любити, а щоб вас любили, треба, щоб якась жінка взяла вас під свою опіку, піклувалася про вас, в той час як ви самі, і то досить часто, сходите з ума за іншими... Бачите, йдеться навіть не про те, щоб ви були їй вірним... Невже ви думаєте, що Марія не готова заздалегідь прийняти всі^ ті удари, які ви їй завдаєте? їй потрібно тільки, щоб ви існували в її житті, щоб ви залишалися в ньому назавжди.

Вона говорила, мало не торкаючись його обличчям. А коли взяла його за руки, він, стоячи з похиленою головою, схвально кивнув. Здавалося, що він уже хоче піти геть, і тепер Терезі доводилось затримувати його, аби подякувати йому й одержати від нього нові запевнення. Ось вона мовила (і в словах її одночасно прозвучали наказ і благання):

— Ви забудете цю дурну шкільну історію.

— Ви тай думаєте? — спитав він і за своїм звичаєм посміхнувся спідлоба. Відтак поклав руку на клямку дверей. Але вона ще раз окликнула його:

— Виберіть книгу в моїй бібліотеці, яка вам подобається, залиште її собі на пам'ять.

— Книги!

Знизавши плечима, він ще раз посміхнувся. В цю хвилину Тереза була настільки знеможеною, що не відчувала більше нічого. Біль, який пронизав лівий бік її грудей, убивав у ній будь-які докори сумління: дорого їй доведеться заплатити за цей вечір, так само як і за багато інших! "І до чого ж дурна я, жалюгідна!" Добре, що подібні історії відбуваються без свідків. Та врешті-решт вона виконала своє завдання... Чи принаймні в цьому вона переконана? І вона Ще раз схопила хлопця за руки й подивилася йому в вічі.

— Ви залишитеся в житті Марії? Залишитеся? Ви мені обіцяли! — палко наполягала вона.

Він відчинив двері і вже на сходах обернувся, щоб від* повісти:

— Доки житиму...

Нарешті заспокоївшись, Тереза зачинила двері, пішла у вітальню і деякий час стояла там, роздумуючи. Потім відчинила вікно і, розчахнувши віконниці, перехилилася з нього у вогку темінь ночі. Але балкони нижчих поверхів закривали від неї тротуар. Вона не побачила Жоржа Філо, почула тільки, як, віддаляючись, затихали чиїсь кроки: можливо, то був він...

VIII

Про те, щоб лягти, не доводилось і думати. Спершись об подушки, Тереза продовжувала сидіти в темряві з широко відкритими очима, намагаючись справитися з задишкою. Була найтихіша пора ночі. "Найменше зітхання туги чи радості не могло залишитися непоміченим, — думала вона,— і його ціл-' ком вистачило б для того, щоб порушити мовчанку світу". Тереза вперто намагалася віддихатись, подібно до балерини, яка прихилилась до декорації під час антракту.

Важко уявити собі, що ця нічна тиша ховає в собі тисячі гарячих обіймів і передсмертних агоній. Тереза думала, що здобула спокій, хоч вона всього-на-всього вийшла з гри. Але гра продовжувалася незалежно від її волі. Той, затихаючі кроки якого долітали до неї з опустілої вулиці, напевно, також уже дійшов додому й допався до своєї постелі. А може, пішов ще кудись? Вона не ставила перед собою цього питання, дарма що не переставала думати про хлопця.

Як він був сьогодні одягнений? Він не вміє одягатись. Вона намагалася пригадати колір його краватки, яка не трималася під низьким коміром. Вона пригадала собі його погляд, що ним він окинув її, коли, підтримуючи його голову, вона схилила шию, як мати, що любується своїм немовлям. Він, не відповідаючи на посмішку, пильно дивився на неї очима нічного птаха. Що нагадала ївГ його борода, яка вже почала відростати і надавала брудного вигляду його підборіддю?.. Ага! Знімок у старому номері "Ілюстрасьон", який зображував труп молодого іспанського анархіста, вбитого карабінерами... Вона подумала про те, що Жорж міг бут* зараз з нею, і в цьому не було б нічого злочинного. Притулившись до неї, він спав би дитячим сном. Матері часто беруть до себе в ліжко своїх дітей, яких мучать погані сни. А вона, захищена своєю хворобою і цим передчуттям смерті, що причаїлося в грудях, спокійно, без свідків, насолоджувалася б присутністю людської істоти. Востаннє посидіти над сонною дитиною, пережити останню радість — дивну радість, якої цілком вистачило б для неї... Ех! Навіщо вона з таким поспіхом вигнала його в темінь ночі? Така можливість, мабуть, більше ніколи не повториться... ніколи!

Фізичний біль потроху вщухав, дихати стало легше, і мрії Терези мало-помалу переносились у інший світ — світ, населений людьми й речами минулого; але Жорж Філо серед них не посідав ніякого місця. Вона обідала з чоловіком у помешканні на острові Сен-Луї, де прожила кілька років і де він не бував ні разу. Марія, вже доросла дівчина, сиділа поміж ними. Непомітно для Бернара і Марії Тереза хотіла вийти з-за столу. Та Анна, наливаючи їй вина, подала знак, щоб вона не

ворушилася. А проте їй конче треба було щось зробити, що саме, вона не знала,— але все ж треба було вийти.

Раптом Тереза прокинулася; вона думала, що вже ранок та, увімкнувши світло, побачила, що проспала не більше години, і знову повернула вимикач. В кімнаті запанувала темрява. Тепер безсоння: не лякало її: чудова нагода думати про Жоржа. Принаймні тут, в потаємному царстві її мрій, серед химерних і копітких виплодів її уяви, вона нікому не спричиняла зла, нікого не душила. "Але він більше не належить мені,— думала вона,— він належить Марії..."

Тоді Тереза стала намагатися не розділяти їх у думках: уявляла їх собі разом. І вона не могла позбутися почуття якогось неясного сорому.

З якоюсь гіркою радістю, з якимось непоборним потягом шукати приємність у тому, щоб роз'ятрювати свою рану, вона зосереджувала увагу на цьому змішаному, дволикому образі; ні, ніч пройде непомітно, в ррздумах над простим, спокійно-милим життям подружжя, у якого вже є діти, яке ділить між собою і горе й радощі, доживає вкупі до самої смерті, і той, хто помирає першим, торує шлях другому. Тереза завжди вміла з надзвичайною ясністю уявляти собі життя, яке для неї назавжди залишилося недоступним; вона думала, що все величне й піднесене в звичайному житті ховається від тих, які поринули в це життя,— хліб насущний приїдається: лише ті, що їх, подібно до неї, зла доля назавжди позбавила цього хліба, мусять весь вік відчувати пекучий голод. ф

"Не на годину і не на один день, а кожного вечора, на протязі всього життя мати можливість схиляти голову комусь на плече,— думала Тереза,— не під час коротких тимчасових зустрічей, а кожної ночі аж до самої смерті засинати в обіймах вірної дружини,— хіба це не дано більшості тих, що живуть на землі. Марія зазнає цього щастя, і Жорж також зазнає його. Я дам їм те, чого сама не матиму. Я зможу їм дати те, чим сама ніколи не володіла. Чи не все одно, де це буде,— в Парижі чи в Аржелузі? Я скажу про це Жоржу... скажу йому..."

— Але він не любить Марії,— мовила вона упівголоса,— Він лише зважується...

"Чому він зважується на це? Тепер уже не з любові чи хоч співчуття до мене... Щоб дотримати слова? Можливо. Таких мужчин, які думають, що слова треба дотримувати, багато".

Сидячи з широко розкритими очима, Тереза аж стрепенулася від жаху, викликаного думкою, що вона ще раз зробила все необхідне для того, щоб Марія і Жорж-були якомога нещаснішими. Коли мова йшла про те, що її дії загрожують комусь загибеллю, передчуття ніколи не підводило її! Вона пробувала захищати себе: "Але ж ні! За Марію я можу бути спокійною. Вона одержить те, без чого її життя не мало б жодного сенсу,— присутність Жоржа... Якщо навіть вій знущатиметься з неї,— всі покинуті жінки з величезною насолодою згадують те, що вони витерпіли. Єдине зло для них — відсутність любимого; єдине непоправне зло — безповоротна його відсутність".

Але Жорж? Жорж, якого вона штовхнула на шлях, що викликає в нього огиду...

Очі Терези призвичаїлися до нічної темряви. Вона розрізняла контури шафи, темну пляму крісла, розкидану одежу, на якій миготіли тьмяні відблиски світла, що просочувалося крізь штори, і це скидалося на сяйво новонароджуваного дня. Шуму автомобілів не було ще чути.

— Жорж, Жорж! — повторювала вона з глибокою тугою в серці.

Гаразд! Хай буде так: Марія потрібна Жоржеві. Тереза була в цьому переконана, бо вона знала його; чи знала б краще, якби виносила його в своєму лоні, привела на світ і вигодувала своїми грудьми? Такі хлопці хворобливо потребують чиєїсь уваги, хоч самі ні на хвилину не можуть зосередити своєї на комусь іншому, крім себе... Досить тільки подивитись, як Жорж без кінця хапається то за ніс, то за губи, то за

щоки... Він належить до тих, погляд яких завжди заглиблений у своє власне "я",, хвилина за хвилиною вони стежать за собою, дослухаються, як наближаються старість і смерть... ' .

Ні, у нього нема іншого виходу, окрім любові Марії, можливо, це зло, але найменше зло. Правду кажучи, він не дуже, відбивався. Швидко погодився на її прохання. Надто швидко, думала Тереза,— яким солодким був би для неї його опір! Але ні, без усяких видимих зусиль він пообіцяв залишитися вірним Марії. Пообіцяв з неймовірною покірністю. Вже на порозі, йдучи геть, підтвердив свою обіцянку. Як саме він висловився? Тереза намагалася відновити в пам'яті сказане ним, і спочатку це їй не вдавалося. Але вона впевнена була в тому, що сказані ним слова відновляться в її пам'яті, бо вони її вразили тоді. Він сказав... Ах! Так! Він сказав: "Доки житиму..."

В цих словах нема нічого особливого. Але чому вони вразили її так? їй здалося, що вона знову чув його голос: "Доки житиму..." Очевидно, він довго не житиме... Досить безглуздо було відходити після подібних слів. Він сказав ці слова не інакше, як з метою надати більшої ваги своїй обіцянці. Вони означали, що тільки смерть може звільнити його від взятого на себе зобов'язання.

— Ні,— простогнала Тереза,— ні, і ще раз ні!

Вся її воля повстала проти думки, яка охопила її, яку вона хотіла прогнати, проти безглуздого страху, який поймав усе її тіло, проти тієї ще неясної тривоги, яка дедалі збільшувалася і повинна була охопити .її всю, повністю запанувати над нею. Ні, в цій незначній фразі, здається, не було нічого загрозливого; ці два слова не мали ніякого іншого значення; у них нема нічого, крім їх прямого змісту — доки житиму... Ну й гаразд! Поки він житиме, Марія не буде покинута. Доки він житиме, Тереза може бути спокійна за долю Марії... Чи ж треба було цілу ніч розжовувати оте доки житиму, вивертати його на всі боки аж до запаморочення в голові?

Тереза намагалася заспокоїти себе: "В гіршому випадку, якщо він хотів приховати в цих словах певну загрозу, досить буде, коли я йому напишу вранці, щоб він не вважав себе зв'язаним обіцянкою... Або краще я сама піду до нього й порозмовляю з ним".

Вона підвелася і, цокотячи зубами від страху й холоду, підійшла до вікна, відчинила його, підняла жалюзі. Падав дощ. Сіре сяйво світанку насувалося на дахи будинків. Порожньою вулицею лунали, чиїсь кроки, як учора ввечері Жор-жеві... Чому вона зразу ж не побігла за ним? Надто рано, щоб уставати, йти до готелю. її прийняли б за божевільну. Раніше восьмої туди нічого потикатись. Доведеться ще дві години чекати. Накинувши на плечі халат, вона ввійшла у вітальню, яка при світлі люстри несподівано постала перед нею в такому вигляді, в якому покинув її Жорж. Тереза глянула на крісло, в якому він стояв на колінах, і, заплющивши очі, здавалося, вловила в застояному димові запах дешевого брилі антину. Ні, вона не відчинить вікна, не розчахне віконниць, буде вдихати ці запахи, поки вони не пропадуть. Вона бояла* ся порушити безпорядрк у кімнаті, який свідчив про те,— що Жорж був живий. В кімнаті ще тлів огонь, біля якого він "грів ноги. Він був живий. Все могло скластися для Терези так, як у будь-якої іншої жінки. Піднявшись обережно, щоб не розбудити його) вона могла б опинитися саме в цей час на цьому місції слухати крізь прочинені двері, як він дихає. Але вона хотіла втратити і втратила безповоротно. Коли вона незабаром побачить його в готелі, то неспроможна буде відтворити міраж; більше ніколи вона не буде в його очах жінкою, про яку він на протязі кількох днів думав, що не зможе без —неї жити. Тепер він знав її, знав справжню, Терезу..., І вона заздалегідь уявила, яким поглядом він зустріне її, коли вона ввійде в кімнату готелю... Ах! Якби тільки це був погляд живої людини! Важливе лпше одне — аби він був живий. Що це вона таке подумала?! Яке безумство! Ні, Тереза більше не піддасться йому.

Відчинивши навстіж вікно, вона сіла в крісло, що в ньому декілька годин тому Жорж стояв навколішки, і, закутавшись у ковдру, поклала босі ноги на м'який пуф. Тепер оте доки житиму видалося зовсім

незначущим, і її дивувало, як вонаї могла вловити в цих двох словах хоч. би найменший натяк на погрозу. Подув вітру з дощем, що ввірвався крізь вікно, розвіяв по столу попіл від цигарок.

Терезу розбудила Анна, ні про що не питаючи її.

— Я не могла спати лежачи,— пояснила вона.

Служниця повернула в її бік обличчя, позбавлене будь-якого виразу. Та яке їй діло до цієї дівчини? Вже дев'ять годин. Жорж міг уже вийти з кімнати. Проте краще було б не зустрічатися з ним... Тоді вона постукає в двері і, не одержавши відповіді, прочинить тільки, щоб побачити неприбране ліжко. Або краще покладе йому на стіл листа, з якого Жорж дізнається, що вона звільняє його від взятого слова. Тереза пише листа і починає одягатися; почуває себе розбитою, але з глибин її єства піднімається хвиля, що поборе цю слабість, Вона ще матиме час. умерти, після того як побачить Жоржа живим. Вона називає водієві адресу готелю. Незабаром її передчуття розвіюються, однак Тереза намагається уявити собі найгірше, щоб бути впевненою в тому, що це найгірше не трапиться. Вона уявляє собі весь готель у тривозі. "Ви хочете бачити месьє' Філо? Хіба ви не знаєте, що цієї ночі?.. Сусіди почули глухий постріл... Вони не зрозуміли, що б це могло бути". Тереза виразно чує слова адміністраторки: "Так, батьків повідомлено... Хочете подивитися на нього? Він зовсім не змінився". Або ж їй скажуть: "Він вийшов о сьомій годині, як завжди, навіть сказав нам: "Доброго ранку". Нам і в голову не приходило, що його можуть привезти..." Тереза труснула головою, зітхнула. Тепер вона може бути спокійною: те, що вона тільки-но так чітко собі уявила, насправді не трапиться, бо в неї нема ані найменшого дару пророкувати, хоч завжди стільки несподіванок...

В готелі, здавалося, все спокійно. Вікно у кімнаті Жоржа зачинено, віконниці відкриті. У коридорі ні душі, так само й на сходах. Вона швидко піднімається вгору, дорого їй доведеться заплатити за цей поспіх. За дверима хтось наспівує. Він наспівує... Ні, це в сусідній кімнаті. Однак їй здається, ніби вона чує, як він дихає. Тереза стукає в

двері, прислухову-ється, потім стукає знову. В кімнаті пусто; ліжко прибране, стоїть спертий дух приміщення, яке цілу добу йе провітрювалося,— звичайний кімнатний запах третьорядних готелів. Тереза зачинила двері. Навіщо впадати у відчай? Він вийшов раненько, вже встигли прибрати його кімнату, досить буде опуститися вниз і довідатись на прохідній. • Навіть коли вона дізнається, що він не повернувся вчора увечері, то і в цій його витівці нема нічого дивного:

Сівши на ліжку й схиливши голову, вона почала розглядати поганенький малюнок на лінолеумі: тут він жив і страждав... тут, на цю підстилку, він кожного ранку ставив свої босі ноги. На нічному столику курс лекцій з права, видрукуваний на гектографі. Над ліжком, вирізаний з кінематографічного журналу, портрет кругловидої дівчини. На іншому знімку та ж дівчина в купальному костюмі. Яке місце займають кіноактриси в житті отаких хлопців... Ті, якими вони володіють лише в уяві... Тереза випросталася: вона побачила ребром поставлену під стіною грамофонну пластинку, що виглядала як чорна мішень. На етажерці дешевенькі книги. (З яким презирством він скрикнув учора ввечері: "Книги!"). І раптом вона розгледіла на столі — на найвиднішому місці — білий прямокутник паперу. Тереза схопила його тремтячими руками, піднесла до очей,— почерк дуже чіткий, старанний і все ж вона ледве його розібрала: "Я даремно чекав тебе вранці в кафе "Два Maro". В готелі мені сказали, що ти не приходив з учорашнього дня, бач,, який ти... Як тільки повернешся, забіжи в "Капулад", я чекатиму тебе там до другої години". Вона зрозуміла,— це писав Монду... Нема потреби спускатися на прохідну й наводити довідки. Жорж провів ніч поза межами готелю. Але Монду це ніскільки, здається, не здивувало. Вона глибоко зітхнула. Так, Монду вважає це зовсім природним. Жорж може надійти з хвилини на хвилину... Вона зачекає його... "Так, ніби нема нічого легшого!.." — зітхнула Тереза.

Автобуси і таксі поспішали на вокзал до вранішніх поїздів. Тереза підійшла до вікна. Дощ перестав. Стоячи по пояс у канаві, біля оголеної чорної каналізаційної труби вовтузились робітники. Механізм повсякденного життя міста вступав у дію, а регулював його плин

сержант поліції. Зупинити його не можна ніяким чином, хіба що тільки вбити самого себе. Але можна також наштовхнути іншого на самогубство... "Якщо Жорж покінчив з собою, мене слід арештувати, кинути у в'язницю... Але що це зі мною? Я божеволію!..". Зачинивши вікно, вона знову сіла на ліжку, уважно прислухаючись до відгомону кроків, вигуків і дзвінків. Ох, якби це був він! Внизу грюкнули двері. На цей раз вона не помилилася; хтось швидко піднімається сходами, зупиняється під дверима кімнати. Вона чує, як він важко відсапує, переводить дух. Ні, це не він, вона спершу не впізнала Монду.

А той теж почув, що в кімнаті хтось є, і подумав, що Жорж нарешті повернувся. Не становлячи один для одного жодного інтересу, вони обмінялися ворожими поглядами.

— Коли ви бачилися з ним востаннє? — сухо запитав Монду.

Вона відповіла, що він пішов від неї ввечері, десь біля дванадцятої. Здивований Монду неголосно вигукув і сховав очі. Тереза бачила його, коли він сидів на терасі кафе. А тепер, коли стояв, виявилось, що він височенний на зріст, у

нього правильні, тонкі риси обличчя, чистий, відкритий погляд, але шия глибоко втягнута в плечі, а тіло худе й кістляве.

— Про що ви говорили? Як ви розійшлися?

Ще один суддя об'явився! Скільки вже їх прискіпувалося до неї! А що, як за нею й зараз стежать? Вона сумирно відповіла, що вела з ним розмову про свою доньку і що вони розсталися якнайкраще.

їй не хотілося брехати. Але хіба вона винна, що правди не можна передати? Не можна передати кількома словами історію двох людей, які так своєрідно зіткнулися віч-на-віч. А й справді, що ж, власне кажучи, між ними відбулося? Тереза відчула, що сама вона неспроможна це

визначити., Якби навіть її допитував слідчий, вона не сказала б ні слова. Але чому це Монду так хвилюється? Не можна не бачити, що він собі місця не знаходить. Те, чого вона так боялася, раптом стало набувати жахливої реальності. Вона пробелькотіла:

— Які у вас підстави боятися? Хіба в тому, що він не вернувся на ніч, є щось незвичайне?

Він майже грубо обірвав її:

— Навіщо розігрувати цю комедію! Ви добре знаєте, чого я побоююсь.

— Чи ж правда? Скажіть! Я дуже мало його знаю, а ви, напевно, давно...

Відчуваючи, очевидно, те саме безсилля, яке завадило Терезі розказати про години, проведені з Жоржем, Монду відмахнувся рукою. Стоячи в цій кімнаті одне навпроти одного, вони так були розділені своїм відсутнім другом, ніби кожне з них знаходилось на протилежному березі моря. І тільки тривога за нього була в них спільною.

— Я думав піти у відділок поліції, але з мене там насміялися б. Якщо навіть допустити найгірше, у вранішніх газетах ще цього не може бути. Побачимо, що скажуть денні газети.

Тереза зойкнула:

— Ви божевільний! ^

Він знизав плечима. Тереза сіла на ліжко. Вона скорилася тій невідомій волі, в існування якої ніколи не вірила. З уст її злітає гаряче благання до цієї* незнаної сили. Тереза не задихалася б так навіть тоді, якби їй довелося витягти з води на високий крутий берег велике, важке

тіло людини. Час від часу думки її прояснювалися: "Яке безумство! — повторювала вона.— Яке безумство!" Але тут же, ніби намагаючись заслужити прощення за своє марновірство, знову напружувалась і майже з люттю боролась за "свою віру".

Монду відчинив вікно і сперся ліктями на підвіконня. Тереза запитала, о котрій годині він збирається піти на розшуки. Оскільки на вулиці було дуже шумно, він не дочув її, а вона, вже зовсім вибившись із сил, залишилася сидіти на ліжку, відчуваючи пекучий сором від усвідомлення того, Що принизила себе, вдавшись до молитов. їй більше нічого не залишається, як чекати, і коли найгірше все-таки трапилось — нічого не вдієш,— треба буде призвичаїтись, примиритися з думкою, з якою їй буде так тяжко жити: "Ця дитина не загинула б, якби не знала мене". Нестерпна думка, проте вона звикнеться з нею, як це бувало завжди. І ось Тереза вже готує свій захист, розпочинає свою одвічну оборонну промову: адже вона перша жертва своїх вчинків, можливо, найневинніша. Але до її невинності нікому нема ніякого діла, важливе тільки одне: десь там лежить розпростерта дитина з продірявленою скронею... Як не терпиться Терезі, щоб усе швидше атало відомо, щоб було попереджено батьків! Господи! А Марія! Все тільки починається з цією смертю. Висунувшись із вікна на вулицю, Монду не чув, як вона стогне: "Марія!" Тереза вирішила нічого не робити для дівчини, вирішила забути про неї, бо що б вона не робила, це тільки смертельно ранить дочку. Не побиватися більше за Марією! Як тільки вдарить грім, Тереза затулить вуха і заплющить очі, як завжди робила в дитинстві, коли посеред ночі здіймалася буря. Вона не поворухнеться, не відповість на жодну образу, жодним словом не перешкодить плинові трагедії, яка давно вже чигала на Жоржа Філо... Кляте правосуддя не завагається з обвинуваченням. Двічі вирватися з лап поліції нікому не вдавалося...

Вона почула голос Монду. Хтось із вулиці з ним розмовляв. Тереза встала, але підійти до вікна не посміла. Монду оглянувся і мовив звичайнісіньким тоном:

— Це він.

— Це він? — прошепотіла вона.

В неї похололи руки. Вона вже впізнавала його кроки на сходах — кроки дитини, воскреслбї з мертвих; і їй ставало ще дужче млосно, так, ніби життя, повернуте Жоржу, раптом відняли в неї. Треба триматися, не можна допуститися до того, щоб знепритомніти. Адже він живий!

— Це він! — повторювала вона.

Монду вийшов^ з кімнати. Жорж має зараз з'явитися в чорній рамі дверей. Голова його не буде пов'язана бинтами, кров не сочитиметься крізь них і не стікатиме по щоках.

Нарешті він появився. Погляд каламутний, обличчя в чорній щетині, черевики заболочені. Як тільки запримітив Терезу, зразу ж поточився назад, злісно грюкнувши дверима. Спочатку вона почула, як вони шепчуться, потім спалахнув рбз-дратований голос Жоржа:

— Ні! Ні! Дай мені спокій!

Злий голос, голос хворого. Монду зайшов у кімнату. Він сказав, що Жорж пішов прийняти ванну. Він не хоче, щоб його бачили в такому вигляді.

— Після нічної прогулянки, що до них він вдається досить часто....

. Стоячи перед дзеркалом, Тереза поправляла свій капелюшок і, вже тримаючи руку на клямці дверей, сказала:

— Він живий!.

Вона почувала себе зовсім слабою, але вже спокійною й врівноваженою.

Вона всміхнулася:

— Скажете йому, що я приходила, аби залишити йому лист. Ось він, на столі.— Вона ще раз оглянулася і мовила з нерішучим виглядом: — Це з приводу моєї дочки... Чи не були б ви настільки ласкаві, щоб прочитати його? Я цілком покладаюся на вас і хотіла б дізнатися, чи можна йому показувати цей лист... Вам видніше...

Віднині вона буде обдумувати і перевіряти кожний свій крок. Тим часом Монду пробігав очима лист.

— Я не забарюся вручити це йому,— мовив він сухо.— Так, треба, щоб Жорж почував себе вільним; у нього схильність звалювати на себе непосильний тягар, — має гіпертро-фоване почуття обов'язку...

Коли Монду сказав, що після подібних припадків його друг потребує спокою, вона перебила:

— Ви мені нічого не говорили дро якісь там припадки...

Він вийшов із себе і з несамовитістю гімназиста закричав, що не зобов'язаний давати їй будь-які пояснення. Даремно Тереза, щоб заспокоїти його, намагалася надати своєму голосу трохи воркуючого звучання, силу якого вона вже стільки разів випробувала, даремно кліпала очима. Монду залишався невразливим і навіть розлютився, коли вона висловила жаль, що він про це-її не попередив.

— За яким, правом ви вдерлися в його життя?

Гнів, що наростав у ньому на протязі години, нарешті прорвався. Тереза на хвилину завагалася.

— Йшлося про мою дочку,—мовила вона впівголоса, так наче була зобов'язана давати пояснення цьому незнайомому.

— Начхати вам на власну дочку... •

Вона здивовано подивилася на нього. Яке їй діло до цього навіженого? Вона намагалася навіть не слухати його злобного голосу.

— Я зразу ж розгадав вашу гру. Нехитра штука баламутити цю неврівноважену натуру. Ви, напевно, ще й уявили собі, що він закохався у вас!

Терезі слід було б знизати плечима і піти геть. Але вона, котра вважала, Що її вже нічим не виведеш з рівноваги, не могла витримати цього сміху, цього глузування.

*— Якби я тільки захотіла!—не змогла вона стримати в собі крику.

т— Аякже, коли б захотіли!

Чому вона залишається тут? Навіщо зчепилася з ним? Тереза не впізнавала власного голосу. Невже оцей жалібний голос належав їй? їй здавалося, що то белькотіла якась інша жінка:

— Сам він клявся, що любить мене.

— Він клявся в цьому багатьом... Що ж, я мушу віддати вам належне. Ви добре напустили йому, як кажуть, туману в вічі; він-бо вважав вас мало що не генієм... Але, на щастя, це недовго тривало...

Той самий голос, чужий голос, який не міг належати Терезі, запротестував:

— Саме стільки, скільки мені хотілося. Вона жалібно повторила:

— Якби я захотіла...

— Так у чім же справа? Чи ви часом не відмовились належати йому, оберігаючи... свою цнотливість?

Вона кинула на нього сповнений зневаги погляд і запитала тремтячим голосом:

— Що я вам заподіяла?

— Ви ж хотіли посварити мене з ним! Що, ні?

— Я?

— Авжеж, ви намагалися розпалити в ньому ревнощі. Ви ще не встигли розповісти йому, що я залицявся до вас? Ми всього один раз бачились, і він не повірив би вам. Але ви не пропустили б нагоди зробити це через кілька днів... Це старий, але випробуваний трюк. Він відомий усім жінкам. А поки що ви прикинулися, ніби я вам дуже до вподоби... Яку сцену він влаштував мені, коли ви отоді залишили нас у кафе "Два Maro"!

— Не" можна сказати, щоб ви були сильним в логіці,— перервала його Тереза, доведена до несамовитості.— Тільки що ви намагалися довести, що він не любить мене.

На цей раз говорила вона. Тереза готова була кусати, жалити його за те, що так необережно розбурхав її ненависть. Він сам, ч говорила вона, аж лопається від ревнощів. Ревнощі не завжди викликають сміх; його ж ревнощі комічні.

— Чому комічні?

Вона відповіла йому легким сміхом, але він зумів уловити в ньому образу. І раптом, задерши свою маленьку голівку, вона кольнула його своїм іскрометним поглядом і підвищила голос:

— Який би не був дивак ваш друг, він не настільки дурний, щоб повірив, ніби ви можете подобатись комусь. Коли б у мене був намір збудити в ньому ревнощі, я постаралася б знайти для цього відповідніший об'єкт.

Вона була впевнена в тому, що знайшла, нарешті, слабке місце у свого ворога, місце, по якому треба було бити; усвідомлення того, що вона примушує Монду страждати, сповнило її глибокої радості. І чим ущипливіші були її слова, які нестримним потоком зривалися з її вуст, тим ласкавішим і чарівнішим ставав її голос. Можливість задовольнити свою лють робила її ніжною. Впевненість у тому, що останнє слово буде за нею, що вона зможе нанести останній удар, відновляла її душевний спокій. Раптом Тереза вгамувалася і навіть більше не відчувала болю в серці. Такий бундючний і грубий ще декілька хвилин тому, юнак зблід...

— Коли ви принизили жінку, то це не принесло вам полегшення, чи не так? Ви паєте рацію, це єдина приємність, якої ви можете сподіватися. Але це уявна приємність, бо насправді вам ніколи не вдасться завдати нам болю. Тільки ті, кого ми любимо, володіють цією здатністю, небезпечні лише ті мужчини, яких люблять. Навіть дивно, як можна так грубо поводитися з жінкою, як ви повелися зі мною, і водно-" час бути таким нікчемним...

— Це мене нітрохи не хвилює,— пробелькотів Монду. Він повторив: — Це мене нітрохи не хвилює.

Але в той же час, відчинивши двері, виштовхував Терезу з кімнати, відвернувши від неї своє спотворене до непізнання обличчя. Тереза на

хвилину занурила свій погляд у його чис* ті, ще дитячі очі... Чому так несподівано спала її лють. Ненависть відходила, як хвиля під час морського відпливу, спадала, як вода. Як вона посміла наговорити такого?

— Ні,— мовила вона,— ні! Не вірте мені.

Він виштовхував її за двері, але вона трималася за одвірок.

— Не треба вірити мені,— почала знову.

— Начхати мені на те, що ви ще можете сказати!

З хвилини на хвилину міг увійти Жорж, який не хотів бачити її в своїй кімнаті.

— Він рішуче наказав мені: "Головне, щоб вона пішла геть, щоб я її більше не бачив!"

Тереза завмерла біля дверей, і Монду не зміг витримати її закам'янілого погляду. Коли вона була вже на площадці, її маленька голівка знову піднялася:

— Я намагалася образити вас. Наговорила всіляких дурниць...

Він відповів пошепки:

— Ні, ні, не дурниць...

Вона запитала його стурбовано: •

— Що ви збираєтесь робити, аби помститися мені? Донести в поліцію?

Приголомшений, він дивився, як Тереза спускається вниз, аж поки вона не зникла. Відтак, повернувшись у кімнату свого друга, сів за стіл і, спершись на нього ліктями, схопив голову руками.

IX

Ідучи вулицею вздовж будинків, Тереза думала про нього. Тепер її не цікавили більше ні Жорж Філо, ні Марія. Вона була цілком перейнята своєю останньою жертвою — Монду. Не тому, що могла б заподіяти йому зло,— удар був незначний, але, нанесений вправною дукою, давав їй можливість зміряти свою силу, усвідомити свою місію. Нічого дивного нема в тому, що люди оглядаються на неї: гидка тварюка вразу видав свою присутність. Тереза ловила на собі настирливі погляди перехожих. Вона заспішила, прагнучи заховатися в своєму лігві. Щоб бути переконаною, що більше нікому не нашкодиш, а також щоб уникнути відплати, їй доведеться вести зовсім самітницький спосіб життя, бо всі ті, кому вона робила зло, кінець кінцем об'єднаються. Вона досить довго наражала себе на небезпеку... У свій час її врятувала постанова про відсутність складу злочину, але подібні прецеденти можуть надати ще більшої ваги найменшим наклепам... Яким наклепам? Оббрехати її неможливо: чи не вчинила вона злочинів більше, ніж їй можуть приписати? Але ніхто ж її не обвинувачував! Ніхто! Що це вона таке вигадала?

Терезі трохи запаморочилась голова, вона сперлася об якусь браму і, заплющивши очі на кілька секунд, пригадала, що ще нічого не їла. Чорт візьми! Ні, вона не божеволіє, попросту треба не забувати їсти в певні години. Зайшовши в кафе-кондитерську, вона випила чаю. Все ставало на своє місце, робилося простим і зрозумілим: Жорж Філо живий, віднині вона не цікавитиметься долею Марії, життя її протікатиме між ліжком і столом, на вулицю вона виходитиме тільки з настанням ночі. Ніколи вже вона не покажеться між людьми серед білого дня. Вона /Не захоче більше наражати себе на оті погляди, які й зараз відчуває на своїй спині. Ось нарешті й дім. Тільки б двірнички не зутрінути* на сходах! Вона стоїть на дверях своєї кімнати і балакає з Анною. Чому вони замовкли,

побачивши Терезу? Чому так уважно, так гнітюче дивляться на неї? Двірничка розкриває рот і каже Терезі:

— Сьогодні вранці хтось вас Питав. Еге ж, такий. високий... Він задавав мені питання...

— Що він питав?

— Хіба запам'ятаєш? Чи не виходили ви вчора ввечері, чи приймали когось у себе?

— І що ж ви відповіли?

— Що я нічого не знаю, що не моє діло шпигувати за людьми.

Тереза не наважилася запитати: "Як ви думаєте? Хто б то міг бути?" Вона не попросила її також описати відвідуй вача,— стара, напевно, відповіла б: "Молодий мужчина, якийсь здоровило..." І Тереза, можливо, впізнала б у ньому Монду, який і справді був на вулиці дю Бак в той самий час, як вона виходила з дверей готелю Жоржа.

Охоплена глибокою тривогою, забувши про своє хворе серце, Тереза швидко піднялась по сходах. Вона закрила на засув двері і, навіть не скинувши капелюшка, присіла в перше-ліпше крісло. Тепер вона відчувала біль у грудях, але вже не боялася вмерти самотньо. Головне захистити себе від людей. Анна, напевно, піднялася чорним ходом; треба буде спекатися цієї Анни. Тереза вважала, що дівчина не в злагоді з двірничкою, але, мабуть, спільна неприязнь до Терези злигала їх. Виставити її за двері — означало б нажити собі ще

одного Смертельного ворога... Що ж можна придумати, аби вона сама її покинула? "Якщо хтось зацікавлений у тому^ щоб вона залишилася в мене, ніяк її не витуриш, вона чіп* лятиметься за своє місце".

Знову охоплена тривогою, Тереза ледве допленталась до своєї кімнати. "Але ж це безглуздя,— думала вона,— мені ніщо не загрожує. Те, в чому я вважаю себе винною, не підлягає покаранню. Звичайно, хтось може захотіти згубити мене, можна змовитись і оббрехати мене. Насолити жінці, яка вже мала непорозуміння з поліцією,— раз плюнути..."

Даремно вона твердила про себе: "Але ж нічого не трапилось!" Вона відчувала, як довкола її шиї затягується зашморг. Всі міркування здорового глувду були безсилими супроти цієї переконаності. Навіть тиша в квартирі здавалася їй підозрілою. Ось уже пройшло чимало часу з тих пір, як Анна перестала співаки свої ельзаські пісеньки. Тепер Анна завжди насторожі: мабуть, вона не пропустила жодного слова з тих розмов, які Тереза вела з Марією і Жоржем у вітальні. І їй, і йому Тереза призналася в своєму злочині. Яку чудову помічницю знайдуть вороги Терези в цій'дівчині! Ні, вона не співає більше, не брязкає посудом, вона підстерігає, чи не вирвуться з уст її хазяйки ще якісь визнання.

Тереза підійшла до вікна і, розсунувши завіски, побачила на тротуарі мужчину з піднятою вверх головою. Роблячи вигляд, ніби чекає на автобус, він тримався неподалік зупинки, а тим часом не зводив ока з вікон Терезиної квартири. "Ні, ти добре знаєш, що він чекає автобуса..." Тереза голосно вимовила ці слова, щоб переконатися в тому,— що вона ще не з'їхала з глузду. Вона добре знала, що з своєї, кімнати не могла б почути чийогось дихання біля вхідних дверей: і все ж була впевнена, що там хтось важко відсапував... Щоб переконатися в цьому, вона вийшла в передпокій, підійшла до дверей і, відчинивши їх, мало не спіткнулась об двірничку, яка "забула віддати мадам кореспонденцію..." Тереза побачила прямо перед носом це плоске сіре обличчя, на якому поблискували маленькі свинячі очиці, ні, не свинячі, а як у пацюка. З якою жадібною цікавістю дивилася вона на нед!

— Чому ви дивитеся так на мене?

— Тому, що в мадам поганий вигляд.

— Я почуваю себе, як завжди.

— Але ж, мадам, те, що я вам про це сказала.;.

— Отой тип, який приходив учора, не питав, чи я хвора? Ні? А втім, ці плітки мене не цікавлять...

З силою зачинивши двері, вона знову закрила їх на засув. Спантеличена двірничка пробурмотіла:

— Почекай! Я ж тобі!..

І замість того, щоб спуститися в,низ, відімкнула двері незайнятої квартири навцроти і, пройшовши крізь неї, подалася чорним ходом до Анни на кухню.

Сівши на пуф біля каміна, Тереза, як завжди, коли в неї боліло серце, нахилилась грудьми вперед. Вона уважно при-слуховувалась до найменшого шуму, вся насторожившись, як та лисиця, що ховається від собак. Анна розмовляла сама з собою... Ні, хтось їй відповідав. На кухні пошепки велася розмова. Хтось на кухні змовлявся з Анною...

Ледве дочовгавши до їдальні, Тереза приклала вухо до шпари в замку і впізнала голос двірнички. Не могла ж вона спуститися вниз і потім піднятися чорним ходом. Коли Тереза оговтається, вона над цим подумає, постарається розгадати цю таємницю. Тепер їй треба не пропустити жодного слова. Двірничка радить наглядати за Терезою. І навіть, на її думку, не завадило б попередити роДичів. Еге ж, Анна сказала, що знає адресу... "Де вона взяла її? — запитує себе Тереза.— Очевидно, в Марії... Значить, вони потай від мене листуються між собою". Анна почула шарудіння і, відчинивши двері, поточилася назад, побачивши мертвецьки бліде обличчя хазяйки.

— Я прийшла довідатись, чи скоро ви збираєтесь накривати . на стіл. — І до двірнички: — Ви знову піднялися наверх, добродійко?

Пробурмотівши, що вона .зайшла на хвилинку провідати Анну, стара зникла на сходах. Анна заходилася біля печі. Відчуваючи на собі важкий, підозрілий погляд хазяйки, вона не сміла оглянутись.

Тереза повернулася у вітальню і знову сіла на свій низький стільчик. Приторкнувшись рукою до горла, вона майже відчула, як довкола її шиї затягується зашморг.

Ніколи вона вже не зможе дихати вільно. Головне — не виходити з квартири. Тут за нею шпигують, але що вони можуть зробити? Житло недоторканне. Принаймні поки вони не подадуть скарги до суду... Очевидно, в них ще не вистачає фактів. Визнання, яке підслухала Анна, тепер не можна використати проти Терези. Як тільки вона вийде на вулицю, то зразу потрапить у пастку. Вони добре знають, що вона винна, що вона заслуговує каторги. їм треба тільки знайти якийсь привід... У поліції завжди знайдеться про запас прийом, яким вони зуміють згубити намічену жертву. Тут вони тримають її на оці, але не зроблять їй нічого, бо сподіваються, що вона врешті-решт вийде надвір. Прийшла Анна і мовила:

— їсти подано. — У неї не такий, як завжди, голос, вона не спускає з Терези очей.— Мадам не хочуть їсти?

Який у неї роздосадуваний вигляд від того, що Тереза не їсть.

— Мадам повинні примусити себе їсти.

Воля Терези інстинктивно чинить опір волі противника: якщо вони хочуть, щоб я їла, значить, будь-що треба відмовлятися від усякої їжі.

4 Коли Анна принесла каву, вона побачила, що її хазяйка сидить під дверима, не, спускаючи з них очей. А пізніше, коли служниця прийшла за тацею, вона була здивована тим, що

кофейник був повний,— Тереза сиділа в тій самій позі. Це не значить, що в неї не було бажання вийти з дому. О, вона здивувала б ворогів своєю відвагою! Вони були б приголомшені і нічого не наважилися б їй зробити, а вона б тільки спостерігала за їхніми маневрами... Коли о четвертій годині вона відмовилась випити й чай, служниці стрелила в голову думка покуштувати його перед нею, прицмокуючи язиком і примовляючи: "Ах, яке добре..." — так само, як вона це робила, коли її маленька сестричка не хотіла їсти суп. Тоді Тереза вихопила з її рук чашку і жадібно почала пити. І все ж вона дивилася на Анну з диким виразом на обличчі.

— У мадам болить серце?

— Ні, Анно... вірніше, так... Але не це мучить меле.1.. Вона схопила її за зап'ястя і міцно стиснула:

— Ви нічого їм не викажете? Робіть вигляд, що ви на їхньому боці, але не видавайте їм нічого.

— Я не знаю, що ви хочете сказати...

— Не намагайтесь мене одурити... Вони мають мене в руках...

— Я піду покладу вам у. ліжко грілку. Потім ви поспите.

— Чому ви хочете, щоб я заснула? — запитала Тереза з несподіваною різкіотю. — Можете не розраховувати на мій сон: я більше не буду спати.

, — Бідна мадам! Ніхто вам не бажає зла.

4— Сядьте ось тут, Анно... Я все вам розкажу. Підсуньте стілець. Вони вас втягнули в свою гру, але нічого не пояснили. Я людина, яку вирішили знищити; не так легко знищити кого б то не було... Навіть коли йдеться про якусь злочинницю... Ви, здається, не розумієте мене, але ж це дуже просто. За проступок, що міг коштувати мені каторги, мене не було покарано; винесли постанову про відсутність складу злочину... Інші ж мої вчинки не підлягають під дію закону* власне кажучи, з загальноприйнятої точки зору вони не в злочинами... Але, беручи до уваги те, що я вчинила колись, вони, незважаючи на відсутність складу злочину, знайдуть притичину...

Охоплена жахом, Анна тримала хазяйку за обидві руки, намагаючись заглянути їй у вічі:

— Бідненька мадам, вам треба заснути. У вас маячіння...

— Ні, я не божевільна. Але вас намагатимуться переконати, що я зійшла з глузду. Вони і це передбачили: їм аби запроторити мене. Як мені вас переконати, що все це правда? Ви не можете повірити цьому, я розумію, і все ж таки це правда. 'Ніхто не захоче мене більше слухати, ніхто мені більше не повірить. Все життя я говорила про свої страждання і тільки сьогодні зрозуміла, що значить страждати по-справжньому... Навіщо ви мене роздягаєте?

Одначе, не відбиваючись, дала себе роздягнути. Анна помаленьку підштовхнула її до ліжка:

— Грілка не дуже пече?

— Ні, мені зараз добре.:.

Насолоджуючись коротенькою передишкою, яку, здається, відчула, Тереза не хотіла випускати її великої спітнілої руки.

— Пригадуєте, Анно? Іноді ви приносили своє рукоділля, залишалися зі мною, поки я не засну. То були гарні часи. Яка я була щаслива! А тепер цьому настав край. Ні, ні, не йдіть за своїм рукоділлям, не залишайте мене одну, не випускайте моєї руки.

Вона замовкла, здавалося, ніби трохи задрімала; Анна обе— _ режно спробувала звільнити свою руку від стиску її пальців, але зразу ж почувся жалісний голос:

— Ні, я не сплю, ви ж знаєте. У мене з'явилась одна ідея, Анно... Що^ як мені піти та заявити на себе в поліцію? Де тут найближчий відділок? Все розказати спочатку, самій розповісти про все, вибити грунт з-під їхніх ніг... Але з чого почати? У них не вистачить терпіння вислухати мене, вони не повірять! Нема нічого простішого, як брехня, їй завжди ймуть віри... В той час, як правда... О, правда — це цілий' світ! У них не вистачить терпіння, вони не повірять мені... Але вони мене заарештують^ і я, нарешті, заспокоюсь. З цим буде по-кінчено. Я не житиму більше в цьому вічному страху... Подайте мені мою білизну і плаття, мені треба одягнутися...

Анна обхопила її руками і говорила: мовляв, краще буде, коли вона піде завтра вранці,— о цій порі в поліцейських відділках дуже багато відвідувачів. Коли вже зважилася, то варто провести дома останню ніч...

— Що правда, то правда. Тепер я можу поспати...

Коли Анна, подумавши, що вона заснула, підвелася," Тереза окликнула її, перш ніж вона встигла покласти руку на клямку дверей... Анна покірно повернулася. Але за чверть до де-" в'ятої їй треба буде піти. її чекатиме водій з третього поверху. Оце вперше вона погодилася прийняти його в своїй кімнаті. Він пообіцяв, що не дозволить собі чогось більшого, ніж завжди. Заплющивши очі, Анна глибоко зітхнула. Навіщо їй непокоїтись! Ніщо не завадить їй о дев'ятій ждати його за напіввідчиненими дверима... Стара кінець кінцем засне, а навіть якби

вона й не заснула... Анна скоріше переступить через її труп... Вона вся була поглинута чеканням: було про що думати, і вона не нудьгувала при світлі нічника... Бо ж ніч уже настала, ніч її щастя! Стара, здавалося, заспокоїлась, во— і на навіть погодилася випити чашку бульйону...

— Еге ж,— мовила вона,— здається, я зможу заснути... О дев'ятій годині Анна сказала:

— Ну що ж, тепер я мушу йти...

Тереза не запротестувала, а почала плакати, як маленька дитина! Ці дитячі ридання вплинули на Анну більше, ніж це могли б зробити найпалкіші благання. Незважаючи на те, що вибило дев'яту, вона все ще залишалася в кімнаті, уявляючи Собі, як о цій самій порі запрошений нею мужчина, напевно, кличе її, прикладав вухо до дверей її кімнати і намагається їх відкрити. Дихання Терези стало спокійним. Іноді вона вимовляла якісь неясні слова, скаржилася, кричала: "Ні, ні!" *

Анна почула несміливий дзвінок на дверях, що вели з чорного ходу. Це він, це, напевно, він! І, піднявшись так швидко, що Тереза не встигла й зітхнути, пройшла навшпиньки передпокій, ввійшла у кухню, не чуючи на цей раз поклику Терези, відтягнула засув і, побачивши здоровенного парубка, який заслонив собою весь прохід, втягнула його всередину.

— Ні,— мовила вона пошепки,— не запалюй світло.

Вона почала нашіптуватд йому на вухо пояснення, але він, не відповідаючи, затулив їй поцілунком рот.

Вони почули, як у їдальні стукнув перекинутий стілець. І коли двері на кухню відчинилися, їх призвичаєні до темряви очі побачили худий нерухомий привид. Тереза почула чоловічий голос: ^

— Ти впевнена в тому, що вона не озброєна?

Вона хотіла закричати! "Не вбивайте мене..." — але, не змігши проронити й звуку, безсило опустилася на викладену плитками підлогу.

Коли Тереза, опритомнівши, розплющила очі, то побачила, що сидить на своєму ліжку, вся обкладена подушками. Анні вона не задала жодного питання, навіть не згадала про мужчину, якого застала в кухні і який, очевидно, допоміг дівчині перенесли її в кімнату. Анна зрозуміла, що тепер хазяйка зарахувала її до числа своїх найлютіших ворогів, що тепер вона для неї по той бік барикад. їй ледве вдалося добитися від Терези кількох коротеньких відповідей:

— Авжеж, я почуваю себе краще... Думаю, щб зможу заснути... Ви можете залишатися тут, на дивані.

Хвора, прислухаючись до найменшого шарудіння, катувала себе болісним намаганням не заснути. Вранці вона підніметься і піде прямо в поліцію. Цієї ночі, напевно, буде замало, щоб зважити і привести в порядок усе, що вона повинна розповісти. Але їй не повірять... Нестерпне безсилля! Вона завжди жила самотньою, не підозріваючи, що таке справжня самотність. Багато говорять про самотність, не зннаючи її. Нема жодної надії на те, що слова її дійдуть до свідомості комісара поліції; вона бачитиме, як ці слова падатимуть, не досягаючи цілі, неначе підстрелені птахи під ноги мисливця. У неї нема іншого виходу. Ворог проник — до неї сходами чорного ходу. Отже, саме з цього боку треба найбільше остерігатись.

Тереза не сумнівалася в тому, що вона мішень, на яку вже наведено мушку; навкруг неї замкнулося коло великої й таємної змови... Хіба могла вона знати, що в той час у всьому світі жодна душа не думає про неї, жодна людська істота на протязі всієї" ночі навіть не згадає про існування Терези Дескейру?.. Нема ж нічого, що мало б до неї якесь відношення... Нічого, окрім листа, написаного о п'ятій годині й кинутого в поштову скриньку на вулиці де Ренн. Поїзди мчали вже його в напрямі на Бордо. Лпст був адресований дочці Терези: Мадмуазель Мари Дескейру, Сен-Клер, Жіронд. Жорж Філо старанно вивів усі букви

особливо "н" у слові Сен-Клє і підкреслив слово Жіронд. Кинувши цей лист у поштову скриньку, він відчув радість і полегкість. Кожна фраза була переглянута і виправлена Монду. Тепер йому залишалося тільки заткати вуха, щоб не чути, як кричатиме Марія. В таких історіях нема нічого гіршого, ніж жалощі. Як казав Монду, найгіршими є кат^[, що мають добре серце, бо під приводом жалощів вони наносять сокирою дванадцять ударів там, де вистачило б одного. Якщо дивитися з цієї точки зору, то остання фраза, що повністю належала Монду, здавалася Жоржу Філо досконалою:

"Уклінно прошу вас не відповідати мені. З свого боку, маючи на увазі ваш спокій, я беру на себе зобов'язання ні під яким приводом не порушити свого мовчання; будь-які ваші благання чи погрози не примусять мене змінити своє рішення. Ще раз прошу — не звинувачуйте мене в жорстокості: коли я подавав вам надії на те, чого не міг виконати, то був негідником, і за це прошу пробачити мені. Забудьте мене. Додаю до цього лиата записку вашої матері, з неї ви дізнаєтесь, що й вона не вважає мене зв'язаним щодо вас будь-якими зобов'язаннями".

X

На другий день, біля першої години, цей лист прийшов у Сен-Клер і був вручений Марії. Дівчина сиділа сама в їдальні з накинутою на плечі хустиною. Від одного лише погляду на почерк вона мало не знепритомніла. Нема потреби стримувати себе і прикидатись: Бернар Дескейру поїхав в Аржелуз до своєї старої матері допомогти їй заколоти свиню.

Марія їла, дивлячись на конверт, який вона незабаром розірве у своїй кімнаті, замкнувши перед тим двері на ключ. Був сонячний, теплий листопадовий день; співали пили на тартаку, а разом з їхнім дзижчанням східний вітер приносив за-, пах живиці й обідраної кори. Було чути — це завжди ознака гарної погоди, — як гуркотить по рейках маленький паротяг вузькоколійки, підведеної до лісорозробки.

Марія ще раз повернула ключ у замку, аби переконатися, що двері замкнено, і, цілком упевнившись, що її ніхто не побачить, притулила до вуст конверт, якого торкалися руки Жоржа. Розкривши його, вона спершу запримітила цидулку матері і зразу ж запідозрила в цьому якесь грізне віщування. Спочатку пробігла очима записку, відтак одним духом прочитала лист Жоржа — прочитала так швидко, що, закінчивши, іще чула, як у ясному повітрі теплої, післяобідної пори розлягався стукіт вагонів, котрі збігали під склепіння сосю~. "Додаю до цього листа записку вашої матері, з якої ви дізнаєтесь, що вона не вважає мене зв'язаним щодо вас будь-якими зобов'язаннями".

Ні на мить Марія не задумалася над тим, що могло спонукати Жоржа зважитись на цей розрив. Нею керував дитячий інстинкт, інстинкт дівчинки, яка хоче знайти перш за все винного й зосередити на ньому всю ненависть. До того ж цей винний ні в якому разі не міг бути істотою, яку незмірна кохаєш! "Вона зрадила мене. Подумати тільки, я довірилась цій негідниці! Чи не ідіотка ж я?.." Підозріння раптом перейшло у цілковиту переконаність: чого тільки вона, мабуть, не наговорила Жоржеві. І чому? З ревнощів? Від бажання помстити-ся? Але вона ще не знає Марії! Якщо дівчина ще жива і стоїть ось тут з розпашілими щоками, якщо цей удар не звалив її, то тільки тому, що зона не вірить у своє нещастя,' вона зробить усе, вживе всіх заходів. Завжди можна повернути до себе хлопця, вона знає*, як це робиться... Це вже не перший і не останній раз... Автобус на Бордо відходить через десять хвилин. О пятій годині в Париж відправляється поїзд. Опівночі вона висяде на вокзалі д'Орсе. З вокзалу надішле батькові телеграму. Вона не витримала б, якби не почала діяти, але. в неї ледве вистачило часу, щоб захопити з собою саквояж.

Слуги в;е бачили, як вона вийшла. Автобус майже порожній. Ні, вона не впаде у відчай. Надмір пристрасті перетворювався в ній у зненависть. Перш ніж уявити собі сцену з Жоржем, перш ніж подумати, з чого почати свою розмову з ним, вона намалювала в своїй голові картину, як сьогодні ввечері увійде в квартиру на вулиці дю Бак, як накриє мокрим рядном свою злочинну матір, перервавши їй перший солодкий сон. Не

ціде ж вона опівночі в готель Жоржа! Як тільки настане ранок, вона розбудить його. Ніч буде довгою, але мати допоможе їй згаяти час. Вона спрямовувала проти Терези ту саму оскаженілу лють, яку успадкувала від неї, до того ж у неї вона ще не врівноважувалася критичним ставленням до життя. "І все-таки,— думала Марія,— треба зберігати холоднокровність, винюхати все, можливо, навіть добитись від неї, щоб вона написала Жоржу листа, в якому зречеться своїх слів. Зрештою, там буде видно..."

Таким чином, у той час, коли ч Тереза ще з учорашнього вечора сиділа в ліжку з відкритими очима, прикидаючись заспокоєною, аби позбутися Анни, присутність якої тепер викликала у неї страх і огиду, шалена буря насувалася з рідних ланд. Якою недовірливою не була нещасна, все ж їй здавалося, що вже пройшли всі строки для несподіваного нападу ^а неї. Анна, напевно, сидить у своїй кімнаті з учорашнім незнайомим мужчиною. Всі двері на засувах. Під час цього своєрідного перемир'я, яке забезпечувала їй ніч, Тереза на хвильку забула про своїх переслідувачів, вона пройшла невидимий кордон ворожих армій і, відновивши в пам'яті свої страждання, пригадала останній удар, нанесений їй перед розкриттям жахливої змови... То були слова Жоржа, які передав їй Монду: "Головне, щоб вона пішла звідси, щоб я її більше не бачив!" Він сказав це тим самим голосом, яким кілька годин тому освідчувавсь їй у коханні... Та хай він буде благословен за ті декілька днів надії, за ті короткі хвилини засліплення і впевненості! Навіть тепер Тереза відшукує цю краплю води і, наче бажаючи задовольнити нею спрагу, підносить до вуст долоні. По суті, вони нічого поганого їй не зробили... Та що це? Ворог не загаявся скористатися цими кількома хвилинами її неуваги... Оглушливий дзвінок у дверях. Подумавши, що їй примарилось, Тереза схопила обіруч голову. Через секунду пролунав другий дзвінок, ще наполегливіший, несамовитий.

Тереза підвелася й засвітила в передпокої люстру. Щоб не впасти, їй доводиться триматися за стіну.

— Хто там?

— Це я... Марія.

Марія! Так, значить, вона нанесе перший удар... Тереза не може відійти від стіни. З трудом підходить до дверей, пригадуючи собі своє рішення: перенести все мовчки, не зробити жодного руху для самозахисту.

— Заходь, Маріє, дитино моя...

— Побачивши цей привид, Марія стала як укопана, розкривши рот. ,

— Ходімо у вітальню, дорогенька моя. Я не можу довго стояти.

Спохватившись, Марія твердить про себе: "Диви, як прикидається!" Скільки разів на протязі цих кількох днів вона бачила, як Тереза міняла свою зовнішність. Ще один із виявів її хитрощів,. Досить тільки відкинути їй з лоба ці нікчемні чотири волосинки...

— Чому ти так пізно приїхала?

— Поїзд прибуває о дванадцятій.

Вона гадала, що мати почне розпитувати її. Але Тереза дивилася на неї, не кажучи й словак тільки чекаючи удару. Не можна було витримати проникливості її погляду. Ще один виверт: втуплювати отаким чином очі в людину.

— Ви знаєте*,'чому я приїхала?..— Тереза схилила голову.— Як бачите, я швидко на все реагую. На щастя... Але чому ви це зробили?

Тереза зітхнула:

— Я стільки вже наробила! Що саме ти маєш на увазі?

— Ви не здогадуєтесь? Ні? А той лист, який ви позавчора написали Жоржу? Ага! Попались! Ви не сподівалися, що я так швидко матиму доказ вашої зради?

— Мене цим не здивуєш. Зі мною ще не таке робили. Побачимо, що буде далі!

Вона говорить спокійно, з виразом цілковитої байдужості, від якого Марії стає моторошно, дарма, що дівчина намагав--ться розпалити в собі гнів. "І все-таки, — думав вона, — яка комедіантка!"

— Яке ти маєш доручення? За чим вони" тебе послали? Давай краще одразу. Я не чинитиму опору, піду вам назустріч, аби тільки все швидше скінчилося... Я відповідатиму тагі, як від мене вимагатимуть. Підпишу будь-яке зізнання. Навіщо ж хитрувати?..

Марія люто перебила її:

— Ви завжди вважали мене ідіоткою. Але я не така дурна, як вам здається. Потрудіться перш за все з'ясувати мені, чому ви написали цей лист?

— Запевняю .тебе, дитино моя, що краще буде, коли я прямо відповім комісарові поліції або судовому слідчому...

Ви знущаєтесь, ви... Але Марія зупиняється на півслові. Ні! Не може бути, щоб ця жахлива лихоманка, яка стрясає її матір, щоб ця єдина сльоза, яка котиться уздовж носа, цей вираз жаху в очах, цей принижений, згорблений вигляд приборканої тварини, — щоб усе це було всього лише майстерною грою.

— Ти мене не розумієш, не повіриш тому, що я знакц бо знаю тільки я одна. Ти — знаряддя в чужих руках і підкоряєшся силі, якої сама не знаєш. Вони хотіли, щоб Жорж зат стрелився. В його самогубстві

обвинуватили б мене. Він повинен був померти, тому що знайомий зі мною, але я розладнала їх плани. РозумієЩ? Я розладнала їх плани. Коли я постану перед ними і мені доведеться признаватись, про це обов'язково треба буде сказати... Так, я готова понести відплату і не стану захищатись; Що стосується Жоржа, то я не тільки не вбила його, а врятувала йому життя. А втім; чи варто кричати в цій пустелі? Навіщо кричати* з глибини цього могильного склепу? Ти сидиш ось поруч і разом з тим перебуваєш за тисячі кілометрів од мене...

Застогнавши, вона повернулася обличчям до стіни. Марія вже не відчуває, як болить її власна рана.— їй хотілося б щось зробити для матері. "Я перешкодила цьому самогубству", — сказала мати. А коли це правда? Як часто Марія схилялася над безоднею смутку, з якої Жорж так рідко піднімався до неї!..

В кімнатній тиші вона слухала, як, відвернувшись до стіни, уткнувшись обличчям у зігнуту в лікті руку, плакала її мати. Плакала не так, як дорослі люди, а схлипувала, наче мала дівчинка, покарана за якусь провину, і Марія, мов дитину, повертає її до себе й каже:

— Ніхто вам не бажає зла, мамо! Я приїхала з Сен-Клера, щоб доглядати за вами. Поки я з вами, ніхто вам нічого не зробить.

— Ти не знаєш того, що знаю я. Учора ввечері1 приходив якийсь мужчина і питав, чи я не озброєна. Цієї ночі він заховався в Аннинiй кімнаті. Цей тип, напевно, з поліції; вони не поспішають: так чи інакше вони матимуть мене в руках, бо знають, що в мене нема виходу, що мені не вирватися від них.

Цієї ночі нічого не трапиться: я ночуватиму біля вас. Засніть...

— Вони звеліли тобі ввійти в довір'я до мене? Я все знаю. Мене не проведеш... однак дуже добре, що ти зі мною...

Як мало ця ніч скидалася на те, чого очікувала Марія! Коли вона спробувала забрати свокк закляклу руку, мати застогнала і змусила знову покласти її на чоло. Марії стало холодно. Довкола неї знову був осінній нічний Париж з невпинним шумом проїжджаючих автомобілів, чахканням локомотива тощо. В одному з будинків спить Жорж, байдужий, недоступний. Вона ніколи не мала для нього якогось значення, дарма що вдавала, ніби не вірить у це. Вона не докоряє, бо повністю віддала йому себе, не сподіваючись щось одержати від нього навзамін. "Ти можеш мене покинути, але не можеш зробити так, щоб я не була твоєю..." Вона плакала, але сльози її не були сльозами злоби і відчаю. Прилігши, не роздягаючись, на одному ліжку з матір'ю, вона слухала, як та дихає; вряди-годи бурмочучи якісь слова... Оскільки ж Марії було сімнадцять, вона заснула.

Не без глибокої радості Тереза відчувала біля себе це молоде тіло, тіло доньки. Дарма що вважала Марію спільницею своїх ворогів, це не завадило їй також поринути Віля неї в сон. Розбудили звуки людських голосів. Був уже зовсім ранок. Марії не було біля неї. Вона шепталася про щось на кухні з Анною! Ого! Та швидко взяла її в свої лапи! Тереза стала прислухатись.

— Ніяк не можна завести сюди лікаря,— говорила Анна.— Вона думає, що він агент поліції. Загрожує, що викинеться через вікно, якщо тільки він наважиться зайти в кімнату. Оскільки ж вона довіряє вам, не покидайте її, мадмуазель, відкладіть свою прогулянку...

— Нізащо в світі я не відкладу її. Це не триватиме довго... 'Я постараюся вернутись ще перед дванадцятою. Ні! Не кажіть і не вмовляйте...

"З ким їй треба бачитись? Хто чекає на неї? — запитувала себе в думках Тереза, підслуховуючи їхню розмову. — Хтось такий, напевно, кого вона дуже боїться, хто може наказувати їй... Але вона не зможе приховати цього від мене. Почекай-но, коли повернешся, я зразу побачу, чим ти дихаєш".

Вона почула, як грюкнули, зачиняючись, двері, відтак зі сходів долинули до неї швидкі затихаючі кроки Марії. Коли Анна зайшла в кімнату, Тереза прикинулася, ніби спить.

Марія так поспішала, що, поки дійшла до бульвару Монпарнас, була вся залита потом. Зайшовши під якусь браму, вона поспіхом привела в порядок своє обличчя. В конторі готелю ще нікого не було: Прибиральник мив у вестибюлі підлогу. Він зірвав Маріїн план — піднятись непоміченою вгору, зайти в кімнату Жоржа і застати його ще в постелі.

— Кого вам, дамочко?

Марія, яка вже була на сходах, гукнула йому згори, що на неї чекають.

— Хто це на вас чекає? Месьє Філо? Дуже ви йому потрібні!

Перехилившись через поруччя, Марія побачила, як він дивився на неї вгору з глузливим сміхом.

— Еге ж, учора десь біля півдня він розрахувався за свою кімнату і поїхав, не залишивши адреси, Звелів, щоб його кореспонденцію пересилали месьє Монду.

Він не розщедрився б так на пояснення, якби його не забавляв вираз обличчя Марії. Не шкода й потрудитись, щоб побачити, яку фізіономію скорчить ця куріпочка.

— Атож, за ним приїжджала автомобілем одна дамочка і повезла до себе на батьківщину, в якесь там село поблизу Парижа. її звуть мадам Гарсен... Вона бувала тут частенько... Ви не знаєте її?.. Молоденька, гарна, а до чого вже щедра!

Марії було знайоме ім'я мадам Гарсен. їй було відомо й те, що мадам Гарсен займає якесь місце в житті Жоржа. Вона навіть пробувала з цього приводу жартувати: "В Парижі я дозволяю тобі мадам Гарсен!" Малося на увазі, що Жорж її не любить. А тут маєш! Написавши Марії лист про розрив, він одразу ж поїхав до цієї жінки. Прибиральнику вже не здавалося таким забавним обличчя гарненької дівчини. Воно мінялося на його очах. Бідна вся якось зіщулилась і, ніби боячись упасти, схопилася за поруччя. Чого доброго, з цього може ще вийти історія. Він ступив кілька приступок угору і взяв її за руку. Вона не боронилася. Дивилася прямо*' перед себе.

— Якщо ви хочете трішечки перепочити, на сьомому поверсі знайдеться для вас кімнатка.

І він, присунувши до неї обличчя, заглянув їй прямо в вічі. Не зрозумівши, що йому треба від неї, Марія тихенько відсторонила його і, вийшовши на вулицю, покликала таксі.

— Як гарно з вашого боку, що ви так швидко справились! — сказала Анна, відчиняючи їй двері. В передпокої було надто темно, щоб вона могла помітити, як змінилося обличчя молодої дівчини. Марія кинула пальто і берет на вузенький стільчик і ввійшла в спальню до матері, яка робила вигляд, що спить. Проте з-під напіврозплющених повік Тереза пильно стежила за Марією. З ким вона зустрічалася сьогодні? Який тягар звалили на плечі бідній дитині, що вона така прибита? Тереза не могла вже більше вдавати, що спить, бо все її тіло почало судорожно тремтіти. Даремно вона стискала зуби.

— Вам холодно, мамо?

Сівши на краєчку ліжка, Марія обняла матір, а та спробувала посміхнутись до неї.

— Мені не холодно, мені страшно.

Оскільки ж дівчина тихенько запитала: "Боїтеся мене?" — Тереза відповіла, що її треба було б остерігатися так само, як і інших!

— Але це понад мої спли: я не можу повірити, що тп хотіла б заподіяти мені зло... Що з тобою, моя мила, ти плачеш?

Раптом Марія залилася сльозами і цим самим, навіть не підозріваючи, допомогла своїй матері, відвернула від власних тривожних роздумів.

— Ну, ну, поплач, — повторювала вона, колишучи Марію так лагідно, як ніколи її не колихала навіть тоді, коли Марія була ще немовлям.

— Мамо,тцо ми такого зробили, що нам випали самі страждання?

— Ти нічого. А я...

— Мамо, він поїхав, не залишивши навіть адреси... з іншою... Всьому кінець!

Дозволяючи матері пестити її, Марія витирала об подушку сльози.

— Ні, дитино моя, ні!

— Чому ви кажете "ні"?

— Він првернеться. Ти не втратила його.

І вона сказала своїм звичним голосом так, начеб читала її думки:

— Ні, не думай, що я божевільна. У день свого щастя ти згадаєш про те, що я тобі зараз скажу. Пригадаєш собі цей похмурий ранок.

Не треба дуже багато, щоб повернути молодому серцю на— . дію. Як не дивно, Марія перестала плакати і притулилася до матері. Так вони пролежали, досить довго.'

Марія сама зварила каву і насмажила грінок. Після того, як вони попоїли, Тереза погодилась скупатися у ванні. Вона не почула, як у дверях чорного ходу задзеленчав дзвінок, і не знала, що на ім'я Марії прийшла, телеграма. Батько наказував їй повернутися того ж вечора: "Вимагаю повернення першим поїздом". Очевидно, він втрачав самовладання. Дівчина зустрілася з Терезою у вітальні і знову побачила її тремтячою, пригнобленою. Мати говорила, що їй уже починало здаватися, ніби вона врятована, що тепер вона віддасть себе на поталу Анні. Анна — полюбовниця поліцейського. їм непогано платять, їй і двірничці. Після того, як приїхала Марія, вони поховалися. Марія наганяє на них страх. Доки Марія буде тут, нічого не може трапитись^ Вона розладнує їх злі наміри. А тепер ось вона каже, що покине її!

Тереза ридала, Марії насилу вдалося її стримати від того, щоб вона не впала перед нею на коліна. Вона була вся охоплена відчаєм, який інколи більше скидався на дитячий каприз: мати не хотіла, щоб Марія від'їжджала. Вона не пустить її. Оскільки ж Марія почала її запевняти, що повернеться, що їй треба тільки поїхати до Сен-Клера, аби пояснити їм ситуацію, Тереза ще рішучіше запротестувала:

— Але вони Краще знають про твоє становище, ніж ти, нещасна дитино! Ти не поїдеш!

— Я мушу їхати, мамо рідна.

— Гаразд,— скрикнула раптом вона,— гаразд! Раз таке діло, куди ти, туди й я.

Видно було, що цю фразу вона часто повторювала в дитинстві, і. тепер вона знову раптом спливла їй на уста, відродившись у пам'яті через багато-багато років.

— І не подумайте!

Однак Тереза, схвильовано бігаючи по кімнаті, вперто, по-дитячому, твердила одне і те ж:

— Куди ти, туди й я! Чому б мені не поїхати у Сен-Клер? Я почуватиму там себе в більшій безпеці, бо ти ж будеш біля мене.. До того ж я буду там мадам Дескейру. А сен-клерські жандарми не наважаться ввійти в дім Дескейру. Для членів нашої сім'ї поліція не існує. В цьому ми наочно пересвідчились ще п'ятнадцять років тому... Крім того, — додала вона, притишуючи голос, — якщо я виїду, то всі Аннині підступи розвіються в прах. Твій батько не зможе заперечити проти цього. Він не викине мене на вулицю в такому стані.

Цю останню фразу Тереза вимовила своїм звичайним голосом, так, ніби вона раптом глянула на себе збоку і сама винесла собі вирок.

Марія повторила:

— Ви навіть і не думайте про це!

Вона взяла Терезу руками за голову і похитала то в один, то в другий бік, ніби хотіла розбудити її зі сну.

— Після стількох років, мамо,, повернутися в той дім, ввійти в нього з власної волі, коли ви там мало не задушилися, коли здобули собі свободу, та ще такою ціною...

— Якою ціною? — повторила Тереза,— насупившись, і зовсім серйозно додала: — Знаєш, я більше не серджуся на твого батька. До

того ж дім такий великий! Скільки в ньому порожніх кімнат! Я поселюся в одній з них і житиму там, забута, нікому не потрібна. А втім, коли вони перестануть ганятися за мною, може, й Сен-Клер уже не буде для мене тюрмою.

Тепер Терезин проект здавався Марії не таким маячним, їй, що боялася навіть подумати про те, який прийом влаштує батько після цієї другої втечі, годі було знайти краще пояснення свого вчинку, і її майбутній захист перед ним Набирав у голові конкретного змісту: одержавши лист, у якому повідомлялося про хворобу матері, вона виїхала першим же поїздом, а оскільки її викликали в Сен-Клер, не могла ж вона залишити хвору без догляду, тому й захопила її з собою. Хай тепер сім'я вирішує, що з нею робити...

— Хочете поїхати зі мною, мамо?

— Сьогодні увечері! Але таємно! Завтра Анна постукає в двері, а тут — пікого!

Тереза сміялася, потім раптом знову посерйознішала і стала дивитися на Марію благальним поглядом, ніби питаючи, чи це правда: вона ніяк не могла повірити, що ця поїздка вирішена, і почала потроху заспокоюватись лише тоді, квли почула,

і

як молода дівчина переказує по телефону текст телеграми в Сен-Клер.

— Не так голосно! — благала вона.— Анна почує.

З великими труднощами Марії вдалося попередити служницю так, щоб Тереза нічого не запримітила. Коли було замкнено останній

чемодан, хвора знову почала хвилюватись: вона боялася, що її схоплять, коли вона виходитиме з дому.

Сидячи в поїзді навпроти заснулої матері, Марія знову полинула в думках до Жоржа. Завтра вона йому напише... Найголовніше — перекинути міст, не допустити, щоб усі зв'язки між ними порвались. Жорж міняється з дня на день... Якби їй вдалося побачити його, вона привернула б його до себе. От якби він був тоді вранці дома, якби прокинувся в її обіймах... Не маючи перед ким ховатися, вона схлипувала в темному купе вагона, коли раптом відчула на своєму обличчі дотик материної руки.

— Я ж тобі говорила, що він повернеться! — прозвучав нетерплячий голос матері. — І навіть, — додала вона, засміявшись,— настануть ще такі дні, коли він, як гірка редька, тобі набридне. Це буде мужчина не кращий і не гірший від інших — звичайнісінький собі мужчина...

XI

Час, який рано чи пізно справляється з будь-якою любов'ю, набагато повільніше притупляє ненависть, але врешті-решт перемагає і її. Вийшовши на перон сен-клерського вокзалу, Тереза забуває відповісти на привітання лисого мужчини, який вийшов їй назустріч. Це Бернар Дескейру, її чоловік. Зустрінь вона його на якійсь паризькій вулиці, то, напевно, не впізнала б. Він уже не такий кремезний, як колись. В'язаний коричневий светр тісно облягає кругленький животик любителя аперитивів. Він і досі не навчився вив'язувати свій мисливський галстук. З нудьгою і острахом розглядає він цю божевільну, про яку хоч-не-хоч мусить тепер турбуватися. Бо навіть не уявляє собі, що міг би чинити по-іншому. Що не кажіть, а закон є закон!

— Тату,— гукає Марія,— допоможіть їй добратися до автомобіля.

Сидячи за кермом, Бернар тішився з того, що становище водія звільняє його від обов'язку щось говорити. Пояснювати чи навіть вступати в звичайну балачку для нього дедалі ставало все нестерпнішим і жахливішим. Невідомо, чи це були лінощі, чи безпорадність, але потреба мовчати поступово перетворилася в нього в своєрідну звичку. Він не вагався проїхати уночі п'ятдесят кілометрів, аби повернутися додому тільки тоді, коли розійдуться гості. Страх зустріти на дорозі кюре або вчителя категорично впливав на вибір маршрутів його автомобільних прогулянок. Зараз він мав усі підстави бути задоволеним: Тереза приїхала, а йому не довелося навіть розкрити рота.

Хвору тимчасово помістили в маленькій вітальні, бо її кімната ще не була готова. Вона чула, як у сусідній кімнаті тихенько сперечалися, але це не викликало в неї жодного занепокоєння: замість тривоги, якою вона була сповнена весь час, тепер її охопила цілковита апатія. їй нічого не залишалося, як підкорятися їхньому присуду; вона зробить все, що їй накажуть, а зараз треба тільки одного — лягти і заплющити очі. Вона змушена сліпо підкорятися якійсь фатальній силі, такій могутній, що через п'ятнадцять років вона знову опинилась в цій маленькій вітальні, в якій колись зародилася думка про злочин. Поміняли шпалери на стінах і фіранки на вікнах, меб-лю обтягнули іншою матерією. Але тінь від величезних платанів на" площі, як і давно, сповнювала кімнату сутінками. Тереза знаходить на тих самих місцях такі знайомі й такі ненависні предмети — свідки її нещастя.

її витягли наверх і помістили в кімнату з вікнами на захід, яка завжди призначалася для приїжджих.

Увечері того самого дня, в котрий вони приїхали, з нею трапився перший напад задухи. Вночі стався другий приступ, од якого вона мало не сконала. З цього моменту всі ускладнення відпали самі собою як для Терези, так і для сім'ї Дескейру. Вона була переконана в тому, що їй тепер нічого боятись: між цією виснаженою жінкою і невидимою зграєю її переслідувачів постала примара смерті. Що стосується Дескейру, то головне для них ускладнення усувалося безнадійним станом Терези.

Свекруха, яка втекла в Аржелуз, попередивши, що ноги її не буде в домі, "поки там перебуватиме та потвора", хоч і справді не появлялася в Сен-Клері, але все ж погодилася скласти зброю. "Дамо звершитися,— писала вона Бер-нарові,— дамо звершитися небесному правосуддю^". І також відзначила: "Наша маленька Марія гідна подиву".

Молода дівчина звалила на себе всі турботи, зв'язані з доглядом за хворою. Тереза приймала її турботи з глибоким довір'ям, яке тривало до різдвяних свят. З наближенням свят це довір'я різко похитнулося. Марія помітно змінилася: вона перестала з такою запопадливістю займатись своїм шитвом. Безцільно сновигала по хаті, час від часу сідала біля вікна і наче прилипала обличчям до шибки; турботи про матір звелися до одного тільки фізичного догляду за нею. "Вона одержала якийсь наказ,— думала Тереза,— і бореться з чиїмось стороннім впливом на неї. Нас винюхали. Дарма що вона нікуди не виходить. Адже у них стільки можливостей прислати їй зашифроване розпорядження... На неї тиснуть звідкись збоку. Проте, як би вони не пнулися з шкіри, вона не отруїть мене..."

І ось одного похмурого ранку, коли дощ періщив по шибках вікон, у Терези з'явилася тверда переконаність, що її зрадили: накинувши" на себе синій плащ, Марія попередила її, що їй треба кудись піти, і запитала, чи їй часом чогось не потрібно. О; вічно те саме! Тереза також ставить собі ті самі питання, які вона по вечорах задавала Анні, коли та, одяг-шись у свій англійський костюм і нап'явши на ноги черевики, збиралася виходити на вулицю: "Ви йдете, серденько? Ви не боїтесь дощу?.." Звертаючись тепер з цими ж запитаннями до Марії, Тереза так само відчуває впевненість у тому, що ніхто в світі не зможе перешкодити молодій дівчині бігти туди, дё її чекають; І вона не помилялася, незважаючи на те, що Марія виправдовувалась найневиннішими словами (їй треба пройтися... виходять же в Парижі на вулицю в будь-яку погоду: чому б не робити цього в селі, особливо тут, де, пісок зразу ж вбирає дощову воду?), затятий і оскаженілий вираз її обличчя говорив: "Скоріше я переступлю через твій труп..."

Позавчора ввечері приїхав у Сен-Клер на різдвяні канікули Жорж Філо. Кухарка Філо повідбмила про це м'ясника. Марія не могла стриматися від спокуси написати йому: Чому б нам не попрощатися по-людськи? Завтра біля десятої я буду в Сіле, на покинутому хуторі..."

Він, звичайно, не прийде туди. Вона все запевняла себе, що він не прийде. Марія обернулася в дверях і послала поцілунок матері, яка зі своїх подушок никала за нею очима. Якою тривогою й тугою був .сповнений її погляді Але врешті-решт звикаєш до страждань людини, яку доглядаєш.

Проходячи площею, Марія пригадувала жахливу обіцянку Жоржа: "З свого боку, маючи на увазі ваш спокій, я беру на себе зобов'язання ні під яким приводом не порушити цього мовчання; будь-які ваші благання чи погрози не примусять мене змінити своє рішення". А якщо він навіть і зважиться прийти на це побачення, то де гарантія, що з цього щось може вийти? І все ж вона була сповнена надії, тієї^адії, яку повсякденно підігрівала в ній мати. Кілька разів Тереза робила їй натяки на своїх онуків, який вона вже ніколи не побачить. Ще навіть вчора вона сказала:

— Ти вчишся доглядати за хворими. Вчишся бути терпеливою. З ним тобі доведеться бути надто терпеливою...

Але хіба ці слова не злітали з вуст божевільної? Незважаючи на те, що Марія була цілком свідома цього,.вона, звертаючи з розбиїої селянськими візками дороги, що вела в Аржелуз, і пускаючись піщаною стежкою, злегка прибитою дощем, знову і знову пригадувала ці слова. Дуби ще не скинули свого листя, було тепло; у ландах зима є — безконечним про-" довженням осені. Дощ, ніби велетенське ватяне покривало, відділяв її від оточуючого світу, приглушував враження від нього. Пахло гнилою деревиною й сухою папороттю. Крізь просвіти між соснами вона побачила, що загорода для овечок, у якій вони колись з Жоржем ставплп своїх коней, була відкри-

та. З комина кинутої садиби йшов дим, очевидно, хтось розвів у пічці вогонь із стружок і соснових шишок. Можливо, це пастух. Навіть краще, якби то був пастух...

Вона ввійшла; дим аж виїдав очі. Жорж, який, простягнувши до вогню ноги, сидів на купі хмизу, раптом підскочив. Вона побачила, що він схуд і що ще дужче косив очима: це траплялося з ним завжди, коли він був дуже втомлений. На носі в нього знову були окуляри, які вона забороняла йому носити в її присутності, — їй здавалося, що в окулярах він дуже некрасивий. Навіть не потрудився побритися. Це був він — високий і палкий, але вутлий юнак. А вона, сповнена сил, стояла перед ним з мокрим від дощу обличчям, з розпашілими від припливу молодої крові щоками, з палаючими1 очима... З-під спіднички її англійського костюма виглядали халявки зграбненьких лакованих чобітків, які доходили їй майже до колін. Він подякував за те, що вона прийшла. Потім попросив її до вогню і відсунувся, щоб дати місце.

Написи, ініціали й малюнки, зроблені на стінах вугіллям, залишалися такими ж чіткими, як і в минулому році. Як усе могло б бути просто, якби вона захотіла! Досить було тільки взяти його за руку... Але, зрозумівши, чого він сюди прийшов, вона підвелася.

— Мені вже не холодно,— сказала.— Ні, не вставай, сиди, будь ласка. Я не хотіла, щоб наші стосунки закінчилися цим листом. Не хотіла покинути тебе, не сказавши "прощай". А тепер клянусь, що залишу тебе в спокої...

Він почав її запевняти, що зовсім не прагне, щоб вона залишала його в спокої, але ці запевнення' аж ніяк не втішили Марію. Вона впізнавала вираз, якого в такі хвилини набирало його обличчя, приспішене коротке дихання і звичку копилити надто велику й червону нижню губу; байдуже спостерігала за ним, аж нітрохи не розділяючи його замішання і навіть відчуваючи до нього певну відразу. І все ж не він її любив, а вона задихалася від пристрасті і готова була за нього вмерти.

Жорж зрозумів, що "справа провалилася", і більше не наполягав (він ніколи не наполягав). Навіть докоряв собі за те, що прийшов сюди, і, втупивши погляд у вогонь, почав насвистувати.

— У мене є нові пластинки,— промовив,— може, послухаєш? Та, правда, музика і ти...

І вже не звертаючи на Марію жодної уваги, взявся давати самому собі концерт: "ля! ля! лі! ля! ля!" Марія думала про матір, яка залишилася сама в похмурій кімнаті з вікнами на 8ахід, по яких стікали дощові патьоки, згадала вираз жаху, який застиг на обличчі матері, коли вона виходила. Щоб припинити це насвистування, задала перше-ліпше питання, яке спало їй на думку:

— Як почуває себе твій друг Монду?

— Ого! Я зовсім забув, що ти його не знаєш. Вас обов'язково треба познайомити! Уяви собі, він несподівано відкрив жінок. Каже, Що це чудово і що од них можна мати все, що захочеш. Бідний Монду! Це стало його ідеєю. фікс... Ех, якби ти його знала... Але ж, Маріє, чому ти плачеш? Я сподівався, що ти стала поміркованішою.

Вона пробелькотіла крізь сльози:

— Я плачу не через тебе.

— Значить, я більше не завдаю той болю? Мені треба було б здогадатися про це.

Він силувано засміявся.

— Я дуже прив'язалася до неї,— мовила Марія, втираючи очі,— хоч раніше так її ненавиділа... Бувають хвилини, коли в неї зовсім потьмарюється розум. І все ж, як не дивно, це ніскільки не принижує її.

Але вона довго так не протягне: можливо, ще декілька місяців... Кожної хвилини можна сподіватися нового приступу, якого вона не витримає.

— Про кого це ти? — запитав Жорж.

Марія здивовано подивилася на нього. Вона навіть не уявляла собі, як він, будучи тут уже більше доби, міг не знати про присутність Терези та її хворобу. Вона здогадалася, що Філо остерігалися вимовляти це ім'я, в його присутності.

— Я змушена була привезти сюди свою матір,—сказала вона. — Це виявилось чимось серйознішим, ніж звичайна неврастенія... Тут у неї було ще два приступи... Вона помре,— додала вона крізь ридання.

Стан здоров'я її матері того дня не був загрозливішим, ніж •у попередні дні, коли очі Марії були сухі; їла вона з апетитом, читала газету, думала про те, яким буде її життя після смерті Терези. Марія втерла сльози. Не треба набридати Жоржу, який, очевидно, задля ввічливості перестав свистати.

— Пробач мені,— попросила вона.

Він ближче підсів до вогню, закриваючись від нього долонями.

— Як ти думаєш, вона впізнає мене? — запитав він, не повертаючі? голови.

— Ну, звичайно ж! У неї в голові бродять якісь маячні думки: їй здається, що поліція її розшукує, але коли мова йде про все інше, вона зовсім сповна розуму, і, якщо тільки вона не зарахує тебе до своїх ворогів...

— Це неймовірно, — мовив він глухо. — Така розумниця!.. Але тепер це вже не має значення, раз ти кажеш, що дні її полічені. Ти переконана

в тому, що її справа так безнадійна? — запитав він з виразом скорботи на обличчі.

І тому, що Марія подивилася на нього, знову відвернув голову до вогню.

— Лікар, не думає, що вона витримає новий приступ.

— Тереза! — майже уголос простогнав він.

Марія не бачила його обличчя, але вона помітила, що він декілька разів провів руками по очах. Відтак запитала: ~ Ви були настільки здружені? Я цього не знала.

— Я бачився з нею всього лише три або чотири рази. Ллє досить було раз зустрітися...

Він замовк, потім пробелькотів:

— Світ без неї...

Вода крапля за краплею просочувалась крізь покрівлю і, падаючи на землю, скупчувалася поміж кам'яними плитами підлоги. Сосни, які оточували закинутий хутір, хиталися від вітру, і в їхньому шумі вчувалася безконечна скарга. Марія напружила увагу, розум її запрацював "з холодною ясністю. Вона ніколи не бачила, щоб цей хлопець страждав через когось іншого, крім самого себе. Ніколи не бачила на його обличчі такого пристрасного виразу. Буваючи з нею, він здавався наче мертвим; про нього частенько говорили: "По-моєму, він ніби неживий, ніби йому три чисниці до смерті". І ось уперше він оживився на її очах, він жив...

Проте думка, що мати могла б її зрадити, не приходила дівчині в голову. Марії було сімнадцять,— хіба могла вона собі уявити, щоб цей

молодий хлопець міг відчути сердечний потяг до цієї старої, божевільної жінки? Бо, правду кажучи, вона завжди була не сповна розуму. І раптом Марія сухо заявила:

— А втім, вона завжди була божевільною. Ми завжди знали її такою. Це небезпечна, неврівноважена людина; перш ніж переконатися в цьому, нам довелося заплатити дорогою ціною. Тебе, напевно, саме це й зацікавило в ній, правда?

Він відповів з виразом утоми у всьому тілі:

— Ти мене не розумієш... Ти ніколи мене не розуміла. Якщо я тобі говорив, що не можу ні на кого звертати уваги, крім самого себе...

— Ах, так! — перебила вона його, сміючись.— Я розумію тебе!

— Ні,— вів він своєї, і голос його сповнився презирством,— ти мене не розумієш. Ти не знаєш, що становить собою людина, яка щомиті сумнівається в тому, хто вона й що вона... Це здається ідіотством, безумством... Однак не моя вина в тому, що я кожної миті відчуваю в собі розщеплення власної особистості... Так ось! Коли я вперше побачив Терезу, я зразу зрозумів...

— Терезу! Ти називаєш її Терезою? І Марія знову заходилася сміятись.

— Я зрозумів — як тобі сказати? —що вона допоможе мені вбагнути, в чому коріння і смисл моєї туги. Авжеж, з перших її слів... Вона читала в моїй душі з дивовижною проникливістю, визначала, класифікувала мене, нарешті, я став набувати певної форми у своїх власних очах. Я існував, доки вона була зі мною... Тепер... Тереза мертва! — вимовив він пошепки, закривши обличчя руками.

Марія переживала неясне почуття роздратованості й ревнощів, як і тоді, коли Жорж закладав нестерпну, на її думку, грамофонну пластинку, в той час як їй хотілося б розмовляти з ним або цілуватися. Але тепер до цього приєднувався якийсь величезний і неясний біль, що в ньому вона не могла розібратися.

— Проте не треба забувати...— мовила вона сухо.— Бачить бог, що я їй простила! Але врешті-решт вона все-таки...

— Ну! Що ти? Невже ти знову будеш говорити про ту стару історію? — заперечив Жорж, знизуючи плечима.

У відповідь на це Марія сердито закричала:

— Але мені здається, що ти сам надавав цій історії дуже важливого значення! Пригадуєш, як ти обурювався через те, що я не добивалася від матері, щоб вона мені пояснила мотиви свого вчинку?.. Ти вже забув?

— Це правда... Я й сам не знав, чому мене так цікавила та історія з отруєнням. Мабуть, тому, — вагаючись у виборі слів, він скинув на Марію швидкий погляд,— що я її дуже поважав і мені, як я тоді думав, хотілося раз і назавжди все з'ясувати. Підозрівати цю людину в такому мерзенному вчинкові мені здавалося нестерпним. Принаймні я так думав... Але мені самому важко визначити, якими насправді були мої почуття! Тільки згодом я усвідомив, чого добивався. Авжеж, тим, що я не вірив у винність твоєї матері, я висловлював свій протест, удавав, ніби не допускаю, щоб вона могла вчинити злочин, але робив це тільки задля того, щоб почути відповідь, яка була мені потрібна і яку вона не загаялась дати. Вона сказала, що цей злочин був одним із багатьох, які вона здійснювала кожного дня і які ми здійснюємо всі... Так, Маріє, і ти також. В людських очах злочином звичайно називається тільки те, що становить собою порушення загального права, що приносить той або інший матеріальний збиток... О! Вона легко примусила мене витягнути з

найпотаємніших глибин мого життя огидний вчинок, отого скорпіона серед багатьох інших...

— Якого скорпіони?

— Якби я тобі розповів цю шкільну історію, ти сказала б: "І це все? Але ж це дрібниця!" Навіщо силкуватися пояснювати тобі те, що знаю я і що знає твоя мати...

— Атож! — буркнула Марія.— Я ж ідіотка. Хіба я не знаю, яким тоном ви говорите: "Ну й ідіотка!.." Ні, не намагайся заперечувати...

Він і не збирався цього робити. Він був цілком згоден* з нею: вона ідіотка, якій недоступний світ його страждань, світ, у який вона ніколи не зможе ввійти, щоб супроводжувати його в ньому. Однак вона володіє чимось таким, чого нема в її матері,— як все-таки добре мати сімнадцять років і усві-1 домлювати, що можеш притулитися до любимої істоти... Вона сіла на купу хмизу і стала ніжно гладити Жоржеве обличчя, його скроні, небриті щоки. Без сумніву, він вважав її сповненою жадоби життя дівчинкою. Однак він помилявся: не цього хотілося їй, але що їй залишалося робити? Вона все віддала б, щоб бути достойного його, чого її мати досягла без будь-яких зусиль.,. Та вона труснула головою, ніби бажаючи прогнати почуття жаху, яке охопило її. Ця божевільна! Божевільна? Вона не була такою в Парижі, коли Жорж познайомився з нею... Бідна Марія! Що вона уявила собі? Вона поклала голову на плече Жоржа і, притулившись лицем до його шиї, обвила його руками. Так просиділи вони досить довго. О хвилини блаженства! Здавалося, що на цей раз він не відкидав її...

— Як ти гадаєш,— раптом запитав він,— чи вона погодиться прийняти мене?

Дівчина різко відсахнулася від нього.'

— Хоч зараз, якщо тобі так хочеться,— сказала, виходячи.

— Ні, ні, тільки не зараз.

— Тоді кожного дня після обіду... Я завжди буватиму р цій порі.

— Може, буде краще, якщо нас не бачитимуть разом,— мовив Жорж, трохи помовчавши.

Йому треба було докласти певних зусиль, щоб, говорячи з нею, дивитися їй у вічі. Що читав він на її обличчі, що так налякало його в ньому?

— Знаєш, вона любила тебе, — сказав поспішно, — всі її думки були пройняті тобою. Турбота про твоє щастя просто переслідувала її. Я повинен тобі також сказати, що я для неї існував виключно задля тебе. В цьому я можу тобі поклястися. Але ж ти сама знаєш, Маріє,— додав він.— Ти віриш у це?..

— Мене дивує,— сказала вона, сміючись,— що ти відчуваєш потребу переконувати мене в цьому.

Вона помахала йому рукою, а він дивився, як за нею змикалася стіна дощу, відтак повернувся до багаття і знову, зіщулившись, сів на купу хмизу.

XII

Марія пішла у ванну, щоб повісити дощовик, який аж стікав водою. Тереза стежила за нею очима і за ледве помітними ознаками виявила, що в кімнату зайшов ворог — смертельний ворог. Дім начеб занімів у тиші, яка порушувалася тільки шумом дощу. Бернар Дескейру поїхав в Аржелуз, до матері. Тереза запитала:

— Ти не дуже намокла, моя дорогенька? Але відповіді не одержала.

— Ти ні 8 ким не зустрічалася?

— Ні з ким особливим... Прийміть мікстуру.

Стук тарілки об мармур комода, відкоркування пляшечки з отрутою, дзенькання ложечки об чашку, в якій розмішується питво,— весь цей набір звуків знову постає з глибини років перед збожеволілою від страху жінкою. Так же прислухову-валась вона колись у мертвій тиші післяобіднього перепочинку, коли, поспішаючи, вливала в склянку останню краплю отрути, аби нарешті запанував спокій і німа смерть могла закінчити своє діло, не порушуючи тиші кімнати й цілого світу.

А тепер ось Марія підходить до неї з чашкою в руках, помішуючи в ній ложечкою рідину. Підходить до ліжка, схиляється над питвом. Не можна розрізнити рис її обличчя, бо світло з-за її спини б'є просто в вічі. Вона нічим не подібна до своєї матері. Але коли її силует тінню відбивається на вікні, вона скидається на привид матері. Це сама Тереза наближається зараз до Терези.

— Ні, Маріє... Ні!

Вона з жахом відштовхує від себе чашку і зводить на дівчину благальний погляд. Марія раптом усе зрозуміла; їй не коштувало б ніякого зусилля випити кілька крапель, як це вже робила не раз: досить такої дрібниці, щоб заспокоїти хвору. Можливо, вона саме цього тільки й чекає? Але Марія наказує:

— Ви мусите випити!

І коли Тереза вся аж затіпалась у дрижаках, Марія запитала з удаваною невинністю:

— Чи не я вас часом так лякаю?..

Тереза дійшла до краю. Ось вона зупиняється й переводить дух. Досягнута нею межа не є межею людських страждань, але вже її власна межа. Настав час заплатити свою данину! Вона більше не тремтить. Дивлячись на Марію, бере з її рук чашку і одним духом випиває напій. Очі її весь час втуплені в це байдуже обличчя. Забравши від неї чашку, так само як Тереза п'ятнадцять років тому забирала її в Бернара, Марія йде у ванну сполоснути її, так само як це колись робила вона.

Тереза відкидає на подушки голову. Тепер тільки залишається чекати, коли вона зможе сказати Йому: "Ось твоє творіння, вимучене до краю безконечною боротьбою проти самого себе, як Ти того хотів". Злегка повернувши вбік голову, Тереза дивиться на гіпсове розп'яття, що висить на стіні. Обережно, з зусиллям кладе вона ліву ногу на праву, повільно розводить руки, розкриває долоні.

Тепер вона знала, що в чашці не було ніякої отрути, що Марія не винна в цьому злочині. "Значить, я була божевільною, коли так думала?" Завіса туману| розірвалася і перед її очима відкрився реальний світ.

— Маріє!

Дівчина підвелася з крісла, на якому вона нерухомо сиділа.

— З ким ти зустрічалася сьогодні вранці? Ні, не повертайся спиною до вікна: сядь так, щоб я могла бачити твоє обличчя.

— Ви хочете знати, з ким я зустрічалася? З однією людиною, яка призначила мені побачення, яка чекала мейе у віддаленому куточку...

— Навіщо ти хочеш мене налякати, дитино?

— Я зовсім не хочу вас налякати. Той, що тільки-но розмовляв зі мною в Сіле, не належить до ваших ворогів. Навпаки... Скоро він сам прийде сюди, в цю кімнату.

— Ніхто в світі мене не любить.

— А той, що чекав мене на покинутому хуторі?.. Ось бачите! Мені нема потреби навіть називати його імені. Ви самі здогадалися.

— Ти бачила його? Він тебе чекав? Ну, гаразд. Подивися мені в очі. Невже у мене такий вигляд, ніби я жалкую, що це сталося? Маріє, невже ти не пригадуєш, що я задля тебе робила? Хіба ж я тобі не казала?..

Дівчина знехотя хитнула головою.

— Ти ж знаєш, чого я так палко бажаю?

— Авжеж, можливо...— Але їй пригадався Жорж на кухні в Сіле, його сльози.— Щодо вас, то можливо... але він! Якби ви знали, ким ви є для нього...

— Дурненька! — мовила Тереза.—Стара жінка, яка вислуховує різні історії і робить вигляд, що розуміє їх, завжди до певної міри імпонує. Нею захоплюються, навіть журяться, коли бачать, що вона вмирає. У молодих людей нема нікого, з ким би вони могли говорити. У двадцять років так рідко трапляється, щоб хтось і вислухав тебе, і водночас зрозумів... Але, дорогенька моя* це зовсім не те... Воно не має нічого спільного з любов'ю. Мені навіть соромно вимовляти це слово...

— Якби ви бачили його горе...

— Ну, звичайно ж! Він по-своєму прив'язаний до мене; декілька днів йому навіть не вистачатиме мене... А потім ти побачиш! Таких історій у

тебе буде з ним більше, ніж треба. Не раз подумаєш: "От якби моя бідна мама була зі мною, вона б хоч трохи звільнила мене від них..."

Кажучи це, вона сміялася природним сміхом, який наче омолоджував її. Але вигляд її оголених ясен все ж справляв жахливе враження. "Ну, звичайно ж, це щось зовсім інше,— думала Марія.— З якої рації мені турбуватись? Адже Жорж першим прийшов у Сіле, він чекав мене там, мріючи про пестощі, в яких я йому відмовила. .До того ж якими вірними є слова, сказані матір'ю: "В сімнадцять років ти не можеш претендувати на те, щоб усе збагнути в мужчині... Твоя влада над ним зростатиме з року в рік... Ти побачиш!"

Дощ перестав. З віття платанів спадали на площу останні краплі.

— Тобі треба було б скористатися сонцем і піти прогулятися.

— А як ви, мамо?

— Мені хочеться трохи подрімати. Не турбуйся про мене... Тепер ти можеш залишити мене одну: я вже— більше не боюся.

Марія обняла її.

— Значить, ви вилікувалися?

"Кивнувши, Тереза посміхнулася до неї. До її слуху долітали затихаючі кроки доньки. Нарешті вона зможе навтішатися своїм відкриттям: Жорж страждав через неї, він плакав, дізнавшись, що вона вмирає... Ні! Геть цю радість! Требаї будь-що прогнати цю потворну радість! Ах, серце, воно не дає нам спокою навіть на порозі смерті, так, ніби нам належиться ще якийсь залишок пристрасті... Він прийде... Марія буде поруч... Терезі слід добре приготуватися до цієї зустрічі, аби нічим не видати ні своєї муки, ні любові...

XIII

Того вечора, коли він прийшов, на столі горіла лише одна лампа. Тереза знаком дала йому зрозуміти, що не може розмовляти. Він подивився на її простягнуті поверх ковдри худі кістляві руки, вкриті великими рудими веснянками. Поступово став розрізняти те, що залишилося від її обличчя: загострений ніс, виступаючі кості чола і вилиць. Але до чого живим був її погляд, нестерпну пильність якого йому ще раз доведеться витримати! Коли Жорж підійшов до її ліжка, вона взяла його за руку, в той час як Марія, що стояла трохи позаду, спостерігала за ними.

— Маріє, підійди.

Дівчина ступила кілька кроків. Тереза вхопила її за за-' , п'ястя і намагалася з'єднати їхні руки у своїй. Марія хотіла вирвати руку, але Жорж з силою затримав її, поки вона не змирилася. Вони не наважувалися розійтися, бо пальці Терези стискали їх з'єднані руки.

Поволі вона розслабила долоню. Вони подумали, що хвора заснула, і навшпиньки вийшли за двері. Тоді Тереза розплющила очі. Вона задихалася. Як довго не повертається Марія! Напевно, вона вирішила провести його аж до фіртки. Грязь під чногами й зігниле листя були, Можливо, німими свідками першого поцілунку заручених... Жахливий біль, який стискав їй груди, заспокоївся тільки тоді, коли, нарешті, з'явилася Марія і сіла в глибині кімнати, якомога далі від ліжка.

Тереза нічого не могла прочитати на цьому закинутому на спинку крісла обличчі, вона не знала, про що думає дівчина. За все своє життя Марія не пройшла ц половини тієї дороги, яку ця стара немічна жінка подолала всього за ці кілька днів...

"Це тільки заради неї він підбирає мене, погоджується підібрати... Тільки заДля неї! Й пам'ять про неї..."

Тереза була далекою від думки, що її дитина може палати до неї такою зненавистю. А якби й дізналася, що б вона тоді відчувала: гіркоту? радість? Сама не знаючи, яку відповідь їй хотілося б почути, Тереза раптом запитала:

— Ти щаслива, Маріє? Дівчина' відвела руку від очей.

— А я думала, що ви спите...

Голос Терези був сповнений благання:

— Поклянися мені, що ти щаслива! Підійшовши до столу, Марія мовила:

— Саме час приймати мікстуру.

І знову Тереза з напруженою увагою прислухалася до кла-. цання корка, коли Марія відкривала пляшечку, здригалася від калатання ложечки об чашку. •

Біля півночі з хворою знову трапився припадок. Опритомнівши, вона перш за все побачила стурбоване обличчя Марії.

— Як ви, певно, тяжко страждали, мамо!

— Зовсім ні, я нічого не відчувала, от тільки тропіки коль--нуло, коли ти вводила голку...

Як же це так? Невже харчання й посиніння обличчя не були ознаками страждання? Невже людина може пройти крізь пекельні муки, не зберігши про них жодного спогаду?

Приїхав заспаний лікар. Очі в нього. були підпухлі, волосся на голові скуйовджене і наїжачене. Він одягнув пальто прямо на нічну сорочку. Вислухавши Терезу, він вийшов у коридор до Марії. Іноді серед шепоту лунали вигуки:

— Авжеж, авжеж... Обов'язково треба їх викликати. Арже-луз не за горами... Завтра раненько, як тільки благословиться на світ.

Невже це кінець? Але ж Тереза не почуває, що їй погано, їй здається неймовірним, що вона може померти. Коли вона прокинулася, в узголов'ї стояли, не спускаючи з неї очей, Марія і Бернар Дескейру, який ще навіть не встиг зняти кожуха. Посміхнувшись, вона запевнила їх, що почуває себе краще. Бернар вийшов, порипуючи чобітьми, а Марія, опорядивши хвору, допомогла їй сісти в крісло. Відтак вона вийшла до батька в коридор. Цього разу Тереза не могла зрозуміти, що вони говорили, дарма що досить чітко розрізняла фальцет свекрухи. Вся сім'я застигла в очікуванні фатальної події; біг життя припинився. "Однак це непорозуміння",— подумала Тереза: вона ще не збирається вмирати.

Бернар знову зайшов у кімнату; на ньому вже не було кожуха.

— Я прийшов змінити Марію... Треба ж дати бідним дітям можливість бачитись... 4

Тоді вона зрозуміла, що заручини відбулися. Бернар сів у крісло на певній віддалі від неї і витягнув з кишені газету. Невже він збирається сидіти тут цілий день? Коли настала пора випивки перед сніданком, він вийшов і повернувся аж післяобід. З того часу просидів біля неї поки Марія не прийшла закривати віконниці. Те саме він робив і в наступні дні. Хоч ні разу не обізвавсь до неї, тільки вряди-годи було чути, як у його пальцях шарудить папір. Іноді несподівано різким рухом перегортав чи складав газету, голосне лопотіння якої виводило Терезу з рівноваги.

Востаннє він появився в кімнаті в годину приїзду лікаря, який прибув досить пізно, під кінець свого об'їзду хворих. Від лікаря несло запахом тютюну; його велика, мокра від дощу борода зовсім не дратувала Терезу. Недбало обсту* кавгаи хвору, він звичайно говорив:

— Однак наші справи, здається, не погіршуються!

Мабуть, вони вважали, що смерть надто довто возиться з нею... Чому Жорж Філо залишився у Сен-Клері?.. А цей чого жде?

— Можна підготуватися до екзаменів, не відвідуючи лекцій,— запевняла Марія.

А втім, він, можливо, вирішив залишитися біля батька, якому зараз потрібен,— Париж уже більше не притягав його... Одного дня дівчина сказала:

— Пригадуєте? Після того, як ви з ним бачилися, у вас був обморок. Він прийде ще, як тільки вам стане краще. Лікар заборонив, щоб вас хтось відвідував,* крім членів нашої сім'ї

— Але ж, дитино моя,— відповідала Тереза,1 не розплющуючи очей, — у мене зовсім нема бажання бачитися з ним.

Бернар, якого вона вже забула, знову ввійшов у її життя. У порівнянні з тим, яким він був колись, тепер став худіший і ще неохайніше одягався. Його опущена голова ззаду зовсім облисіла; він завжди мовчить; очі налиті кров'ю, як у людини, що зловживає спиртними напоями. З усього видно, що він переніс легкий удар.чЕге ж! Вона вже не задумується над тим, як вона могла зробити той вчинок...

Тепер, коли цей чоловік знову виявився біля неї і гнітить її всім своїм тягарем, ніщо не здається їй таким простим і природним, як бажання усунути його, відкинути раз і назавжди... Вона промахнулася, і ось він

зараз перед нею... Вона вмирала, а він дивився, як вона вмирає, чекаючи її кінця з таким самим нетерпінням, яким п'ятнадцять років тому була пойнята вона.

Він з голосним шелестом м'яв газету, відхаркувався, чухав своє вухо, несамовито трясучи запханим у нього мізинцем. І коли повертався з кафе "Лакост", де у нього був постійний столик, часто змушений був затуляти рукою рот і вибачатися. Тереза робила вигляд, що хоче спати. Тоді він ішов у сусідню кімнату, залишаючи двері напіввідчиненими, і вона, таким чином, все одно продовжувала відчувати, що він живе.

— Ні, ні,— говорила сама до себе,— я не бажаю його загибелі...

Але під глибокими верствами наносів, які життя поступово накладало на неї, це бажання ніколи не покидало її, залишилося в ній вічним і нестаріючим.

Тереза шяк не могла зважитися померти. Взагалі вона почувала себе краще, добре їла і покінчила з своїми страхами. Звичайно, серце її може "здатті" з хвилини на хвилину.

— Чудово, докторе,— говорила її свекруха,— але ж воно не "здає"?

Марія не могла вже доглядати за нею; коли була гарна погода, Бернар ходив на полювання; треба було когось підшукати.

Одного ранку Марія запитала в матері, чи вона й досі продовжує не довіряти Анні. Тереза тільки знизала у відповідь плечима, кажучи:

— Ти добре знаєш, що я була не в собі... Бідна маленька Анна!

— Вона сьогодні приїде... привезе вашу білизну... Атож, всього на два місяці: вона заручена з водієм, який зараз по-подорожує з своїми панами. Але через два місяці...

— Що через два місяці? Марія почервоніла:

— Ви виздоровієте, мамо.

Приїзд Анни змінив хід життя Терези. Марія та її батько більше не появлялися, хіба— що на хвилинку вранці або ввечері. Тереза знову перетворилася на дитину, яку заспокоює присутність няньки. Коли Анна з нею, їй нічого боятися. Найбільш неприємні обов'язки Анна, здавалося, виконувала з приємністю. Вона нітрохи не нудьгувала, попросту не мала для цього часу.

— Подумати тільки! Мені ще треба буде підготувати все придане.

Вона схудла й говорила,' що не дуже квапиться знову бачити свого нареченого. Однак незабаром їй треба буде від'їхати. Водій от-от має повернутися. Він шукає місця... Слухаючи базікання, Тереза думає: "До того часу я встигну померти". Тепер вона не уявляє собі, як могла б жити без Анни.

З глибини будинку раптом долітає музика, піаніно, скрипка, віолончель сповнюють .звуками післяобідні години.

— Грамофон,— каже Анна.— Вони повернулися.;.

В гарні сонячні ранки на вистеленому бруківкою подвір'ї чути цокотіння кінських копит,— то заручені вирушають верхи на прогулянку. їх повернення також ще здалеку сповіщає стукіт кінських копит, які лунко б'ють по замерзлій дорозі. Але в ті дні, коли надворі залягає густий туман чи падає дощ, тільки звук грамофона видає присутність Жоржа. Тереза ще покладала надії на те, що ця музика може утворити між Марією і юнаком непрохідне море, на якому гуляють розбурхані хвилі. Тільки вона, Тереза, може ступати по цьому морю... Треба буде добитися того, щоб він ще раз зайшов у цю кімнату. Вона має йому щось сказати, щось дуже важливе... Мається на увазі не

любов... А втім, хтозна, чи не про неї він думає, коли ставить пластинку з "Тріо для ерцгерцога", про яке, як їй пригадується, вона говорила йому одного вечора.

— Ні! — закричала Тереза.— Ні!

— Б|ідна мадам, ви знову марите!

Служниця підійшла до неї. Тереза схопила її велику руку і тримала доти, поки не відчула, як вона стає вогкою.

— Анно! Скільки часу залишається ще до повернення вашого пареченого?

— Два тижні, мадам.

. — Два тижні! І не думайте навіть! Я вас не відпущу. За два тижні я ще житиму.

• — Авжеж, не тільки житимете, але й обходитиметесь без мене.

Підвечір, коли Бернар зайшов у кімнату, Тереза сказала йому:

— Я хочу звернутися до тебе з останнім проханням... Будь ласка, не лякайся й не роби такої кислої міни: це не буде дорого коштувати.

На його обличчі з'явилося занепокоєння.

— Ти ж знаєш, що живиця... Справи йдуть усе гірше й гірше...

— Це мій останній каприз... Я хотіла б, щоб на час, коли я перебуватиму тут, ти найняв... нареченого Анни.

— Водія? Ти що, здуріла? Я й свого розрахував півтора року тому. Водія! Коли ціна на живицю...

— Авжеж. Це потрібно для того, щоб Анна залишилася біля мене. У всякому разі, ти ж знаєш, це недовго триватиме...

— Хіба з цими серцевими хворобами вгадаєш? Адже вдалося тобі обдурити лікаря! Водія! А що він робитиме тут цілими днями?

Цей мовчун раптом став оглушувати її зливою слів,— обурення робило його красномовним. У Терези не було сил сперечатися з ним. Нічого не вдієш! Вона помирає, а він відмовляє., їй у тому єдиному, за що вона ще тримається на світі,— в присутності Анни, і то задля якихось кількох банкнотів! Відмовляє їй, яка пожертвувала всім своїм майном... Вона мовила, не переводячи дихання:

— Оскільки я віддаю все, що маю...

— О! Тепер...

Він занадто пізно спохватився... Тереза прекрасно зрозуміла, що він хотів сказати: тепер, коли, так чи інакше, вони успадкують її добро... Вона метнула на .нього такий погляд, який йому неважко було впізнати через п'ятнадцять років.

— Говоріть, дітки мої... Я щось вас більше не чую,

— Але ж ми розмовляємо, бабусю.

— Я думала, що вона вже лягла,— мовила Марія пошепки, кладучи свою голову на груди Жоржеві.— Дорогенький мій, коли ти заплющуєш очі, то стаєш подібним до мерця... Ти знаєш? Мати наполягає, щоб ти ще раз зайшов побачитися з нею... Ага! Я знайшла, чим розбудити тебе... Здається, вона має сказати тобі щось дуже важливе...

— Якщо лікар дозволить, я піду до неї завтра...

.— О! Вона вже заручилась всілякими дозволами... Ніяк не збагну, що б вона хотіла тобі сказати... Ти мені розкажеш потім?

Він не відповів. На вежі мерії довго вибивав годинник. Стара закричала з малої вітальні:

— Одинадцять годин! Жорже, я виганяю вас з хати,

Він не підозрював, що майже кожного вечора, виходячи від них, будив Терезу і що вона якомога довше прислухалася до його затихаючих в тиші заспаного містечка кроків. На протязі останніх трьох днів потроху падав сніг, але він зразу ж танув, як тільки торкався землі. Тільки на черепичних дахах де-не-де тьмяно поблискував. Завтра Жорж знову побачить Терезу. Вона не піде з цього світу, поки Жорж не довірить їй те, що ось уже на протязі стількох днів виношував у своєму серці. "Я їй сйажу..." Він звів очі до зимового неба, всіяного зорями. Що ж він їй скаже? Що вона може заснути, не хвилюючись про його долю;^що вона не заподіяла йому ніякого зла, що вона нікому не робила зла, що це було її покликання — глибоко проникати в напівмертві душі і будоражитй їх... Ах! Що йому Марія чи якась там інша жінка, Сен-Клер чи Париж, батькові тартаки і склади! Він повинен жити з того' джерела, яке збудила в ньому Тереза. Авжеж, із цього болю, із цього постійного то спалахуючого, то затухаючого пориву до безконечного страждання...

Він ніколи, ніколи не буде задоволений собою, ніколи не знатиме самозаспокоєння. Він навчиться розпізнавати в собі межі, за якими простягається це безконечне страждання. Маленькі, огидні і темні вчинки, здійснені наодинці і зовсім безкарно, характеризують нас краще, ніж великі злочини... Так марив у ту ніч Жорж, коли його кроки дзвінко лунали між стінами спорожнілого містечка.

—• Я почекаю тебе у коридорі,— їдко сказала Марія,— Але не більше п'яти хвилин: наказ лікаря! Через п'ять хвилин я ввійду.

Жорж відчув, що ненавидить голос цієї жінки, поруч з якою йому доведеться жити й умерти. Він постукав у двері. Тереза сиділа біля палаючого каміна. Перше, що кинулося йому в вічі,— це ніби вона потовстіла; щоки її були повні (якщо це тільки не була легка припухлість). Очі здавалися трохи меншими.

Поруч з нею стояв круглий столик н"а одній ніжці, на якому були розкидані всілякі пляшечки, дзвоник і чашка, до половини налита якоюсь рідиною. Штори ще не були спущені, і шиби вікон здавалися чорними.

Тільки крадькома кинутий погляд, який Тереза зразу ж відводить. Він поцілував їй руку, посміхнувся. Але вона виглядала чимось стурбованою і ворушила губами так, ніби не могла підшукати потрібних слів; він мовчав, думаючи, що вона має заговорити першою.

— Ось так... але спершу дозвольте мені... йдеться про... Я ніяк не наважусь...— І вона звела на Жоржа тривожний погляд.— Все залежить від вас... У .вашого батька є вантажні машини, правда?

Він подумав, що вона маячить у гарячці.

— Чому вантажні?

— Тому, що йому вже доводилось перевозити великі вантажі... Авжеж, наречений Анни... Якби ваш батько міг прийняти його на роботу... У нього найкращі рекомендації... Тоді я не втрачу цієї дівчини... Я не смію надіятись: це було б так гарно...

Вона втупила у нього жадібний погляд, намагаючись розгадати, що ховається за виразом його "обличчя. Жорж вигля-" дав незадоволеним. Чому він так зморщився?

— Якщо моє прохання завдає вам прикрощів...

— Але ж ні! — заперечив він.

Він поговорить про це з батьком, хоч не думає, що зараз є вільне місце. Але, поки воно з'явиться, хлопцеві завжди буде чим зайнятися...

Зітхнувши з полегкістю, вона глянула на Жоржа. Той стояв, опустивши голову, з виглядом злої, причаєної собаки, як і в ту ніч на вулиці дю Бак. Якийсь приглушений голос раз у раз озивався в Терезі: "Це він у мене востаннє! Оця найдорожча мені дитина..." Якого ще удару завдала вона йому, що він дивиться на неї з таким глибоким вир'азом болю в очах? Він запримітив Терезину схвильованість. Настав час передати їй те, що він вирішив було сказати; А втім, вона цього не зрозуміє...

— Ні, ви мені не заподіяли зла...— почав він. Але забув, що далі казати. Тоді навмання задав їй питання: — Ви зараз будете спати?..

Марія прочинила двері і гукнула, що п'ять хвилин пройшло. Спершись об одвірок, вона дивилася, як Жорж стояв, трохи схилившись над кріслом, що в ньому сиділа Тереза. Він закривав її так, що обличчя матері не було видно. Здавалося, він не почув слів Марії і ще раз повторив своє питання: %

— Ви зараз підете спати?..

Хвора захитала головою,— вона більше не може спати, бо її мучить задуха. У темряві так довго тягнеться час.

— Ви щось читаєте?

Ні, й читати вона вже не могла.

— Я нічого не роблю, тільки слухаю, як годинник лічить хвилини... Чекаю кінця життя...

— Ви хочете сказати: кінця ночі?

Вона раптом вхопила його за руку. Лише на якусь мить він "міг витримати вогонь цього погляду, ніжного і водночас сповненого безнадії.

— Так, дитино моя: кінця життя, кінця ночі...